

u A
th
v d
k
c čh
r E
g s
ž P
C f
b z i
e čh
m g

Prof. Rajko Đurić

STANDARDIZACIJA ROMSKOG JEZIKA

Prof. Rajko Đurić

Standardizacija romskog jezika

IZDAVAČ:

Udruženje Kali Sara Romski Informativni Centar
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

UREDNICI:

Sanela Bešić
Dervo Sejdić
Sandra Zlotrg

LEKTORICA:

Sandra Zlotrg

DIZAJN:

Jasmin Leventa

ŠTAMPARIJA:

Dobra knjiga d.o.o.

TIRAŽ:

200 primjeraka

Udruženje Kali Sara Romski Informativni Centar ovom prilikom želi se zahvaliti svima koji su dali svoj doprinos u realizaciji projekta "Standardizacija romskog jezika za zemlje zapadnog Balkana".

Prije svega donatorima - UNICEF-u i Fondu otvoreno društvo koji su shvatili značaj ovog projekta i dali svoju punu podršku u realizaciji projekta, konsultantima na projektu, učesnicima stručne radne grupe - predstavnicima ministarstava, ekspertima romskog jezika, predstavnicima romskih nevladinih organizacija i glavnom ekspertu prof. Rajku Đuriću bez kojeg ovaj dokument ne bi mogao biti urađen.

Štampanje knjige "Standardizacija romskog jezika" omogućio UNICEF BiH

Prof. Rajko Đurić

Standardizacija romskog jezika

UDRUŽENJE KALI SARA ROMSKI INFORMATIVNI CENTAR

Sarajevo 2012. godina

OBRAĆANJE DONATORA

UNICEF je posvećen pružanju podrške kvalitetnom obrazovanju za svako dijete u Bosni i Hercegovini i svuda u svijetu. Priznajemo pravo svakog djeteta da govori svojim maternjim jezikom i dobija obrazovanje koje poštuje kulturni identitet i vrijednosti djeteta. Kao što je navedeno u Konvenciji o pravima djeteta, djeca koja pripadaju etničkim, vjerskim ili jezičkim manjinama imaju pravo da uživaju u svojoj kulturi i koriste svoj jezik (član 30.). Jezik nije samo komunikacijski alat, već takođe i način za razumijevanje i kategorizaciju sopstvene stvarnosti, znanja, društvenih odnosa i emocija. Putem standardizacije romskog jezika radimo na omogućavanju romskoj djeci jugoistočne Evrope da čitaju priče, gledaju crtane filmove i čitaju udžbenike na sopstvenom jeziku koji su prihvatili svi. Premošćen je važan jaz. Obrazovni sistemi će sada poduzeti neophodne korake za institucionalizovanje romskog jezika u nastavne planove i programe, kao što je to predviđeno revidiranim Akcionim planom za obrazovanje Roma i prioritetima Dekade Roma 2005.–2015.

UNICEF smatra da će standardizacija romskog jezika doprinijeti poboljšanju kvalitetnog obrazovanja za romsku djecu te na taj način smanjiti prekide obrazovanja, nepismenost, siromaštvo i društvenu isključenost.

Unicef BiH

Fond otvoreno društvo BiH zalaže se za uspostavljanje kvalitetnog obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini koji stavlja učenike i njihove potrebe u centar pažnje. Uvažavanje i promovisanje različitih obrazovnih potreba, naročito potreba ugroženih i obespravljenih pojedinaca i grupa u društvu jesu i trebaju biti obaveza svih učesnika obrazovnog procesa.

Kvalitetno, odgovorno i pravično obrazovanje, između ostaloga, podrazumijeva da sva djeca na jednak način budu uključena u proces učenja i sticanja vještina koje će omogućiti bolji život i bolje društvo. U tom smislu je vrlo važno da svako dijete i svaki član društva ima mogućnosti i priliku da kroz jezik izrazi svoja osjećanja, misli i vještine. Romi u Bosni i Hercegovini nemaju tu mogućnost – da svijet koji susreću i o kojem uče, uče kroz maternji jezik, jezik koji bi trebalo da najbolje razumiju. Standardizacija romskog jezika stoga predstavlja bitan preduslov za uvođenje romskog jezika u nastavu i kreiranje jednakih uslova za romsku djecu, kao i njegovanje i očuvanje vlastitog izraza i kulturološkog identiteta. Ovo je istovremeno i prilog sprovedbi Okvirnog zakona o obrazovanju u BiH koji svakoj manjini garantuje poštovanje i učenje maternjeg jezika.

Fond otvoreno društvo BiH

PREGOVOR

Romski jezik predstavlja nedjeljiv dio identiteta romskih zajednica. Romski identitet i kultura prepoznati su kao sastavni dio historije zemalja u regiji (sa posebnim fokusom na Sloveniju, Srbiju, Crnu Goru, Hrvatsku, Makedoniju, Kosovo i Bosnu i Hercegovinu) zbog toga što su romske zajednice u bivšoj Jugoslaviji dijelile isti životni prostor i govorile istim drugim/službenim jezikom.

Nadalje, svi akcioni planovi Dekade koji su izrađeni u zemljama regije uključuju aktivnosti koje prepoznaju značaj romskog jezika u oblasti obrazovanja. Te aktivnosti obuhvataju i radnje na izradi nastavnih planova i programa, kao i obučavanje nastavnog kadra za romski jezik. Aktivnosti bi trebalo da rezultuju uvođenjem romskog jezika u škole, čime bi se ispunili uslovi Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima. Novi Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma (koji je usvojen na 128. sjednici Savjeta ministara Bosne i Hercegovine) prepoznaje značaj romskog jezika i potrebu njegovog standardizovanja.

Romski jezik jedan je od jezika koji nije razvio jedinstvene pisane standarde. Nikada nije bilo pokušaja da se ispravi ova situacija jer je romski jezik proširen među romskim zajednicama u mnogim zemljama Evrope i ima mnogobrojne dijalekte. Činjenica da romski jezik nikada nije standardizovan dovodi do situacije u kojoj ne postoje standardi za međuregionalnu saradnju i komunikaciju na romskom jeziku, bilo da se radi o pisanoj ili govornoj upotrebi. Nadalje, zbog činjenice da su romske zajednice dvojezične, postoje mnoge riječi (naročito one koje se odnose na tehničke radnje i predmete) koje su “posuđene” iz lokalnih jezika, a pismo je pod uticajem pisama koja se koriste u zemljama u regiji. Da bi se unaprijedilo pravo na romski jezik, potrebno je da se razvije didaktički materijal koji bi nastavni kadar i autorke i autori koristili kao referentni materijal. Bez dokumentacije koja sadrži standardizaciju romskog jezika nemoguće je ispuniti ovaj zadatak.

Tokom regionalne konferencije pod nazivom “**Romski jezik, istorija i kultura – juče, danas, sutra**” koju je organizovao Romski informativni centar Kali Sara u junu 2010. godine, učesnici i učesnice su zaključili da samo 3 do 5% pripadnika/ca romske zajednice koristi romski jezik u svom svakodnevnom životu, te da samo 10–15% zaista govori taj jezik. Učesnici/e na konferenciji su se složili/e da postoji jasna potreba da se izradi dokument koji će sadržavati standardizovani romski jezik za romske zajednice koje žive u ovom regionu da bi se nastavio rad na institucionalizaciji romskog jezika u obrazovnim nastavnim planovima i programima. Učesnici/e iz regije su potvrdili/e značaj aktivnosti koje je Kali Sara poduzela u proteklom periodu te su pozvali Romski informativni centar Kali Sara da do kraja 2010. godine organizuje ekspertsku grupu koja će se sastojati od istaknutih regionalnih stručnjaka za ovu oblast.

ZAKLJUČCI

PRVOG SASTANKA STRUČNE RADNE GRUPE ZA STANDARDIZACIJU ROMSKOG JEZIKA ZA ZEMLJE ZAPADNOG BALKANA ODRŽANOG OD 29. DO 30. JULA 2011. GODINE, JAHORINA, BOSNA I HERCEGOVINA

- Uzimajući u obzir da je romski jezik jedan od suštinskih elemenata nacionalnog i kulturnog identiteta Roma i da iz tih razloga negiranje ili osporavanje romskog jezika u bilo kom obliku i vidu predstavlja negiranje i osporavanje identiteta Roma, njihovih ljudskih prava i sloboda koja su im zagwarantovana u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, Međunarodnoj Konvenciji o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodnoj Konvenciji o ekonomskim, socijalnim i kulturalnim pravima, Međunarodnoj Konvenciji o građanskim i političkim pravima, Deklaraciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim ili jezičkim manjinama, Univerzalnoj deklaraciji o kulturnoj različitosti UNESCO-a, Evropskoj povelji o regionalnim i manjinskim jezicima, Okvirnoj Konvenciji o zaštiti nacionalnih manjina Savjeta Evrope, Povelji Evropske unije o osnovnim pravima, Preporukama iz Haga u vezi sa pravom na obrazovanje nacionalnih manjina OSCE-a i Preporukama iz Osla u vezi sa jezičkim pravima nacionalnih manjina OSCE-a, kao i u drugim univerzalnim i regionalnim instrumentima kao i sporazumima koji su potpisani između država u regiji;

- Polazeći od činjenice da je u ustavima svih država Zapadnog Balkana Romima priznat status nacionalne manjine i zagwarantovana prava koja iz tog statusa proizilaze, uključujući i pravo na službenu upotrebu jezika i pisma, obrazovanje i informisanje;

- Prihvatajući činjenicu da romski jezik u zemljama Zapadnog Balkana koje su nastale disolucijom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije dijeli zajedničke karakteristike;

- Prepoznajući značajne napore koji su već učinjeni od strane uvaženih stručnjaka i nevladinih organizacija na promociji jezika i kulture Roma u zemljama Zapadnog Balkana;

Učesnici iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Slovenije, Srbije i Kosova na prvom sastanku stručne radne grupe održanom u Sarajevu, Bosna i Hercegovina dana 29. do 30. jula 2011. usvojili su sljedeće:

ZAKLJUČKE

1. Zbog činjenice da romski jezik u zemljama Zapadnog Balkana koje su nastale disolucijom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije dijeli zajedničke karakteristike, učesnici su se usaglasili da je rad na pitanjima od zajedničkog interesa i da je neophodno iskoristiti iskustva uvaženih stručnjaka romskog jezika koji djeluju u regiji;

2. U cilju koordinacije i efikasnog rada na pitanjima i zadacima koji se tiču politike romskog jezika i obrazovanja na maternjem jeziku Roma iz zemalja Zapadnog Balkana zaključeno je da se formira regionalna stručna radna grupa koja će uključiti uvažene eksperte iz oblasti romskog jezika zemalja iz regije;

3. Učesnici su jednoglasno usvojili imenovanje prof. Rajko Đurić za predsjednika stručne radne grupe i glavnog eksperta za izradu dokumenta Standardizacije;

4. Uzimajući u obzir značajne napore u prošlosti i aktivnosti na zagovaranju afirmacije romskih prava i romskog jezika, članovi stručne radne grupe usaglasili su se i posao povjerili Udruženju "Kali Sara – Romski Informativni Centar" iz Sarajeva;

5. Učesnici konferencije su se dogovorili oko osnovnog cilja romske jezičke politike u regionu, a to je stvaranje jezičkog standarda kojim se postiže poboljšanje efikasnosti javnog komuniciranja (komunikativna funkcija) koji time postaje simbol nacionalnog identiteta i jedinstva (simbolička funkcija), kao i:

- da se reguliše javna upotreba jezika i pisama u multietničkim društvima u regionu i
- da se usmjere i podrže procesi jezičkog planiranja i standardizacije romskog jezika.

6. Učesnici konferencije su se dogovorili o radu na dva plana:

- **makronivo** (rad i saradnja sa državnim institucijama u regionu koja se zasniva na sveukupnoj državnoj legislativi i zakonskim odredbama kojima se reguliše status romskog jezika) i
- **mikronivo** (jezičko planiranje i standardizacija koja se sastoji od: planiranja statusa – afirmacija jezika i njegova nominacija i planiranje korpusa – kodifikacija norme koju će zajednički raditi Romi i neromi lingvisti eksperti;

7. Radi efikasnog pristupa u standardizaciji romskog jezika stručna radna grupa je na prvom sastanku usvojila metodologiju i generalne principe standardizacije romskog jezika;

8. Sa ciljem jačanja podrške od strane predstavnika vlasti, stručne i šire javnosti, članovi stručne radne grupe će podržati organizaciju regionalnog sastanka u Sarajevu na kojem će se naglasak staviti na jezičku politiku, planiranje i standardizaciju sa ciljem da se utvrde zajedničke osnove i “jezgro” koji su prihvatljivi za Rome u svim parlamentarnim državama, izrada neophodnih knjiga i udžbenika, kao i program za izučavanje romskog jezika u narednom periodu.

9. Uzimajući u obzir da je pristupanje država iz regije Evropskoj uniji jedan od prioriteta, učesnici su podržali izradu “Euro-pojmovnika” koji bi obuhvatao termine i pojmove iz evropske politike, nazive ustanova i institucija i ključnih dokumenata na romskom jeziku.

10. Cijeneći dosadašnje rezultate na polju standardizacije romskog jezika učesnici skupa su jednoglasno prihvatili:

- da je zvanični i službeni naziv jezika Roma “Romani čhib”;
- da je pismo latinično i da se sastoji od 38 slova;
- da se mogu koristiti knjige i udžbenici koji su dosad objavljivani u pomenutim državama;
- da je neophodno unapređivati obrazovanje Roma na svim nivoima u pomenutim zemljama.

11. Učesnici su se složili da je neophodno poduzeti aktivnosti kako bi se uspostavio Regionalni centar za romski jezik sa sjedištem u Sarajevu koji će imati zadatak da nastavi da se bavi izučavanjem romskog jezika te su pozvali nadležne ustanove i institucije da osnuju ovu instituciju koja je od zajedničkog značaja za Rome u zemljama Zapadnog Balkana;

12. Učesnici skupa su prihvatili da se ovi zaključci upute svim nadležnim ministarstvima država Zapadnog Balkana.

U Sarajevu, 30. jula 2011. godine

Kali Sara Romski Informativni Centar

PREDGOVOR.....	7
OGLED O PROUČAVANJU ROMSKOG JEZIKA - Dragoljub Acković.....	13
Arhivski dokumenti	31
STANDARDIZACIJA ROMSKOG JEZIKA - Prof. Rajko Đurić.....	39
Romsko pismo	41
Glasovni sistem	42
Glasovne promjene	46
Glasovne pojave.....	54
Morfologija	59
Tvorba riječi.....	69
Morfološki elementi.....	73
Tip rečenica	77
Standardni gramatički pojmovi i termini.....	79
Upotreba i značenja padeža	101
Pravopis	134
Zaključci.....	144

Dragoljub Acković

OGLED O PROUČAVANJU ROMSKOG JEZIKA

Jezik – ključ za proučavanje istorije i kulture Roma

Romski jezik je jedina “knjiga” koju je ovaj narod sa sobom ponio iz prapostojbine Indije. On predstavlja kolektivnu memoriju i svjedočanstvo o njihovom shvatanju svijeta, ali i sebe samih. U svojoj osnovi, romski jezik predstavlja varijantu pali jezika, koja je razvijena forma sanskerta.

Njihov jezik je, slažu se mnogi romolozii, “inventar materijalne i duhovne kulture”, kojoj su nekada pripadali, a istovremeno sadrži elemente kulture drugih naroda, sa kojima su dolazili u dodir tokom svojih dugih seoba i, naravno, sadašnji zbir elemenata te i takve kulture. Romski jezik predstavlja ključ koji otvara nevidljiva vrata prošlosti ovoga naroda, od njihove pradomovine do prostora na kojima sada žive.¹ O istoriji Roma ne postoje značajni pisani tragovi, naročito ne oni koje su Romi ostavili, tako da je proučavanje romske kulture i njihovog jezika osnova za istraživanje i eventualnu rekonstrukciju kulture i istorije ovog naroda.²

Da su Romi zaista došli iz Indije, znalo se mnogo prije nego što su naučnici tu činjenicu utvrdili uz pomoć proučavanja jezika ovog naroda, kao i na druge načine.

Dokaz o tome može se naći u Hronici jednog italijanskog grada. Naime, izvjesni kaluđer Hieronymus je 1422. godine zabilježio u Hronici italijanskog grada Forli da su Romi došli iz Indije, ali ta bilješka je ostala nepoznata jer je bila formulisana suviše nerazumljivo. Njegova bilješka je glasila: “Aliqui dicebant, quod erant de India”, ali nije objašnjeno ko su “aliqui”. Mi sada znamo da su ti “Al-iqui” ustvari bili Romi, koji se čak dva puta u to vrijeme pominju u pomenutoj hronici, i to u dva različita vremenska perioda.

Prvi tekstovi na romskom jeziku

Najstariji, za sada, poznati tekst na romskom jeziku objavljen je 1537. godine u “Prvoj knjizi predstavljanja znanja”, čiji je autor Andrew Borde.³ Pišući o raznim zemljama i ljudima, Bord u poglavlju posvećenom Egiptu opisuje Rome, za koje se u to vrijeme pretpostavljalo da potiču iz te zemlje.

¹ Na osnovu analize romskog jezika, čuveni lingvista Franc Miklošič je iznio pretpostavku i o pravcima kretanja Roma. Romi su, smatra on, putovali preko Kabulistana, Irana i Jermenije. Otuda su, preko Frigije i Lakonije, stigli u Vizantijsko Carstvo. Neke su se horde nastanile u arapskim zemljama, a manje su grupe, idući kroz Siriju, stigle u Egipt i sjevernu Afriku. Romi su, tvrdi on, dugo vremena proveli u Jermeniji, o čemu svjedoče mnoge pozajmljenice, jermenske riječi, očuvane sve do današnjeg dana u romskom jeziku. Ta činjenica svjedoči da su evropski Romi dugo živjeli i u Grčkoj, možda nekoliko vjekova, prije nego što su se naselili u srednju Evropu.

² Prva doktorska disertacija o Romima odbranjena je u Lajpcigu 1652. godine, pod naslovom “Dissertatio philosophica de Cingaris”, čiji je autor Jakob Tomazijus (1622–1684), koji se inače pominje kao Lajbnicov nastavnik.

³ Andrew Borde rođen je oko 1490. a umro aprila 1549. godine, bio je putopisac i ljekar po zanimanju. Studirao je na Oksfordskom univerzitetu. Oko 1538. godine. A. Bord je krenuo na svoje putovanje po zemljama Evrope. Posjetio je gotovo sve zemlje osim Rusije i Turske, a stigao je i do Jerusalima. U Monpeljeu u Francuskoj je 1542. godine završio svoju knjigu “Prva knjiga predstavljanja znanja” u kojoj su između ostalog zabilježene i prve romske riječi, koje smo dali na početku ovog teksta.

Navodni razlog njihovog odlaska iz Egipta Bord nalazi u tome što su Muslimani okupirali njihovu zemlju. Taj tekst sadrži 15 rečenica za koje se sa sigurnošću može konstatovati da ih je pribilježio neko ko nije znao romski jezik, ali se one i dan-danas, uz malo napora, mogu razumjeti⁴. Pomenute rečenice sadrže ukupno 26 romskih riječi, od kojih su neke upotrebljavane u nekoliko oblika. Na osnovu tog teksta može se konstatovati fleksibilnost obrasca ovog jezika, što je uostalom slučaj i danas, kada je u pitanju romski jezik – a to potvrđuju neki istraživači romskog jezika.

Evo tog zapisa:

1. Lach ittur yduyues! (Lač' tur' duves) – Dobar dan.
2. Cater myla barforas? (Keti milia (isi) bar'foros?) – Koliko milja je veliki grad?
3. Maysta ves barofras! (Miš't aves (ko) bar' foros!) – Dobro došao u veliki grad.
4. Mole pis lauena? (Mol pies ta ven?) – Piješ vino i pivo?
5. A vauatosa! (Ava'va tuca) – Dolazim sa tobom.
6. Byste len pe! (Beš tele,pi!) – Sjedi i pij.
7. Pepe deuelessa! (Pi, pi Devleca) – Pij, pij s Bogom (zadovoljno).
8. Achae da manro ta veue! (A čha!e, da maj manro ta ven!) – Djevojko, daj mi hljeb i pivo.
9. Da mai masse! (Da maj mas) – Daj mi meso.
10. Achae a wordey susse! (A čha!e a word šun) – Djevojko, poslušaj me i dođi.
11. Achae te sicke vesse meng itirrae berkes! (A čha!e, sikaves 'menge tirre brekh(es)! – Djevojko, pokaži nam svoje grudi.
12. Achae te lesse patouty tirrae draweres! (A čha!e, te les pa tuke tirre draweres) – Djevojko, skini sa sebe svoje gaće.
13. Da mai paba la amrell! (Da maj phaba ta ambrel) – Daj mi krušku i jabuku.
14. Iche misto! (Ač mišto) – Doviđenja.
15. Lachira tut! (Lači rat tuk') – Laku noć.

Razlike u dijalektima bile su uočljive u prvim tekstovima na romskom

Godine 1597. objavljena je knjiga "Literis et, Lingua Getarum seu Gothorum, item qes notis Lomabradicis, quibus Acceserunt specimina variorum Linguarum" čiji je autor Vulkanikus Bonaventura.⁵ U Posebnom odjeljku ove knjige pod naslovom: "De Nubianie erronibus, qoud Itali Cingaros Appelland eromque Lingua", ovaj autor bilježi oko 70 romskih riječi koje je, kako on kaže, zapisao od Džozefa Skaligera. U načinu na koji su ove riječi zabilježene, primjećuje se uticaj njemačke, francuske i španske ortografije.

Po greškama koje su vrlo vidljive, zaključuje se da Bonaventura, a i Skaliger koji je zabilježio riječi, nisu uopšte poznavali romski jezik. Inače, iz teksta u ovom odjeljku se vidi da je Bonaventura romski narod smatrao skitnicama i lopovima koji su prognani iz Egipta.⁶ Analizom ovog teksta mogu se uočiti primjetne razlike u pojedinim dijalektima u romskom, koje su nastale pod uticajem jezika sredina u kojima su Romi živjeli.

⁴ Kopija tog teksta nalazi se u Muzeju romske kulture u Beogradu a isti je objavljen i u Katalogu izložbe "Romska pisana reč", koja je bila postavljena oktobra 2009. u pomenutom muzeju.

⁵ Djurić, R., Seobe Roma, BIGZ, Beograd

⁶ Ovo mišljenje je vladalo tokom cijelog srednjeg vijeka a zadržalo se do današnjih dana u mnogim sredinama.

Razlike u pojedinim dijalektima u romskom jeziku još su uočljivije u “Cleine Gipta Sprake” (Mali rječnik romskih riječi), koje je prikupio Johan van Evsu iz Groningena, a objavio A. Klajver, tek u XIX vijeku. Upoređivanjem tada zabilježenih riječi sa današnjim riječima kod njemačkih Roma i Sinta, može se konstatovati da imaju identičan oblik i značenje sa sadašnjim.

U toku XVII vijeka, koliko je nama poznato, nauci o romskom jeziku – romistici, nije dat neki značajniji prilog. Vrlo je moguće da će nas dalja istraživanja demantovati.

Bilo je i takvih naučnika koji su tvrdili da romski jezik ima korijene u etiopskom jeziku⁷, čemu se u svojim radovima protivio Hiob Ludolf iz Frankfurta na Majni, stručnjak za etiopski jezik. On je u svom radu “Ad suam Historiam” iz 1691. godine, zastupao hipotezu o egipatskom porijeklu romskog jezika, koja takođe nije održiva, što je on donekle i dokazao.

Jacob Cristoph Rudiger, autor knjige “O jeziku i porijeklu Roma iz Indije” koja je iz štampe izašla 1782. g., prvi je postavio hipotezu da Romi i njihov jezik potiču iz Indije, mada se o tome izgleda znalo mnogo ranije i, što je još važnije, to su znali sami Romi.

Rudiger je poredio jezičke šeme sa svim do tada poznatim jezicima i tako otkrio veliku sličnost romskog i hindustanskog jezika. Iz toga je zaključio da porijeklo Roma i njihovog jezika treba tražiti u Indiji, i to u istočnoj Indiji.

Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann objavio je 1783. g. djelo pod naslovom “Romi – Istorijska rasprava o načinu života i pogledu na svijet, običajima i sudbini ovog naroda u Evropi kao i njihovom porijeklu”. U ovom radu, Rudiger se uopšte ne osvrće na postojeće radove o Romima, i tako se dogodilo da je Grellmann postao poznat po otkriću indijskog porijekla Roma. Naravno, ne treba zaboraviti da je upravo preko njegove knjige istina dospjela u naučnu javnost.

Engleski istraživač William Marsden je 1785. ne znajući za Grellmannovu knjigu, došao do istog zaključka da je to “potpuna novost za svijet”. Razvojem indologije, koji je posebno podsticao njemački lingvista Franc Bopp, stvoreni su preduslovi za dublje izučavanje romskog jezika.

Zatim su se, naglašava dr. Rajko Djurić u svojoj knjizi “Seobe Roma”⁸, kao i u još nekim knjigama sa sličnom tematikom, pojavila mnogo studioznija djela, u kojima je razmatrano pitanje romskog jezika, od kojih su pojedina ostala neprevaziđena sve do današnjeg dana.

Takvo je dvotomno djelo Avgusta Fridriha Pota “Romi u Evropi i Aziji”. Pot je bio učenik Franca Boppa, u to vrijeme najvećeg poznavaoća sanskrta, kojem je u znak poštovanja posvetio ovo svoje kapitalno djelo. U znak zahvalnosti, Pot pominje još Lorenca Difenbaha i Grafundera, koji su mu svojim znanjem romskog jezika pomogli u pisanju ovoga djela, u kojem su izloženi svi dijalekti koji, uprkos šarenilu i uticaju stranih idioma, imaju zajednički korijen i osnovu.

Pošto je otkrio vezu između romskog i sanskrta, Pot je zaključio da je romski jezik jedan od mnogobrojnih mlađih indijskih dijalekata, koji je najbliži hindustanskom i urdskom jeziku.⁹

⁷ Pretpostavke raznih naučnika o porijeklu romskog jezika, a naročito da on potiče od etiopskog ili čak egipatskog jezika, potpuno su netačne. Ove hipoteze proizilaze iz nekadašnjih shvatanja da su Romi došli iz Egipta ili pak Etiopije. Dalja istraživanja su pokazala da su oni ipak došli iz Indije.

⁸ Djurić, R., *Seobe Roma*, BIGZ, Beograd.

⁹ Istraživanja pokazuju da je samo oko 10 % urdu jezika istovjetno sa romskim.

Fantastične pretpostavke o porijeklu Roma i njihovog jezika

Tokom XVIII vijeka počinju da se javljaju brojne, ponekad i fantastične hipoteze o porijeklu¹⁰ Roma i njihovog jezika. Jedna od takvih je ona koju je iznio J. Č. Vagensajl, profesor prava i orijentalnih jezika na univerzitetu u Altdorfu. Naime, Vagensajl je tvrdio da su Romi, ustvari, bili Jevreji koji su protjerani iz Njemačke u XIV vijeku. Da bi se spasili progona, otišli su u šume, iz kojih su se pojavili tek nekoliko vijekova kasnije, misleći da je neraspoloženje starosjedilaca prema njima prošlo. Vagensajl je ovu pretpostavku iznio na osnovu proučavanja njihovog šatrovačkog jezika, koji je sadržavao brojne primjese hebrejskog. To, i činjenica da su Romi živjeli u svojim čergama, daleko od urbanih sredina i drugih ljudi, navelo ga je na pretpostavku da je riječ o provizornim jevrejskim getima. Legenda o Jevreju lualici rasprostranjena je, u sličnom obliku, i među Romima, a pošto je to kod ovih i čuo, Vagensajl je bio siguran da je riječ o jednom te istom narodu. Vrlo je moguće da je ovaj istraživač sreo Jeniše, a ne Rome, i da ga je ispitivanje njihovog jezika i načina života, koji zaista asocira na romski, navelo na to da postavi ovu hipotezu. Kasnijim istraživanjima ova hipoteza je dokazana kao potpuno netačna.

Jedan od prvih koji je na osnovu naučnih proučavanja romskog jezika došao do zaključka da Romi vode porijeklo iz Indije, jeste njemački lingvista Jakob Karl Hristof Rudiger, profesor na univerzitetu u Haleu. U zbirci zabilješki o stranim jezicima, objavio je članak u kome je obrazlagao svoju tezu o indijskom porijeklu Roma, tvrdeći da njihovo porijeklo treba tražiti u prednjoj Indiji. Hipotezu da su Romi porijeklom iz Hindustana, i da su pripadali indijskoj kasti Šudra,¹¹ iznio je, i sa prilično argumenata branio, njemački historičar Hajnrih Moris Gotlib Grelman, u to vrijeme profesor na univerzitetu u Getingenu. Ovu pretpostavku, koja je odigrala veliku ulogu u svim kasnijim istraživanjima, zasnovao je ne samo na osnovu antropoloških karakteristika, već i na brojnim analogijama između običaja, vjerovanja, načina života, pojedinim riječima i gramatičkim oblicima, koji vezuju Rome za narode koji žive ili su živjeli u Hindustanu.

U prvoj polovini XIX vijeka interes za proučavanje Roma, a posebno njihovog jezika, naglo raste u Evropi. Već 1821. godine u Pragu izlazi knjiga Antona I. Puhmajera "Romani čhib" (Romski jezik), a samo šest godina kasnije Ferdinand Bišof štampa "Njemačko-romski rječnik". Za porijeklo Roma, tih godina naročito su se interesovali August Vilhelm Šlegel i P. Bohlen, i to pretežno za sakupljanje leksičke građe. Sakupljanjem i djelimičnom obradom građe o romskom jeziku naročito se

¹⁰ Pravo porijeklo Roma je u drugoj polovini XVIII vijeka, po mišljenju nekih romologa, otkriveno sasvim slučajno. Trojica mađarskih studenata, za vrijeme studija u Lajdenu, družili su se izvjesno vrijeme sa nekolicinom svojih kolega iz Indije, koji su govorili da su iz Malabara. Stefan Vali, jedan od tih mađarskih studenata, zainteresovao se za jezik kojim govore njegove kolege, pa je pribilježio nekoliko desetina njihovih riječi. Po povratku u Mađarsku, u Đeru, sreo je grupu Roma kojima je pročitao zapisane riječi, a ovi mu, bez po muke, dadoše njihovo tačno značenje. Tako je Vali došao do zaključka da Romi vode porijeklo iz Indije. Ovo se, naravno, ne može uzeti zdravo za gotovo, jer u kasnijim objašnjenjima – naročito gdje se nalazi taj Malabar – ima i nekih nelogičnosti. U novinskim tekstovima iz tog vremena ovim imenom nazivan je južni dio zapadne obale Indije, gdje se sada nalazi država Kerala. Važeći jezik na ovoj teritoriji nazivao se i naziva malajalam i pripada porodici dravidskih jezika, a ovi sa romskim nemaju mnogo sličnosti. Jedino logično objašnjenje u ovom slučaju je da su riječi koje je Mađar zabilježio bile sanskrtskog porijekla, kojih u malajala jeziku ima, ili su pak kolege govorile sanskrt.

¹¹ U Indiji postoje četiri najvažnije kaste. 1. bramani – sveštenstvo, danas su to i učitelji koji su oduvijek bili na vrhu socijalne ljestvice. 2. kšatrije – kasta koju su činili ratnici i vladarska porodica koja je upravljala zemljom. 3. vajišije – slobodno stanovništvo, na primjer poljoprivrednici, trgovci itd. 4. šudre – dravidsko stanovništvo koje je obavljalo najteže fizičke poslove. Danas su to radnici. 5. parije – nedodirljivi, bili su van kastinskog sistema i smatrani su nedostojnima da žive u zajednici. Oni su morali da rade najteže i "nečiste poslove". Neki smatraju da su Romi bili parije, ali postoje dokazi da oni to u Indiji nisu bili.

bavio Džordž Barou, koji je, kao predstavnik Britanskog biblijskog društva, putovao po Evropi. Mnogo materijala sakupio je u istočnim zemljama Evrope, a vrlo je značajan i onaj koji je sakupio među španskim Romima.

Čovjek koji nikada nije sam sakupljao materijale i građu o Romima, već je sve što je stvarao zasnovao na već objavljenim tekstovima, a ipak čovjek koga svi smatraju utemeljivačem romologije, jeste njemački lingvista August Fridrih Pot. Dva toma njegove knjige "Romi u Evropi i Aziji", objavljene 1844–45. godine u Haleu, čine sasvim solidnu osnovu ove nauke, i gotovo svega što je kasnije urađeno u ovoj oblasti. U prvom dijelu ovog rada Pot se bavi: istorijom romoloških istraživanja, pregledom imena ovog naroda u raznim zemljama, istorijom njihovih migracija, karakteristikama pojedinih dijalekata, te gramatikom koju je, uzgred budi rečeno, preuzeo od Puhmajera. U drugom dijelu, osim što daje solidan romski rječnik i nekoliko kratkih tekstova na romskom, Pot se bavi i šatrovačkim izrazima, utvrđujući da romski jezik nije identičan sa šatrovačkim žargonom, kako se dugo mislilo.

Pišući ovo obimno djelo, Pot je postavio nekoliko, do sada, neoborenih hipoteza, kao na primjer: romski dijalekti u Evropi su dijelovi nekada jednoobraznog jezika; romski jezik ima svoju gramatičku strukturu; porijeklo ovog jezika je u sanskrutu, a njegovi noviji precizni jezici kojima se govori u sjevernoj Indiji.

Dvadeset godina kasnije (1865.) Đ. I. Askoli, italijanski lingvista i indolog, objavio je svoju publikaciju "Zigeunerisches", koja je bila značajna dopuna Potovom prethodnom radu.

Nekoliko godina prije pojave Askolijeve knjige, 1859. godine pojavila se knjiga Franca Lista "Romi i njihova muzika" koja je dvije godine kasnije prevedena na njemački jezik. I pored toga što mu neki poznavaooci, možda i s pravom, negiraju autorstvo nad ovim i još nekim drugim knjigama, njegov doprinos proučavanju romske muzike u Mađarskoj bio je veliki a sama romska muzika prenaplašena. Bilo kako bilo, ova knjiga predstavljala je inicijalnu iskru za izraženiji interes prema romskoj muzici, jeziku i njihovoj ukupnoj kulturi.

Sedamdesetih godina XIX vijeka objavljeno je nekoliko gramatika i rječnika pojedinih romskih dijalekata. Aleksandar G. Paspati, ljekar po profesiji a romolog po interesovanju, zadužio je ovu nauku svojim djelom napisanim na osnovu ličnih istraživanja na terenu, "Études sur les Tchinghaines ou Bohémiens de l'Empire Ottoman" objavljenim 1870. u Konstantinopolju.

Živeći među Romima u oblasti Konstantinopolja i u Maloj Aziji, Aleksandar Paspati, inače porijeklom Grk, proučavao je tzv. "dijalekt turskih Roma", a za koji on smatra da je najočuvaniji među romskim dijalektima, što i danas nije daleko od istine. Ovaj dijalekat mu je poslužio kao osnova za rekonstrukciju originalnog oblika jezika evropskih Roma. Na osnovu njega su kasnije objašnjavane individualne razlike među pojedinim romskim dijalektima.

Ono što nedostaje Paspatijevom radu na romskoj gramatici, tvrde neki romolozi, jeste etimologija. Zbog nedovoljnog lingvističkog znanja, njegova objašnjenja porijekla riječi zasnivaju se isključivo na fonetskoj sličnosti, što apsolutno nije dovoljno za potpuno objašnjenje.

Franc Miklošič,¹² bečki slavista, za razvoj romološke nauke učinio je gotovo onoliko koliko i svi njegovi prethodnici zajedno. Još u ranoj mladosti družio se sa mađarskim Romima pa je već 1847.

¹² Franc Miklošič, rođen je 29. novembra 1813. a umro je 7. marta 1891. godine. Doktorirao je filozofiju na Univerzitetu u Gracu, a 1838. prešao da radi na Bečki univerzitet. Od 1844. godine bio je zaposlen u Carskoj biblioteci u Beču. Miklošič je bio lingvistički erudita. Pisao je o slovenskim jezicima, rumunskom, albanskom, grčkom kao i o jeziku Roma i Sinta.

godine napisao mali *Romski rječnik*. Međutim, njegova najvažnija djela¹³ nastala su u rasponu od 1872. do 1881. godine.

Prva od dvije zbirke njegovih radova posvećenih Romima pod naslovom “Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas” sastoji se od 12 dijelova. Štampana je u Beču 1872. do 1878. Njegova saradnja sa romolozima iz čitave Evrope bila je obimna, pa je od tekstova i naučnih saopštenja, koja je od njih dobio i o kojima je vođena rasprava u bečkoj Kraljevskoj akademiji, Miklošič sačinio drugu knjigu “Beiträge zur Kenntniss der Zigeuner-mundarte”. Zbog toga što se kao lingvista Miklošič nije bavio samo ovom vrstom ispitivanja već istorijom i etnografijom ovog naroda – njegov rad se može smatrati enciklopedijskim priručnikom o Romima. Na osnovu tako studioznih ispitivanja Miklošič je utvrdio da romski jezik pripada grupi sjeverozapadnih indijskih jezika jer je, kao i oni, sačuvali staroindijsku grupu konsonanata “st, št, tr i dr”, koje su u većini novindijskih jezika uprošćene. On zaključuje da je romski jezik rano odvojen od ostalih indijskih dijalekata jer je promjena “št” u “th” već poznata u sredjoindijskim dijalektima. Svakako najvažnija je u Miklošičevim radovima teza da su Romi na svoje nezavršene puteve pošli mnogo, mnogo ranije no što to naučnici i onda i danas, pretpostavljaju.¹⁴ Miklošič nije prihvatao Potovu tezu da su Romi iz Indije otišli u IX vijeku, ali se sa njim slaže da im prapostojbinu treba tražiti u sjeverozapadnoj Indiji.

Nekoliko godina prije pojave Miklošičevih radova, gramatici romskog jezika je bila posvećena izuzetna pažnja, što je ovome bilo od velike koristi.

Sinteza dotadašnjih znanja o Romima koju je sačinio Miklošič bila je dobar osnov da se na osnovu lingvističkih istraživanja naučnom metodom utvrde korijeni romskih migracija, i, što je još važnije, postavbe prave naučne teorije o porijeklu romskog jezika.

Češki lingvista Jozef Ješina je 1882. godine u Pragu izdao djelo “Romani čhib” (Romski jezik), koja je za šest godina doživjela tri izdanja.

Dvije godine kasnije (1884.) Hajnrih Vlislocki, romolog svjetskog glasa, izdaje “Die Sprache der transilvanische Zigeuner”, a 1888. godine Jozef Habzburški štampa “Romano czibakers czikloribe” (Gramatika romskog jezika), što se smatra prvim djelom te vrste na Balkanu.

Slovenac A. Medved, župnik u Vojnom križu, krajem 19. vijeka, sačinio je *Gramatiku romskog jezika* i sakupio jednu zbirku njihovih pjesama, ali te knjige do danas nisu objavljene.

Pored ovih sistematskih i uporednih istraživanja, jezikom Roma su se bavili brojni naučnici koji su proučavali samo pojedine romske dijalekte, dokazavši da sve dosadašnje analize potvrđuju da je samoglasnički i suglasnički sistem dijalekata Roma izveden iz sanskrt. S obzirom na tu vezu, romski jezik se može definisati kao jezik čije starinske linije i fonetski sastav imaju u sredjoindijski jezici.

Što se tiče gramatičke strukture, postoji veća bliskost između romskog i novindijskih jezika. To znači da zajedničko očuvanje starinskih linija povezuje romski sa sjeverozapadnim jezicima Indije, tvrde neki romolozii, dok ga jezičke inovacije povezuju prvenstveno sa jezicima Hindustana i Radžastana.

¹³ Prva od dvije zbirke Miklošičevih radova posvećenih Romima pod naslovom “Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas”, sastoji se od 12 dijelova. Štampana je u Beču od 1872. do 1878. g.

¹⁴ Grčki istoričar Herodot u svojoj knjizi “Istorija”, tvrdi da je izvjesni narod pod imenom “Sintjeri” u Evropu došao zajedno sa vojskom Aleksandra Makedonskog, kada se ona 330. godine prije naše ere vraćala sa pohoda u Indiji.

John Sampson¹⁵ koji je napisao knjigu “Dijalekt Roma u Velsu”, 1926. g. i ser R. L. Turner¹⁶, koji je autor djela “Položaj Roma u indo-arijskom periodu”, 1927., spadaju u glavne istraživače romskog jezika u 20. vijeku.

Desetak godina poslije Sampsona i Turnera, dakle sredinom tridesetih godina dvadesetog vijeka, jezikom Roma počeli su da se bave Rade Uhlik¹⁷ iz nekadašnje Jugoslavije i Nikolaj Baranikov¹⁸ iz nekadašnjeg Sovjetskog Saveza.

U periodu poslije Drugog svjetskog rata napisano je mnogo toga o romskom jeziku. Prije svega tu mislimo na gramatike ovog jezika, kao i rječnike.¹⁹

Romski jezik se govori u čitavom svijetu

Romski jezik, tvrde neki romolozii, kao na primjer R. Uhlik, pripada indijskom jezičnom stablu. Proizašao je iz prakrta²⁰, srednje faze indijskog jezika, koji vodi porijeklo iz sanskrta. Sjeverozapadni ogranci ovih jezika su “hindi jezici”, koji su najbliži srodnici današnjeg romskog jezika, tvrdi R. Uhlik.

“I pored toga što danas postoji mnogo romskih dijalekata”, govorio je R. Uhlik sredinom tridesetih godina prošlog vijeka, “nema sumnje da je nekada bio samo jedan romski jezik. Postoje nesumnjivi dokazi da je romski jezik, srodan nekim novohinduskim dijalektima. Najbliži im je dijalekt jermenskih Roma. Dijalekt azijskih ili sirijskih Roma, najmanje je sličan ostalim romskim dijalektima. Izučavanje jezika je dovelo ispitivače na misao da su Romi poreklom iz Indije uprkos tome što Romi govore da su poreklom iz Egipta.”²¹ Interesantno je, da je najčistiji romski jezik sačuvan kod Roma koji žive u Velsu u Engleskoj. “U granicama naše države [misli se na Kraljevinu Jugoslaviju] g. Uhlik je našao tri glavna romska dijalekta: južni (turski), srpski (centralni) i severozapadni (hrvatsko slovenački). Pretežni deo predstavljaju srpski a u najmanjoj meri, turski Romi. Prema Miklošiču, u Evropi danas postoji petnaestak romskih dijalekata”²².

U proteklim vijekovima romske dijaspore, ovaj jezik se raširio po čitavom svijetu, tako da je veoma teško naći zemlju u kojoj nema Roma a time i njihovog jezika. Romski jezik nije se razvio direktno iz sanskrta, kao što mnogi neupućeni tvrde. On pripada posebnoj grupi novoindijskih jezika sa prakrtom na čelu, koji se razvijao odvojeno od sanskrta s kojim je inače istog porijekla. Razlika

¹⁵ John Sampson je irski lingvista, rođen 1862. godine a umro 1931. godine. Romski jezik je bila njegova opsesija. Radio je kao bibliotekar na Univerzitetkom koledžu, a najznačajnija knjiga mu je “Ciganski dijalekti u Velsu”, koju je napisao 1926. godine.

¹⁶ R. L. Turner u svojoj knjizi “Mjesto romskog jezika u indoarijevskim jezicima” koju je objavio 1927. godine u Engleskoj, dokazuje da je fonetika romskog jezika bila povezana sa fonetikama jezika koji spadaju u centralnu grupu *hindi* jezika u Indiji.

¹⁷ Rade Uhlik je rođen 1. februara 1899. godine, a umro je 12. juna 1991. godine u Sarajevu. Pravo ime mu je bilo Aladar, ali ga je kasnije promijenio u Rade. Živio je kratko vrijeme u Beču i Pešti, a studirao je u Beogradu. Za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je protjeran u Niš, odakle se poslije rata vratio u Bosnu gdje je predavao njemački jezik u gimnazijama u Tuzli i Sarajevu. Jedno vrijeme radio je kao kustos u Zemaljskom muzeju u Bosni i Hercegovini.

¹⁸ Nikolaj Baranikov, sovjetski lingvista koji se posebno bavio ukrajinskim romskim dijalektima.

¹⁹ *Rječnici i gramatike romskog jezika.*

²⁰ Prakrt, novoindijski jezik koji je proizašao iz sanskrta.

²¹ Romi nisu došli iz Egipta ali ipak, u novije vrijeme, jedan broj njih se deklarise kao Egipćani.

²² Petrović A., Ciganski Vuk Karadžić, Politika, 13. 5. 1937.

između romskog i sanskrta je možda veća od razlike koja postoji između srpskog i njemačkog, smatraju neki romolozij poput R. Uhljka. Sanskrt je, kao živi narodni jezik izumro prije više od dvije i po hiljade godina, nekako u vrijeme kada je latinski jezik nastajao.²³

Jezičnici i narodi u čijem okruženju žive Romi snažno su uticali na to da se romski jezik, u velikoj mjeri, izmijeni u odnosu na onaj jezik koji je korišten u vrijeme boravka u pradomovini Indiji. Značajne promjene, prije svega nastale su u stvaranju novih riječi i u njihovim promjenama. Najveće promjene pretrpio je romski rječnik jer je veliki broj stranih riječi inkorporiran u romski jezik, tako da je sada vrlo teško utvrditi koje su riječi romskog, a koje neromskog porijekla. Zbog svega ovoga "Romani čhib" se raspao na mnoštvo dijalekata i narječja koja su se vremenom među sobom toliko izdiferencirala da se pojedine grupe Roma teško mogu sporazumjeti, tvrde neki istraživači romskog jezika, iako o tome postoje i druga mišljenja. Rajko Djurić, u svojoj "Gramatici romskog jezika", kaže da njegovi "rezultati istraživanja pokazuju da je jezik Roma u svojoj suštini jedinstven", kao i to da je on neuporedivo stariji nego što se do sada pretpostavljalo, što je na početku ovog teksta i istaknuto.²⁴

U Romskom jeziku ima mnogo pozajmljenih riječi

Romski jezik, mnogi se slažu, postoji, iako je na njemu malo napisano. On predstavlja jedan novindijski idiom koji se razvio indirektno iz srednjindijskog jezika prakrta. U daljem je srodstvu sa staroindijskim jezikom sanskrtom. U svojoj staroj domovini primao je pozajmice iz iranskog. U toku seobe povukao je u sebe i neke jermenske riječi. Po dolasku Roma na Balkan na njihov jezik su uticali jezici okolnih naroda: Južnih Slovena, Grka²⁵, Rumuna, Turaka, Mađara.

Romski je jezik sintetičkog tipa

Romski jezik, tvrde neki poznavatelji, ima sličnosti sa novindijskim jezicima, kao što su hindustanski i drugi tamošnji jezici. To je jezik sintetičnog tipa s bogatom morfologijom. Ima nekoliko glasova koji su strani slovenskom glasovnom sistemu. Prije svega, ovaj jezik se odlikuje grlenim glasovima. U romskom jeziku, pored ostalog, postoji član, to je jezik koji ima osam padeža, a nema infinitiva. Pod uticajem jezika naroda na čije su prostore došli Romi, romski jezik se podijelio na mnoštvo dijalekata. Poneki imaju karakter posebnih jezika. Tako, na primjer, Rom iz Srbije ne može da razumije španskog Roma. Međutim, jezgro rječnika ovog jezika je kod mnogih dijalekata manje-više zajedničko, što se da lako zapaziti.²⁶

Na osnovu veoma studijskih istraživanja, Franc Miklošič je zaključio da je romski jezik nastao u sjeverozapadnoj Indiji i da pripada grupi dardu jezika. Prema tome, utvrdio je on, prapostojbina Roma je sjeverozapadna Indija.

Na osnovu analize glasovnog sistema, Franc Miklošič je dokazao da je romski jezik mnogo bliži starijim nego savremenim indijskim jezicima. To znači da su oni napustili ovu jezičku zajednicu mnogo ranije, u vrijeme kada glasovna grupa "st" u staroindijskim jezicima još nije bila prešla u "ht", "th", što je nastalo kasnije.

²³ Uhljk R. "Srpskohrvatsko-romsko-engleski rječnik"; Svjetlost, Sarajevo, 1983. str.12.

²⁴ Djurić R., "Gramatika romskog jezika", Otkrovenje, Beograd, 2005.

²⁵ Romi su na prostorima Grčke boravili nekoliko stotina godina pa se to odrazilo na njihov jezik a posebno na brojeve. Tako, na primjer, romski brojevi 6, 7, 8 i 9 su grčkog porijekla. Riječ Ciganin takođe potiče od grčke riječi Anciganen koja znači: prljav, gubav ili kljast.

²⁶ Prema: Uhljk, R., Radičević, B. V. "Ciganska poezija", Svjetlost, Sarajevo, 1957., str. 18,19.

Seobe Roma osiromašile su njihov jezik

U proteklih petnaestak vjekova romske dijaspore, ovaj jezik se raširio po čitavom svijetu, tako da je veoma teško naći zemlju u kojoj nema Roma a time i njihovog jezika.²⁷ Vjekovna dijaspora Roma učinila je da je romski jezik postao siromašan jezik. Njegov leksički fond i njegova frazeologija su oskudni, dok mu je morfologija dobro očuvana, tvrde poznavaoци. Taj jezik, po mišljenju nekih istraživača, predstavlja u stvari jednu heterogenu zajednicu velikog zbira dijalekata.

Međutim, premda se njegovo jezgro sve više i više rastače, originalni oblici pojedinih gramatičkih kategorija i dalje uspješno odolijevaju upornom nadiranjju tuđih riječi, tako da im je opstanak u živoj govornoj praksi ponegdje obezbijeđen još za duži niz godina.²⁸

Jeziци i narodi u čijem okruženju žive Romi snažno su uticali na to da se romski jezik, u velikoj mjeri, izmijeni²⁹ u odnosu na onaj jezik koji je korišćen u vrijeme boravka u pradomovini. Znatne promjene, prije svega, nastale su u stvaranju novih riječi i u njihovim promjenama.

Razmjena uticaja između romskog i drugih jezika

Tokom duge koegzistencije romskog s drugim jezicima, dolazilo je do razmjena uticaja u oba smjera. Vjerovatno ne postoji evropski jezik koji nije primio nekoliko desetina riječi iz romskog, često i preko nekog žargonskog izraza, koji je ubrzo postao sastavni dio njegovog svakodnevnog govora. Ponekad su te pozajmljene riječi bile toliko brojne da su obilježile jezik čitave jedne regije i kulturni duh koji je bio povezan sa njim, tvrde poznavaoци.

Jeziци naroda sa kojima su Romi živjeli, ili preko čijih država su prelazili, izvršili su snažan uticaj na romski jezik. Tako se na osnovu pozajmica iz drugih jezika, a koje se sada nalaze u romskom, može pratiti put kojim su se Romi tokom svoje istorijske prošlosti kretali, što su mnogi od prethodno pomenutih istraživača romskog jezika i naglašavali. Hiljadugodišnje romske migracije, "u različitim etapama i različitim razdobljima uticale su na to da se romski jezik razgranao, a i dalje se grana na mnoštvo lokalnih varijanti. Te varijante se više razlikuju po svom stepenu zaboravljenosti jezika od strane onoga koji ga govori, nego po svojim nekakvim razlikama."³⁰

Od prije nekoliko desetina godina Evropa počinje da se otvara i za Rome, pa to doprinosi naporima samih Roma da što je moguće više utiču na usklađivanje sopstvenih jezičkih razlika.³¹

Jezik kojim se danas uglavnom služe Romi ima dva roda: muški i ženski, a od brojeva – jedninu i množinu, sa pojednostavljenom deklinacijom, i proste i složene adverbe za negiranje. U različitim dijelovima svijeta Romi koriste, osim latiničnog, i ćirilčno pismo. Broj slovnih znakova u pojedinim zemljama se razlikuje od prilike do prilike.

²⁷ Prema procjenama, na prostorima Evrope živi oko 12 do 15 miliona Roma, mada postoji pretpostavka da ih je i mnogo više; od toga su dvije trećine na teritoriji jugoistočne Evrope. Na prostorima Srbije trenutno živi oko 600.000 pripadnika ovog naroda, od kojih jedna polovina govori romski jezik kao maternji.

²⁸ Prema: Uhlik, R., Kategorija imperativa, str. 1

²⁹ Jezik je vitalan organizam koji živi i traje i koji, s vremena na vrijeme, pod određenim uslovima trpi različite promjene. To se prvenstveno ogleda u njegovom glasovnom fondu. Tako se pored neobuzdanog bujanja javlja i suprotna tendencija, skraćivanje oblika, i to, u početku ili na kraju riječi, ili u njenoj sredini. (Uhlik R.– Kategorija imperativa... str. 5)

³⁰ Liegeois, J.P., Romi u Europi, Zagreb, 2009., str. 46, 47.

³¹ Na IV kongresu Svjetske organizacije Roma, koji je održan u Varšavi 1990. g. usvojena je Deklaracija o kodifikaciji romskog jezika, koju je potpisalo 15 lingvista iz čitavog svijeta. Tim aktom započeo je stvarni proces kodifikacije jezika ovog naroda, koji još uvijek nije završen a negdje ni prihvaćen.

Jezik sa mnoštvom dijalekata i narječja

“Mora se, nažalost priznati”, tvrdi Rade Uhlik, “da pravilno osećanje jezika bleđi, nestaje. Strani uticaji nezadrživo nadiru, razaraju suštinu ovog jezika, rastaču mu duh, a oblike adaptiraju na strane kalupe i merila. Proces pretapanja je u punom jeku. Domete sličnih i srodnih značenja, teško je razgraničiti.”³²

Zanimljivo je i to šta R. Uhlik, jedan od najboljih poznavalaca romskog jezika i njegovog folklo-
ra, misli o tome. On kaže: “U oblastima jezičkog folklo-
ra nema mnogo iskonskog romskog blaga. Međutim, Romi se odlikuju posebnim kriterijumom, pa se prvenstveno služe određenom tuđom
građom, tj. onom koja im najviše odgovara, a koja se lakše uklapa u njihov tradicionalni žanr života
i u njihovu specifičnu psihologiju. Romima gode mudre izreke i svakojake pouke koje se odnose
na njihovu svakodnevnicu. Tu su životna pravila u vidu izreka, poslovice, izraza i drugih oblika
životnog iskustva.”³³ O romskom jeziku se tokom istorije malo razmišljalo. “Činjenica je da su ti no-
madi dolazili i odlazili, da su bili bez doma i domovine. Vekovima se smatralo da oni govore neka-
kvim žargonom, koji su sami izmislili kako bi se tajno sporazumevali, a da ih pritom niko drugi ne
razume.”³⁴

Šatrovački ima osnovu u romskom

Da bismo ovo pitanje koliko-toliko pojasnili, poslužićemo se onim što je o upotrebi šatrovačkog
kod Roma ili pak njegovom uticaju na druge jezike utvrdio Rade Uhlik.

Naime, kod većine naroda postoji pored nesputanog narodnog govora, koji se spontano razvija, i
jedan književni oblik jezika koji je predmet brižljive pažnje i posebne njege.

Međutim, postoje i tzv. konspirativni govori koji su široko izloženi raznim uticajima sredina, a
koji nose različite oznake: sleng, argo, kent itd. Takvim se sredstvima sporazumijevanja često služe
izvjesne kategorije stanovništva koje ilegalno posluju, kao što su šverceri, prosjaci, kriminalci i dru-
gi. Pošto su u sukobu sa zakonskim propisima, oni izbjegavaju evidenciju da bi svoju rabotu mogli
što uspješnije obavljati. Stoga se oni i koriste svojim posebnim šatrovačkim žargonom. To je, ustvari,
samo govor, ali ne i jezik. On nosi izrazito konspirativno obilježje, maskiran je plastičnim figurama
i trikovima, vješto zamagljenim frazama i ispreturanim oblicima narodnog rječnika, a sve zato da se
zaturi trag. Treba, prije svega, naglasiti da i sami Romi imaju u svom jeziku jedan vrlo razvijen figu-
rativni govor koji je kudikamo interesantniji i snažniji i od ovog šatrovačkog. Govor, povarošenih i
odrođenih potomaka nekadašnjih “bijelih Roma” hrani i “špajzuje” ponegdje leksiči fond raznih fra-
jera i ološa. U šatrovačkom “esperantu” suvereno caruje neobuzdani duh dinamične čeragaške stilis-
tike koja se, između ostalog, odlikuje i bogatom upotrebom modalne kategorije imperativa.³⁵

Izraz šatrovac, inače, asocira na riječ šator, simbol Roma – nomada u svijetu. A šatrovački govor
utiče pomalo i na čovjeka koji u trenucima vedrine i raspoloženja progovori koju i na šatrovačkom.
Šatrovačko rječničko blago stalno se kompletira, iako se tempo usporava. U današnjem tragično za-
huktalom svijetu elektronskog ludila postoji nostalgična potreba za nekim, makar i ograničenim,
predahom ispunjenim romsko-šatrovačkom romantikom. Šatrovački govor ispoljava još i danas vi-
talnu snagu, mada prijeti opasnost da malakše i izgubi svoj sjaj. Poslije istrebljenja Roma za vrijeme

³² Uhlik, R. Kategorija imperativa, str 26.

³³ Ibid., str. 17.

³⁴ Liegeois, J.P., Romi u Europi, Zagreb, 2009., str. 45.

³⁵ Prema: Liegeois, J.P., Romi u Europi, Zagreb, 2009., str. 47.

Drugog svjetskog rata izvori su presahli, pa su šatrovci uglavnom prinuđeni da se nekako “pasaju” sa zatečenim fondom. Šatrovački nije više hermetički izolovan ni nepoznat. On služi vulgarnom govoru kao dopuna i začim.

Šatrovački nema gramatiku

Šatrovački žargon, kako romski tako i drugih naroda, nema svoju posebnu gramatiku, ali raspolaže izvjesnim brojem morfoloških modela koji važe podjednako za nekoliko kategorija, imperativa, diminutiva i augmentativa. Oni mu daju specifičan prizvuk, ton i boju, zajedno sa jezičkim tvorevinama romsko-šatrovačke mašte.

Elementi romskog jezika prodrli su u priličnom broju u šatrovački, i to, izgleda, naročito na teritoriji Bosne i Hercegovine. Istražujući ovu tematiku, Rade Uhlik je utvrdio da su “najstariji romizmi pozajmice iz govora turskih Roma u BiH. To su upravo ostaci njihovog nekadašnjeg jezika, njegova posljednja faza pred potpuno izumiranje. Ti Romi zovu se u BiH Arlije³⁶ ili podrugljivo ‘teški Romi’, verovatno zato što pored ostalog obavljaju i teže fizičke poslove, a i zbog toga što se među njima može naći i bolje hranjenih, dakle, ‘teških’ ljudi. Najnoviji sloj romizama predstavljaju reči primljene iz jezika mrkih ili lakih Roma na teritoriji republike BiH. Taj sloj nalazi se u stalnom porastu, jer gradovi i druga kompaktnija naselja u kojima pulsira savremeni privredni polet, apsorbuje sve veći broj Gurbeta³⁷, pridošlica, koji se uključuju u proizvodnju”, tvrdi R. Uhlik. U novoj sredini oni zanemaruju svoj maternji jezik, a u zamjenu za taj gubitak oni unose u lokalni šatrovački argo svoje tipične izraze i obrte koje prilagođavaju pravilima toga govora.

Proces prodiranja romskih elemenata u šatrovački govor nastavlja se nesmanjenim tempom, kao da Romi na taj način žele da sačuvaju bar neki trag o svome jeziku koji rapidno izumire.³⁸

Sa Uhlikovom konstatacijom “da romski jezik rapidno izumire”, nikako se ne slaže veliki broj naučnih radnika romskog i neromskog porijekla, kao i autor ovih redova.

Romani čhib ne izumire već se razvija

Pišući o romskom jeziku, i sam R. Uhlik je često tvrdio suprotno od onoga što smo maločas citirali. Na drugom mjestu on kaže da glavne razlike među romskim dijalektima leže u fonetici, zatim u naglasku, u morfologiji i sintaksi, ali su najjače izražene u oblasti leksike. Međutim, sve to ipak nisu neke nepremostive prepreke, jer gdje god se sastanu pripadnici različitih plemena, oni će se bez većih teškoća sporazumjeti, iako će svaki, u principu, govoriti samo svojim rođenim narječjem. Tečan razgovor neće kočiti ni pojava da Romi u svojim dijalektima raspolažu većim brojem posebnih imena i naziva, čak i za označavanje nekih beznačajnih pojmova, stvari ili živih bića.

Pa i pored svih razlika, ima u tom mozaiku dijalekata jedan solidan osnovni jezički fond koji je manje-više zajednički svima.

Svaki narod u Evropi i sve nacionalne manjine, Nijemci i Turci, imaju svoj tip Roma a ovi pak svoj dijalekat ili govor. Tako, na primjer, arlijski Romi, odnosno Romi u Makedoniji, jesu pravi Turski Romi. Govor im je pun turcizama, a još pomalo njeguju i turski nacionalni folklor; a neki su se čak

³⁶ Grupa Roma kojih ima u svim zemljama na Balkanu.

³⁷ Grupa Roma u Srbiji.

³⁸ Uhlik, R., Članci i rasprave, str. 4.

prije nekoliko desetljeća zajedno sa Turcima odselili u Tursku.³⁹ Tako je i građa drugih romskih grupa kontaminirana vernakularnim govorima regionalnog autohtonog elementa.

“Romski dijalekti nisu svi podjednako očuvani. Jedni su još ostali u punoj afirmaciji vitalno snažni i nenačeti, drugi su već prilično razdvojeni i skučeni, dok su treći potpuno morbidni, na izdisaju”⁴⁰. Hercegovačko-crnogorski čerगाši, koje narod zove Gabeljima, po Uhlikovom mišljenju, budno čuvaju hiljadugodišnju plemensku tradiciju i ljubomorno njeguju svoj jezik, jezik svojih drevnih indijskih predaka. Romima u tom kraju Hercegovine nazivaju samo one koji su prije koju stotinu godina otpali od Romske matice i asimilovali se. Oni su izgubili sve svoje odlike, iznevjerili svoj jezik i svoje običaje, a vjekovnim miješanjem sa drugim narodima, donekle izmijenili i svoj fizički izgled, tvrdi R. Uhlak.

Patrin – romski alfabet

O tome da li je nekad postojala romska azbuka u nauci ima različitih mišljenja. Neki, vrlo ozbiljni, naučnici tvrde da ta azbuka postoji ili da je bar postojala, ali iako se smatraju ozbiljnim lingvistima, oni nigdje ne navode podatke o tome kako su došli do tih izvora, tako da, nažalost, teška srca, moramo da konstatujemo da je najvjerovatnije riječ o izmišljotini sa vrlo teškim posljedicama.

Početkom 20. vijeka, tačnije 1908. godine, jedan romolog J. A. Decourdemanche, objavio je knjigu pod naslovom “Grammaire du Tchingane ou Langue des Bohemiens errants”, na čijem je kraju objavio romsku azbuku, ali nigdje nije objavio izvor odakle je te podatke dobio. Pomenuti autor tvrdi da romska azbuka ima 23 slova od kojih su pet vokali a 18 konsonanti; kaže da ova azbuka ima tri oblika a prema tome ko je upotrebljava. Naime, po informacijama koje iznosi Žan Pol Kleber,⁴¹ postoje tri vrste ove azbuke: 1. Čhavorengra kriptā – Dječja azbuka, 2. Purengera kriptā – Azbuka za stare, 3. Romengera kriptā – Azbuka za muškarce. “Na osnovu te hipotetičke podjele Kleber konstatuje da su se stari tj. plemenske starešine služile jednim tajnim pismom koje je bilo nerazumljivo običnim pripadnicima plemena, a da ovi nisu dozvoljavali da žene i djeca razumiju smisao njihovih poruka.”⁴²

Ova tvrdnja djeluje veoma čudno, ali se jedno sa sigurnošću može konstatovati – a to je da i azbuka za stare i azbuka za obične ljude proizlazi iz takozvane dječje romske azbuke.

Žan Pol Kleber tvrdi da iako Romi nemaju pismo u oficijelnom smislu te riječi, oni se ipak služe vrlo bogatim brojem konvencionalnih znakova, koji im omogućavaju da se sporazumijevaju vizualno i u vremenu. Taj tajni kod naziva se *patrin* (ili *patran*: list s drveta) i sadrži istodobno zasebne prirodne elemente (pijetlovo perje, šumsko iverje, ostatke hrane sa stola...) i ugravirane ili nacrtane znakove.

U većini slučajeva, kad jedno pleme želi ostaviti trag na svom prolazu kroz neki logor i poruku onome koji će doći poslije njega, dovoljno je da neke od tih elemenata rasporedi na određeni način. Rođenje djeteta objavljuje se diskretno na taj način da na jedno drvo crvenim koncem privežu granu gazge kad se radi o dječaku, a bijelim koncem kad se radi o djevojčici. Taj je znak praćen različitom oznakom dotičnog plemena, a katkad i oznakom onog plemena kojem je obavještenje specijalno upućeno.

³⁹ Romi iz Beograda i Užica su zajedno sa Turcima napustili Srbiju jer su se bojali odmazde Srba.

⁴⁰ Uhlak, R., Članci i rasprave, str. 16.

⁴¹ Za ovog autora mnogi u svijetu govore da je romolog ali je to potpuno netačno. Takvo mišljenje se raširilo zbog toga što je jedna od prvih prevedenih knjiga stranih autora o Romima upravo njegova knjiga “Cigani” koja je objavljena u Zagrebu 1967.

⁴² Clebert, Jean-Paul. “Cigani”, Stvarnost, Zagreb, 1967., str. 228, 229.

Svako romsko pleme ima ustvari svoj znak po kome se razlikuje od drugih plemena. Po jednom predanju, njegov je vlasnik plemenski starješina. Znak je tajni. On je ljubomorno ugraviran s unutrašnje strane batine-žezla i rascijepljen na dva dijela. Čini se da je taj znak u početku odražavao pradavni totemizam Roma. Tako su romskim grupama iz Njemačke služili kao znakovi breza, javor, bazga itd. Značajno je čak da je taj totemizam u početku isključivo vezan za vegetaciju. Možda je to u vezi s arhaičnim kultom drveta.

Neki plemenski znakovi, međutim, imaju ponešto i iz životinjskog carstva (jež) ili iz astronomije (zvijezde, komete).

Pod znak plemena, starješina upisuje svoj lični znak, koji je često mnogo složeniji. U njemu nalazimo elemente ili predstave najrazličitijih elemenata; lijeskovu granu, konjsku grivu, svinjske čekinje, zrna bundeve, mahune, a katkad jednostavne crte gravirane u obliku vodoravnih i uspravnih zarezacrtnjenih ugljem. Ti znakovi služe takođe pri sastavljanju testamenata.

Patrin se upotrebljava naročito za svakodnevne stvari, on ne može da služi pisanju misaono složenijih cjelina. On služi za to da se na spoljne zidove kuće ili barake upišu obavještenja koja će zahtjevati Romima koji poslije njih dolaze u ovo mjesto. Zaista, romska solidarnost nalaže svakom plemenu koje je boravilo u blizini nekog sela da ostavi poruku s maksimumom obavještenja koja će drugim romskim plemenima dobro doći.

Zato najprije u selo dolazi jedna ili više Romkinja pod izgovorom da prodaje odjeću ili živinu ili da gata. Ona redovno započinje razgovor sa gazdaricom od koje saznaje za najvažnije porodične događaje: broj i starost djece, njihove nedavne bolesti itd. Na odlasku ona će urezati u zid ili napisati kredom, ili pak drvenim ugljem, znakove koje će znati odgonetnuti jedino njena plemenska braća. Kada se kratko vrijeme nakon toga u selu pojavi druga Romkinja ili Romi, biće im lakše da gataju i da zaprepaštenoj gazdarici otkriju pojedinosti iz njenog porodičnog života.

Ti znakovi su očito najjednostavniji hijeroglifi, ali su veoma raznovrsni.

Znakovi romskog *patrina* mogli bi se uporediti s onima koje upotrebljavaju skitnice svih zemalja: kao na primjer, američki *tramps*, zatim njemačke skitnice koje upotrebljavaju isti tajni jezik, samo što su simboli različiti. Međutim, trougao označava gotovo uvijek neku poteškoću ili odbijanje, a krug dobar posao.

Koze nam pojele azbuku

Pismenost je kod Roma, pisao je Rade Uhlik, doskora bila odlika rijetkih pojedinaca. Ali, svijet im je stalno prigovarao što nemaju svoje pismo na kome bi štampali i svoje knjige. Da bi se otresli nesnosnog zanovijetanja i zapitkivanja, Romi su lijepo izmislili jednu priču koju je Radu Uhliku krajem 30-ih godina 20. vijeka kazivao Kosta Vasiljević, svirač iz Beograda. Kosta je govorio: "Mi smo nekad imali i slova svoja kojima smo pisali naše knjige. Kako nije bilo hartije mi smo pisali na kupusovom lišću. Ali tad je nastupila naša nesreća, pa otkako smo ostali bez zvona i bez naše crkve, udari odnekuda neka stoka, tj. neke koze, te nam pojedose sav naš kupus. Na taj način stradala je naša knjiga i naša pismenost. Ostadosmo tako i bez slova i bez nauke", zapisao je Vasiljevićevu pošalicu Rade Uhlik.⁴³

⁴³ Uhlik, R., "Romane purane paramisja", Prijedor, 1940. Šapilografisan tekst. (Original u Muzeju romske kulture u Beogradu)

Da ova pošalica negdje daleko ima svoje korijene, pretpostavljali su mnogi, ali je tome vidan doprinos dao Rajko Djurić u svojoj knjizi "Istorija Roma".⁴⁴ On u njoj između ostalog kaže: "Termini koji svedoče o staroindijskoj pismenosti takođe su deo tradicije Roma. Na primer, romska reč 'burja', 'burha', potiče od staroindijske 'bhurja', 'breza', čija se kora u Indiji koristila vrlo dugo za pisanje, sve dok muslimanski osvajači nisu uveli papir. Zatim, pisanje na lišću (patrin), što su praktikovali budisti. Takođe izrada materijala za pisanje i samo pisanje (lekhani) deo su iskustva i tradicije Roma, što je slučaj i sa nazivom za rukopisne knjige (pustika), od koga potiče romska imenica 'pustik' knjiga itd."

Pregled bavljenja romskim jezikom na prostorima nekadašnje Jugoslavije

Tokom sedam decenija postojanja nekadašnje Jugoslavije, u ovoj zemlji su vršena brojna lingvistička i druga istraživanja romskog jezika. Bez pretenzije da ih potpuno opišemo, ili sva nabrojimo, pomenućemo neka od njih. Tom vrstom istraživanja među prvima, ako ne i prvi na ovim prostorima, počeo je da se bavi akademik Rade Uhlik, koji je za nešto više od šest decenija aktivnog bavljenja ovom problematikom napisao preko 40 radova.

Osim njega u tom periodu, sa mnogo manje uspeha, romskom lingvistikom, ali i etnologijom i žurnalistikom, bavio se jedan Rom. Bio je to Svetozar Simić, pravnik iz Beograda koji je sa Uhlikom ponekad saradivao, ali se mnogo više *svađao*, o čemu svjedoče dijelovi njihove sačuvane prepiske.⁴⁵

Simić je tokom Drugog svjetskog rata u nekom zarobljeničkom logoru 1942. godine napisao "Romsko-srpsko-nemački rečnik",⁴⁶ koji do dana današnjeg nije objavljen, a čiji se original čuva u Muzeju romske kulture u Beogradu. Kao kuriozitet, valja naglasiti da je *Journal of The Gypsy Lore of society*⁴⁷ naredne 1943. godine štampao Uhlikov "Englesko-bosanski rečnik" u tri nastavka na oko 200 stranica teksta. Uhlik je potom 1947. godine objavio "Romsko-srpski rečnik", a 1986. godine "Romsko-srpsko-engleski rečnik", a potom i brojne lingvističke radove.

Sedamdesetih godina 20. vijeka, počinju da izlaze u Srbiji listovi na romskom jeziku i tako je do dana današnjeg. U mnogima od njih štampani su tekstovi o romskom jeziku, gramatici ili pak dijelovi rječnika ovoga naroda.

⁴⁴ Djurić, R., Istorija Roma, Beograd, Politika, 2006., str. 35.

⁴⁵ "Dragi Rade, lepo je to od Tebe što radiš i stvaraš za naš romski rod. Ti imaš mogućnosti da to radiš jer si na takvom mestu a sem toga ti poznaješ što ti budem dalje rekao, jer mi zaista žao što me uvek stavljaš pred svršen čin. Možda si se negde rasplinuo u ovim objašnjenjima, a koja su svakako stručna i učena i smatram da je bilo bolje za tebe a možda i za pokoljenja da smo zaista našli neki zajednički jezik i pre nego što sve štampaš i pišeš, da malo prodiskutujemo, o tome pre nego što se štampa. U tome da me opet krivo ne razumeš, jer sam i ja kriv možda još više što si i ti bio prinuđen da se obraćaš svima i svakome i onima koji nikad nisu čili za neki padež niti znaju šta je to, a pogotovu kad se radi sinteza i paralela ostalih jezika, jer među nama, pošteno da ti kažem, ima nekih malih nedostataka, ali koji u stvari ništa ne znače niti predstavljaju u odnosu na ono što ti daješ od sebe i koliko si zadužio taj narod u svemu tom. Ne znam da li je kasno, jer sam ja napunio 60. godina i već postao star čovek, ali ako te zdravlje dobro služi i ako misliš i dalje nešto da radiš i pišeš, ja bih ti pružio sve što znam i umem bez ikakve slave pa čak ni potpisa, da se stvarno nešto dobro uradi. Vidim da imaš uslova i raspoložes sa sredstvima gde ne treba da košta ni tebe ni mene, pa bi mogli zajedničkim radom da napravimo jednu kompletnu gramatiku i neku čitanku."

⁴⁶ Na početku ovog Simićevog Rečnika urađena je i kratka Gramatika romskog jezika.

⁴⁷ JGLS – Naučno društvo za proučavanje Roma osnovano je 1888. g. u Liverpulu u Engleskoj a iste godine je pokrenut i istoimeni naučni časopis koji je do prije nekoliko godina nosio to ime. Ime mu je sada promijenjeno u *Studi romani*. Ovakav postupak ljudi koji su to učinili smatramo najnekorektnijim činom koji je ikada učinjen prema nekom glasilu koje tretira problematiku Roma.

Prvu *Gramatiku romskog jezika* na prostorima nekadašnje Jugoslavije, ne računajući onu koju je davno sačinio austrijski nadvojvoda Jozef Karl, sačinili su Šaip Jusuf i Kruno Kepeski⁴⁸ u Makedoniji.

Nekoliko godina kasnije, u Skoplju se pojavio "Makedonsko-romski" i "Romsko-makedonski rječnik", autora Trajka Petrovskog i Boneta Veličkovskog. Petrovski je, osim ovog rječnika uradio i "Italijansko-romski rječnik", a štampao je i "Gramatiku romskog jezika".

Nekoliko godina poslije pojave ovog rječnika, "Romsko-makedonski i Makedonsko-romski rječnik" je objavio Ljatif Demir, a zatim i "Gramatiku romskog jezika".

Udžbenik romskog jezika pod imenom "Sikljova romani čhib" u Skoplju je 1996. godine objavio Šaip Jusuf.

Na Kosovu, prvi i za sada jedini rječnik romskog jezika pod imenom "Lavustikori", objavio je Kutim Pačaku. Romske riječi u ovom rječniku prevedene su na nekoliko jezika.

U Hrvatskoj je nekoliko dječjih slikovnica i "Romsko-hrvatski rječnik" objavio Veljko Kajtazi iz Zagreba.

U Bosni i Hercegovini, osim već pomenuta tri Uhljkova rečnika, "Romsko-bosanski rječnik", kao i još neke lingvističke radove, štampala je Hedina Sijerčić.

Veliki doprinos u razvoju romske lingvistike dao je Međunarodni simpozijum⁴⁹ o jeziku Roma, koji je održan u Sarajevu 1986. godine, a na kome je, po mišljenju mnogih, postavljen temelj za standardizaciju romskog jezika.

Inače, Rade Uhljak je iz oblasti istraživanja romskog jezika objavio i ove radove: *Uvod u gramatiku Ciganskog jezika*, prilog za Hrvatsku enciklopediju, Zagreb 1940.; *Bosnian Roman Vocabulary*, (rječnik Bosansko-ciganskog narječja), Gypsy Lore Society, Liverpool, 1943.; *Srpskohrvatsko-ciganski rječnik*, (Romane alava), "Svjetlost", Sarajevo, 1947. str. 1-194.; *Prepozitivni i postpozitivni član u gurbetskom*, Bilten Orijentalnog instituta, Sarajevo, 1951, str. 4-51.; *Ciganizmi u šatrovačkom argou*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1954 str. 5-31.; *O kauzativu u novoindijskim jezicima Zeban i Urdu i Romani*, Bilten Orijentalnog instituta, Sarajevo, 1955. str. 229-320.; *Iz ciganske onomastike I sveska*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1955. str. 51-57.; *Iz ciganske onomastike II sveska*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1956. str. 193-209.; *O denominacijama u ciganskom*, Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo, 1957. str. 133-153.; *Dva kritička lingvistička prikaza radova nekoliko stranih ciganologa* Bilten Orijentalnog instituta, Sarajevo, 1957.; *Prilozi za proučavanje oblika negacije u jeziku romani*, Gradja, knjiga X, Naučno društvo BiH, Sarajevo 1961. str. 179-218.; *Glagolski prilog sadašnji u ciganskom*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. 7, Sarajevo 1972. god. str. 129-160.; *Govori jugoslovenskih Cigana u okviru balkanskog jezičkog saveza*, Godišnjak X Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. VIII Sarajevo 1973. str. 53-108.; *Deminutiv u romskom jeziku*, Godišnjak XI Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. IX, Sarajevo 1973. god., str. 217-286.; *Imperativ u romskom jeziku*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH.; *Kompozitne verbalne lokucije u romskom*, Godišnjak XV/13, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1977.; *Infinitiv u romskom jeziku*, Godišnjak XVII/15, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1978.; *Zapažanja o romskim glasovima*, Godišnjak ANU BiH, knj. XIX, Sarajevo, 1981, 231-274.; *Zapažanja o romskim glasovima*, Godišnjak XIX/17, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1981.; *Brojevi u romskom jeziku I*, Godišnjak XX/18, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1982. godine; *Brojevi u romskom jeziku II*, Godišnjak XXI/19, Centar za balkanološka ispitivanja,

⁴⁸ Krume Kepeski je autor i prve makedonske gramatike.

⁴⁹ Ovaj Simpozijum pod nazivom "Jezik i kultura Roma" organizovao je Institut za proučavanje nacionalnih odnosa iz Sarajeva. Svi radovi su objavljeni u istoimenom Zborniku 1989. godine.

Sarajevo 1983. godine 42.; *Pomoćni glagoli u romskom: Sem, avav i kamam*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1984. god.; *Gramatička kategorija predloga u romskom*, Centar za balkanološka istraživanja, ANUBiH, Sarajevo 1985. godine.

Zbog broja objavljenih lingvističkih radova, kao i njihovog kvaliteta, Rade Uhlik se smatra jednim od najplodnijih ali i najznačajnijih lingvista koji su se bavili romskim jezikom na ovim prostorima, a i šire.

U Srbiji je, osim "Romskog rečnika" Svetozara Simića, koji nije štampan, već je ostao u rukopisu, "Mali rečnik romskog jezika" sačinio je Bajram Haliti, a isti autor je 2011. godine objavio do sada najobimniji rječnik ove vrste.

"Gramatiku romskog jezika" u Srbiji je objavio Rajko Djurić, a isti autor je objavio knjigu o homonimnim glagolima, kao i "Pravopis romskog jezika".

U Crnoj Gori do sada se rječnik i gramatika romskog jezika nisu pojavili, ali je u tadašnjem Titogradu Marsel Kurtujade, 1986. godine objavio knjigu "Romani fonetika thaj lekhpa" i "Romano startoro" (Romski bukvar). Ovaj udžbenik za osnovne škole, Kurtujade je objavio i u Sarajevu 1990. kao i u Srbiji. Marsel Kurtujade je 1992. godine objavio u Zborniku "Razvitak Roma u Jugoslaviji" i rad pod naslovom "Problemi prevođenja, terminologije neromskog porekla na romski jezik".

Nekoliko takvih udžbenika objavio je Trifun Dimić u Novom Sadu. Među njima treba posebno istaći knjigu "Romski jezik sa elementima nacionalne kulture", koja je objavljena 1996. godine. Dimić je sakupio i objavio nekoliko knjiga romskog narodnog stvaralaštva, koje je preveo na srpski, kao što je to učinio i sa Starim i Novim zavjetom i još nekim bogoslužbenim knjigama. Sličnim aktivnostima na prikupljanju romskog narodnog stvaralaštva bavili su se još Tihomir Djordjević,⁵⁰ Rajko Djurić,⁵¹ a u Vojvodini Slavomir Stojkov,⁵² Rajko-Ranko Jovanović,⁵³ Aca Bakić,⁵⁴ Marija Aleksandrović⁵⁵ i drugi.

U Srbiji je bilo još nekoliko ovakvih pokušaja, od kojih je pažnje vrijedan onaj koji je na pripremi romske gramatike učinio Nišljija Najdan Nekić, a koja je na žalost ostala u rukopisu, kao što se dogodilo i sa jednim rječnikom "Burgudžijsko-romskog dijalekta".

U Sloveniji je Jožek Horvat "Muc" objavio "Gramatiku romskog jezika", prije nekoliko godina, kao i knjigu pod nazivom "Romski jezik", kao i šest zbornika o jeziku i kulturi Roma. U saradnji sa R. Djurićem objavio je *Pravopis romskog jezika*, *Gramatiku romskog jezika* i brojne druge knjige iz oblasti lingvistike.

U Sloveniji je štampano desetak manjih romskih rječnika⁵⁶ kao i drugih lingvističkih knjiga i materijala.

⁵⁰ Djordjević, T., *Ciganske narodne pripovetke*, Beograd, 1933.

⁵¹ Djurić, R., *Ciganske priče*, Beograd, 1985; *Zagonetke, mitovi i jezik Roma*

⁵² Stojkov, S., *Romske narodne pesme u Vojvodini*

⁵³ Jovanović, R., *Djelem, Djelem*, Novi Sad, 2006.

⁵⁴ Bakić, A., *Djelem, Djelem – narodne romske pesme iz južne Srbije*, Leskovac, 2004.

⁵⁵ Aleksandrović, M., *Bacila sam jauku u peć*, Novi Sad, 2012.

⁵⁶ U Mariboru krajem mjeseca oktobra 2012. godine odštampan Rječnik Romsko-slovenskog jezika.

SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA

- Acković Dragoljub, Pisana kultura Roma, Rominterpres, Beograd, 2010.
- August Friedrich Pott, Die Zigeuner in Europa und Asien, I, II, Halle, 1844–45.
- Berky, J./Stojka, M. Slovensko-romsky, romsko-slovensky slovník, Bratislava, 1996.
- Binns, Dennis. A Gipsy Bibliography. Manchester, UK: Dennis Binns, 1982.
- Black, G.F. A *Gipsy Bibliography*. London: Constable, 1913.
- Barthelemy, Andre. *Dictionnaire du Tsigane Kalderash*. Paris: Barthelemy, n.d. Boretzky, Norbert, and Birgit Igl. *Wörterbuch Romani – Deutsch – English für den sudosteuropaschen Raum*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1994.
- Brojevi u romskom jeziku I, Godišnj. XX/18, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1982.
- Brojevi u romskom jeziku II, Godišnj. XXI/19, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1983.
- Calvet, Geroges. *Dictionnaire Tsigane – Français, dialecte Kalderash*. Paris: L'Asiatheque, 1993.
- Collie, Michael, and Angus Fraser. *George Borrow: A Bibliographical Study*. Winchester, UK: St. Paul's Bibliographies, 1984.
- Courthiade Marcel, *Romani fonetika thaj lekhpa*, Titograd, 1986.
- De Costa, Elisa Maria Lopes. *Os Ciganos: Fontes bibliograficas em Portugal*. Madrid: Presencia Gitana, 1995.
- Demeter, R.S/ Demeter, PS, *Cigansko – ruski i ruski cigansko slovar*, Moskva, 1990.
- Demir Ljatif, *Lavustik-Rečnik*, Skopje, 2010.
- Demir Ljatif, Nensija Durmiš, *Gramatika e Romane čhibaki*, Zagreb, 2012.
- Djurić Rajko, *Romski glagoli i njihovo poreklo i značenje*, Beograd, 2009.
- Djurić Rajko, *Pravopis romskog jezika*, Vršac, 2011.
- Djurić Rajko, *Gramatika romskog jezika*, Beograd, 2005.
- Franz Mikloshich, *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigauner*, Wien 1872–1881.
- Grierson, G. A., *Gypsy Languages*, Delhi, 1922.
- Hubschmannova, Milena, et al. *Romsko-Česky a Česko-Romsky kapesni slovník*. Prague: Statni Pedagogicke Nakladatelstvi, 1991.
- Horvat Jožek "Muc", *Standardizacija romskega jezika*, Murska Sobota, 2012.
- Horvat Jožek "Muc", - Rajko Djurić, *Pravopis romskega jezika*, Murska Sobota, 2012.
- John Sampson, *Dialect of the Gypsies of Wales*, Oxford, 1926.
- Kepeski, Krume, and Šaip Jusuf. *Romani Gramatika/Romska Gramatika*. Skopje: Naša Knjiga, 1980.
- Koivisto, Viljo. *Romano-Finitko-Angliko laavesko liin (Romani – Finnish –English Dictionary)*. Helsinki: Painatuskeskus, 1994.
- Kajtazi, V. *Romsko-hrvatski i hrvatsko romski rječnik*, Kali Sara i Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva, Zagreb, 2008.
- Kepeski K.-Jusuf, Š. *Gramatika na romskiot jazik*, Naša knjiga, Skopje, 1980.

- Lee, Ronald. *Learn Romani*. Hatfeld: University of Hertfordshire Press, 2005.
- L. Manuš/Neilands/K. Rudevič, Cigani/Latviešu/Anglu un Latviešu/Ciganu Vardnica, Riga, 1997.
- L. Manuš. i dr., Ciganu-Latviešu-Anglu Vardnica, Riga, 1997.
- Rašić N. Uvod u gramatičku strukturu romskih govora u Hrvatskoj, Romano alavari, Zagreb, 2008.
- Sarau, Gheorghe, *Limba Romani*. Bucharest: Miniserterul Invatamantului, 1992.
- Smart, Bath Charles, and Henry Thomas Crofton. *The Dialect of the English Gypsies*. London: Asher, 1875.
- Soravia, Giulio. *Dialecti degli Zingari italiani*. Pisa: Pacini, 1977.
- Sarau, G., *Struktura rromane čhibake*, Editura universitati, 2009.
- Sharma, P. L, *Romani language make Punjabi-intrecontinental Romani internationalizes Punjabi*, Chandigarh, 1984.
- Sir Ralph Turner, *The Position of Rromani in Indo-Aryan*, Edinburgh, 1927.
- Turner, R. *The position of rromani in Indo-Aryan*, Edinburgh, 1927. A comparative
- Uhlik Rade, *Glagolski prilog sadašnji u ciganskom*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. 7, Sarajevo 1972.
- Uhlik Rade, *O kauzativu u novoiindijskim jezicima Zeban i Urdu i Romani*, Bilten
- Uhlik Rade, *Prikazi za proučavanje oblika negacije u jeziku romani*, Gradja, knjiga X, Naučno društvo BiH, Sarajevo 1961.
- Uhlik Rade, *Kompozitne verbalne lokucije u romskom*, Godišnjak XV/13, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1977.
- Uhlik Rade, *Rječnik srpskohrvatsko-romsko-engleski "Svjetlost"*, Sarajevo, 1983.
- Uhlik Rade. *Deminutiv u romskom jeziku*, Godišnj. XI Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. IX, Sarajevo, 1973.
- Uhlik Rade. *Imperativ u romskom jeziku*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH
- Uhlik Rade, *O denominacijama u ciganskom*, Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo, 1957.
- Uhlik Rade, *Govori jugoslovenskih Cigana u okviru balkanskog jezičkog saveza*, Godišnjak X, Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. VIII Sarajevo, 1973.
- Uhlik Rade, *Gramatička kategorija predloga u romskom*, Cent. za balk. istraž., ANUBiH, Sarajevo, 1985.
- Uhlik Rade, *Prepozitivni i postpozitivni član u gurbetskom*, Bilten Orijentalnog instituta, Sarajevo, 1951.
- Uhlik Rade, *Pomoćni glagoli u romskom: Sem, avav i kamam*, A.N.U. BiH, Sarajevo, 1984.
- Uhlik Rade, *Infinitiv u romskom jeziku*, Godišnj. XVII/15, Cent. za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1978.
- Uhlik Rade. *Bosnian Roman Vocabulary*, Rječnik Bosansko-ciganskog narečja, Gipsy Lore Society
- Uhlik Rade, *Zapažanja o romskim glasovima*, Godišnj. XIX/17, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1981.
- Uhlik Rade, *Uvod Srpskohrvatsko-ciganski rječnik, (Romane alava)*, Svjetlost, Sarajevo, 1947. u gramatiku Ciganskog jezika, za Hrvatsku enciklopediju, Zagreb, 1940.
- Ventzel, T.V. *The Gipsy Language*, trans. S.S. Gitman. Moscow: Nauka, 1983.

ZAKLJUČCI MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA „JEZIK I KULTURA ROMA“

Na inicijativu i u organizaciji Instituta ^{za} ~~za~~ proučavanje nacionalnih odnosa u Sarajevu, a uz podršku Međunarodnog udruženja Roma, u Sarajevu je od 9. do 11. juna 1986. godine održan Međunarodni naučni skup „Jezik i kultura Roma“. Okupljeni romolozi i standardolozi iz Jugoslavije i drugih zemalja razmatrali su dosadašnje rezultate u proučavanju jezika i kulture Roma u svijetu, dostignuća u različitim područjima kulturnog i umjetničkog stvaralaštva Roma i probleme obrazovanja i učenja romskog jezika. Posebna pažnja posvećena je razmatranju potreba i mogućnosti standardizacije romskog jezika, odnosno formiranja jedinstvenog romskog jezičkog standarda u svijetu (usvajanja jedinstvenog alfabeta, kodifikacije ortografske, gramatičke i leksičke norme, utvrđivanja i standardizacije stručno-naučne terminologije i dr.).

U želji da s rezultatima svoje naučne rasprave upoznaju naučnu i širu javnost u svijetu i time mobilišu sve snage na rješavanju otvorenih problema romskog jezika i kulture, učesnici skupa usvojili su i objavljuju sljedeće

ZAKLJUČKE

1. U procesu nacionalne i socijalne emancipacije Roma njihov jezik i kultura imaju presudan značaj. Stoga je potrebno u svim zemljama gdje žive Romi, uporedo s poboljšavanjem njihovog socijalno-ekonomskog položaja, stvarati uslove za razmah kulturnih aktivnosti, uvođenje i širenje i ravnopravno korišćenje jezika Roma u obrazovanju, javnom informisanju, izdavačkoj djelatnosti i drugim područjima društvenog života. Skup smatra da zadovoljavanje društvenih i kulturnih potreba Roma ne smije zaostajati za zadovoljavanjem potreba bilo kojeg drugog naroda. Naprotiv, zbog objektivnih razloga, u mnogo čemu ta nastojanja treba da i nadmašuju uobičajene norme.

2. Naučno interesovanje za romski jezik i kulturno stvaralaštvo Roma, o čemu svjedoče brojni naučni i stručni radovi na različitim jezicima širom svijeta, među ostalima i oni prezentirani na ovom skupu, rezultiralo je kapitalnim saznanjima o porijeklu romskog naroda, pripadnosti njegovog jezika porodici novindijskih jezika i visokim dometima romske umjetnosti i kulture. Ta saznanja podsticaj su za dalji razvoj romologije u cjelini, posebno lingvističke romologije i njenih disciplina.

3. Porast nacionalne svijesti pripadnika romske narodnosti, potreba njihove kulturne i socijalne emancipacije, sve razvijenije kulturne i umjetničke aktivnosti (razvoj književnog stvaralaštva i pozorišne umjetnosti na romskom i dr.), stalno povećanje broja škola u kojima se, pored jezika društvene sredine, izvodi i nastava romskog jezika za djecu Roma, širenje romskog jezika u sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti – sve to diktira potrebu formiranja jedinstvenog romskog standardnog jezika kao zajedničkog instrumenta civilizacije i kulture svih Roma u svijetu.

4. Jezička standardizacija je veoma složen, društveno i lingvistički uslovljen proces. Otuda i rad na standardizaciji romskog jezika zahtijeva angažovanje znatnih stručnih snaga i finansijskih sredstava, dobru organizaciju i široku društvenu mobilizaciju, prije svega samih Roma, ali i međunarodne zajednice, posebno zemalja u kojima žive Romi. Stoga učesnici naučnog skupa „Jezik i kultura Roma“ apeluju na naučne radnike, naučne, kulturne i državne institucije u svijetu da svojim stručnim angažovanjem, materijalnom podrškom i organizacionim naporima pomognu da se formira i afirmiše zajednički romski standardni jezik, čime će se i Romi organizovano uključiti u krug naroda koji se služe svojim standardnim jezicima. Na taj se način neće negirati vrijednost svakog romskog dijalekta i njegovih govornika.

5. Da bi se omogućilo izvođenje toga poduhvata, treba stvarati odgovarajuće materijalne, organizacione i kadrovske pretpostavke. Zato učesnici skupa podržavaju predlog da se pri Unesku, ili nekoj drugoj međunarodnoj organizaciji, formira Fond za proučavanje i standardizaciju romskog jezika, sa zadatkom da inicira, koordinira i materijalno podupire projekte i aktivnosti u toj oblasti i stimuliše razvoj romologije u cjelini i pojedinih njenih grana i disciplina, oslanjajući se na dosadašnje rezultate postignute u pojedinim zemljama i podstičući dalje aktivnosti u tom pravcu. U tu svrhu u okviru Fonda formiraće se odgovarajuće stručne komisije (za utvrđivanje jedinstvenog romskog alfabeta, kodifikaciju ortografske i gramatičke norme, za izradu rječnika, standardizaciju terminologije itd.).

6. Takođe je neophodno pokretanje naučnog časopisa „Romologija“, u kome bi se prezentirali rezultati istraživačkog rada u lingvističkoj romologiji, posebno normativistici. Uz to je potrebno stvarati uslove za pravovremeno objavljivanje drugih naučnih djela iz ove oblasti u svim zemljama gdje žive i stvaraju Romi i uključivanje tih djela u međunarodni sistem naučnih informacija.

7. Radi potpunijeg i boljeg upoznavanja života, običaja, jezika, istorije i kulture Roma u cijelom svijetu te uklanjanja postojećih

predrasuda o pripadnicima ovog naroda, kao i afirmacije njihovih ukupnih vrijednosti, potrebno je pristupiti izradi i izdavanju Enciklopedije Roma i daljem radu na bibliografiji radova o Romima. Toga poduhvata, uz međunarodnu moralnu i materijalnu podršku, trebalo bi da se prihvate specijalizirane naučne, odnosno izdavačke organizacije u području enciklopedistike.

8. Učesnici skupa očekuju da će sve ove akcije biti široko podržane, prije svega u Organizaciji ujedinjenih nacija (UNESCO, ECOSOC i dr.), Evropskom savjetu i drugim međunarodnim institucijama, kao i u svim zemljama članicama UN u kojima žive Romi, i, naravno, od samih romskih organizacija i pojedinaca širom svijeta.

9. Ocjene i predlozi naznačeni u ovim zaključcima upućuju se IV svjetskom kongresu Roma, Unescu, Ecosocu, Evropskom savjetu i međunarodnoj javnosti putem sredstava javnog informisanja.

U Sarajevu, 11. juna 1986. godine

Učesnici Međunarodnog naučnog skupa
„Jezik i kultura Roma“

INSTITUT	UPRAVANJA
višt: 06.315	2.8. IV 1987
odd:	
priloga	

SAVEZ KOMUNISTA BOSNE I HERCEGOVINE
CENTRALNI KOMITET
INSTITUT ZA PROUČAVANJE NACIONALNIH ODNOSA
S A R A J E V O

Broj: 12/2-815/1-87.

Sarajevo, 23. IV 1987.

Inštitut za narodnostna vprašanja

Ljubljana

Na Naučnom savjetovanju o proučavanju jezika i kulture jugoslovenskih Roma, koje je, u organizaciji našeg Instituta, a u okviru rada na istraživačkom projektu "Upotreba jezika i ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti u SFRJ", održano 8. aprila 1987. godine u Sarajevu, zaključeno je da se, u što kraćem vremenu, sazove "sastanak predstavnika zainteresovanih naučnoistraživačkih i nastavno-naučnih organizacija iz cijele Jugoslavije radi dogovora o realizaciji datih predloga i koordinaciji rada u ovoj oblasti". Predloženo je da se ovaj sastanak održi u drugoj polovini juna t. g. u Novom Sadu, u organizaciji VANU. Putne troškove i dnevnice za svoje predstavnike snosile bi organizacije koje ih upućuju.

Molimo vas da nas obavijestite da li ste spremni da sudjelujete na planiranom sastanku.

Očekujući vaš skromni odgovor, srdačno vas pozdravljamo.

KOORDINATOR

Milan Šipka
Dr Milan Šipka

rukovodilac projekta

Prilog: Zaključci

Z A K L J U Č C I

O PROUČAVANJU JEZIKA I KULTURE ROMA U JUGOSLAVIJI

U organizaciji Instituta CK SKBiH za proučavanje nacionalnih odnosa, a u okviru rada na naučnoistraživačkom projektu "Upotreba jezika i ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti u SFRJ", u Sarajevu je, 8. aprila 1987. godine, održano Naučno savjetovanje o proučavanju jezika i kulture Roma u Jugoslaviji.

U želji da javnost i zainteresovane naučne institucije i istraživače upoznaju s rezultatima rada ovog skupa, učesnici Savjetovanja usvojili su i objavljuju sljedeće

Z A K L J U Č K E

1. Rad na proučavanju romskog jezika i kulture Roma u Jugoslaviji u okviru projekta "Upotreba jezika i ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti u SFRJ" široko je zasnovan, dobro usmjeren i pruža realne izgleda da će predviđena istraživanja, prema planiranoj dinamici, biti dovršena u toku ove godine te da će rezultirati veoma korisnom i potrebnom studijom "Jezik i kultura jugoslovenskih Roma". Da bi se poslovi na izradi ove studije obavili što uspješnije i u predviđenom roku, sve romske organizacije u Jugoslaviji, kao i romolozi istraživači, Romi - društveni aktivisti, kulturni i javni radnici i drugi treba da se uključe u istraživanja i pruže punu pomoć i podršku rukovodiocu i saradnicima u projektu.

2. Proučavanje jezika i **kulture** Roma i drugih vidova života romske zajednice u Jugoslaviji dugoročna je potreba, koja se ne može zadovoljiti istraživanjima u okviru jednog projekta s ograničenim ciljevima i zadacima, ma koliko ti rezultati bili potrebni, korisni i značajni. Stoga je neophodno izraditi širi program naučnih istraživanja i drugih naučnih i stručnih aktivnosti, posebno u vezi sa standardizacijom romskog jezika, s jasno naznačenim dugoročnim i kratkoročnim ciljevima i zadacima, metodologijom rada i izvorima finansiranja.

3. Nužne pretpostavke uspješnog rada na proučavanju jezika i kulture Roma u Jugoslaviji su: 1) institucionalizacija, odnosno profesionalizacija istraživanja, 2) formiranje i osposobljavanje stručnog kadra i 3) osiguravanje materijalno-tehničke osnove rada. Stoga se predlaže:

a) da se pri jednoj naučnoistraživačkoj organizaciji u Jugoslaviji zasnuje istraživački punkt za proučavanje jezika i kulture Roma, gdje bi se realizirao glavni projekat i koordinirala pojedinačna i parcijalna istraživanja u svim naučnim centrima u SFRJ;

b) da se odmah pristupi organizovanom osposobljavanju stručnjaka romologa - prije svega, iz redova samih Roma - za naučnoistraživački rad u toj oblasti, ⁱ za rad u području obrazovanja i kulture, što se može postići otvaranjem katedre za romologiju na jednom od odgovarajućih fakulteta u zemlji;

c) da se formira Jugoslovenski fond za unapređivanje romologije, čijim bi se sredstvima finansirala naučna istraživanja, izdavanje naučnih časopisa i knjiga kao i kadrovski razvoj.

4. Potrebno je, u što kraćem vremenu, sazvati sastanak predstavnika zainteresovanih naučnoistraživačkih i nastavno-naučnih organizacija iz cijele Jugoslavije radi dogovora o realizaciji datih predloga i koordinaciji rada u ovaj oblasti.

5. Do formiranja punkta za romološka istraživanja u Jugoslaviji koordinator istraživačkih aktivnosti i akcija u vezi s realizacijom ovih Zaključaka biće Institut CK SKBiH za proučavanje nacionalnih odnosa u Sarajevu.

6. Međunarodni naučni skup "Jezik i kultura Roma", koji je održan u junu prošle godine u Sarajevu, dao je značajan doprinos razvoju romologije, pa bi stoga trebalo što prije izdati pripremljeni Zbornik radova s tog skupa^{ga}, po mogućnosti, predstaviti javnosti na predstojećem četvrtom svjetskom kongresu Roma.

7. Ostvarivanje svih ovih predloga zavisiće umnogome od razumijevanja šire društvene zajednice i konkretne podrške i pomoći društveno-političkih organizacija, posebno Socijalističkog saveza, samoupravnih interesnih zajednica u području nauke i kulture, Jugoslovenske komisije za Unesco i dr. Podrška ovih organizacija ni do sada nije bila uskraćivana, ali bi od sada, s obzirom na naznačene potrebe, trebala biti mnogo veća, konkretnija i organizovanija.

U Sarajevu, 8. IV 1987.

Učesnici Savjetovanja

Prof. Rajko Đurić

STANDARDIZACIJA ROMSKOG JEZIKA

**“I daj del e manušes o čam,
i dajake čhib si leske vođake
so si o kham e phuviake.”**

Rhomo phenipe

**(“Majka daruje čovjeku lice,
maternji jezik je za njegov duh,
ono što je Sunce za Zemlju.”)**

romska izreka

Projekat “Standardizacija romskoga jezika” temelji se na lingvističkim saznanjima o jeziku i pojmu “standardizacija” koji su primijenjeni na mnoge jezike svijeta. Dosadašnja saznanja i iskustva potvrđuju da je svaki jezik, ustvari, norma, a standardni posebno normirana norma.

S druge strane, ovaj projekat se oslanja na istoriju i kulturu Indije, pradomovinu Roma, čiji je jezik jedan od mnogih novoindijskih jezika.

Svi jezici su društveno uslovljeni i prolazili su kroz razne faze istorijskog razvoja. Romski, kao i mnogi drugi jezici, pokazuju, međutim, da se nikada sav stariji jezik ne pretače u novi, niti se novi u potpunosti preoblikuje iz staroga.

Jezik prije svega služi za izražavanje, odnosno razmjenu misli, razmjenu informacija i saznanja, kao i za fiksiranje i prenošenje saznanja i iskustava. Kreativnost, pojmovno apstrahovanje i mogućnost da se stvara meta jezik u cilju refleksije samoga jezika – što je tek započeto u romskom jeziku – neke su od bitnih odlika jezika.

Predstavnici romskih zajednica iz Slovenije, Hrvatske, BiH, Srbije, Kosova, Crne Gore i Makedonije, angažovani u radu na ovom projektu, ukazuju da je to postala naučna društvena i kulturna potreba, kako sredine i države koju zastupaju, tako i regiona, velikog dijela prostora bivše SFR Jugoslavije. Proces standardizacije hrvatskoga, bosanskoga, bošnjačkoga, srpskoga, i crnogorskoga jezika primjeri su koji pokazuju opravdanost i aktuelnost ovoga projekta i poduhvata. To su, podsjetimo, doživjeli ranije makedonski i albanski jezik.

Ohrabreni naučnim analizama koje pokazuju da romski dijalekti na tim prostorima sadrže neuporedivo više istovjetnih, sličnih i zajedničkih elemenata, nego onih po kojima se međusobno razlikuju, predstavnici romskih zajednica i spomenutih država odlučno zahtijevaju da projekat “Standardizacija romskoga jezika” ima prioritetni značaj, kako u navedenim državama, tako u programu Dekade inkluzije Roma 2005–2015, kao i u svim ostalim programima čiji je cilj obrazovanje, reintegracija i integracija Roma u Evropi.

Standardizacija romskoga jezika snaži identitet Roma, podstiče njihovu integraciju i efikasno je sredstvo zaštite od asimilacije.

Taj proces može biti izvor implementacije prava i sloboda Roma u Evropi, naročito onih koji su sadržani u Evropskoj povelji o zaštiti regionalnih i manjinskih jezika, koju su ratifikovale mnoge evropske države.

Iako je nakon ratifikacije Evropske povelje romski jezik postao predmet univerzitetskih studija u pojedinim evropskim državama, zatim nastavni predmet u osnovnim i srednjim školama, jezik medija itd., snažne predrasude prema Romima i anticiganizam, kao specifični oblik rasizma, inače dokazano veoma podesan supstitut za antisemitizam, stvaraju i u ovoj oblasti mnoge prepreke i teškoće. Imajući u vidu istorijsko iskustvo, da je ugrožavanje pojedinih prava i sloboda uvijek i ugrožavanje mnogih prava i sloboda, ako ne i svih, predlaže se osnivanje odgovarajućih ustanova za standardizaciju, njegovanje i razvoj romskoga jezika. Za te potrebe, predlaže se pokretanje časopisa u kojem će se publikovati stručni radovi o tim pitanjima, i književni tekstovi na romskom jeziku. Najzad, mada ne i posljednje, neophodno je planirati izradu standardnog romskog rječnika, kao i praktični priručnik pod radnim naslovom “Sar vakardol, sar lekhardol” (“Kako se kaže, kako se piše”).

Jedno od važnih lingvističkih saznanja glasi: “Jezik je u pokretu.”

Proces standardizacije treba da bude primjeren tom saznanju. Kao normirani oblik, standardni romski jezik naći će primjenu u javnom komuniciranju i treba da postane jezik obrazovanja, nauke, kulture, medija i drugih oblasti javnoga života. Tim potrebama i ciljevima namijenjen je i ovaj projekat.

RATOVI SU PRIMORALI ROME DA NAPUSTE INDIJU

Jedno od čestih pitanja je: Zbog čega su Romi napustili Indiju i kada se to dogodilo?

Odgovor na ta pitanja proističe iz istorije Indije. Romi su živjeli u Indiji do 1192. godine i to u oblastima centralne, sjeverne i sjeverozapadne Indije. U srednjem vijeku, naročito u periodu između 8. i 12. vijeka, Romi su u ovim oblastima Indije upravljali većim brojem država i državica. Od tih država najveće i najznačajnije bile su dvije; prva, čiji je centar bio Delhi, grad koji su 736. osnovali Tamari, jedno romsko pleme; i druga, Kanauđ, država na prostorima današnjeg Utar Pradeša.

Nakon egzodusa Roma izazvanog ratovima protiv Indije, od 1001. do 1027. godine, pod vođstvom Mahmuda Gaznija, i 1191–1192, pod vođstvom Muhameda od Gora, romska zajednica je pretrpjela poraz. Ona se međusobno dijelila i uslijedio je egzodus poslije rata 1192. godine.

ROMSKO PISMO

Romsko pismo je latinično. Ono je zasnovano na analizi romskog glasovnog sistema, analizi glasovnih promjena i pojava. Romsko pismo sačinjava, kao što je već rečeno, trideset i osam slova. Deset su digrafi (dvojna slova), a dvadeset i osam, prosta slova. Redosljed slova u pismu je sljedeći:

A a
B b
C c
Č č
Čh čh
Ć ć
Ćh ćh
D d
Dj dj
Dž dž
E e
F f
G g
H h
X x
I i
J j
K k
Kh kh
L l
Lj lj
M m
N n
Nj nj
O o
P p
Ph ph
R r
Rr rr
S s
Š š
T t
Th th
U u
V v
Y y
Z z
Ž ž

GLASOVNI SISTEM ROMSKOG JEZIKA

Glasovni sistem romskog jezika sastoji se od glasova koji su najmanji element govornog jezika. Oni se međusobno razlikuju auditivno, akustički i artikulacijski.

Fonetika proučava njihova materijalna svojstva kao što su jačina, visina i boja itd.

Fonologija proučava razlike u značenju glasova u jeziku, foneme, njihova svojstva, relacije itd.

Osnovu glasovnog sistema romskog sačinjavaju **vokali** (samoglasnici), **diftonzi** i **konsonanti** (suglasnici).

Vokali

Romski ima pet vokala (samoglasnika): **a e u i e**. Pošto priroda i svojstva tih glasova zavise od položaja koji govorna oruđa (jezik, nepca, usne itd.) pri njihovom izgovoru zauzimaju jedno prema drugome, oni se dijele na vokale prednjega i vokale zadnjeg reda.

Vokali prednjeg reda su: **i e**.

Vokali zadnjeg reda su: **a o u**.

Kako vokali prednjega, tako vokali zadnjeg reda mogu biti na početku riječi (inicijalna pozicija), u sredini riječi (medijalna pozicija) i na kraju riječi (finalna pozicija).

Vokal a. Vokal **a** može biti kratak i dug. Vokal **a** kratak je, na primjer, u riječima **andre** (unutra), **avri** (napolje), **dad** (otac), **gav** (selo), **pandž** (pet), **manuša!** (čovječe!), **raja!** (gospodine!) itd. Vokal **a** dug je u riječima **an!** (donesi!), **angar** (ugalj), **džal** (ide, teče), **marel** (udara), **barh** (kamen), **gad** (košulja), **ma!** (ne, nemoj!), **phenja** (sestre), **rat** (noć) itd.

Specijalni slučajevi:

Vokal **a** je vrlo kratak u riječima **čat** (krov), **čang** (koljeno), **dab** (udarac), **xal** (mješina, torba), **jag** (vatra), **kat** (makaze), **kašt** (drvo), **khak** (pazuh), **mak** (muha), **mas** (meso), **phak** (krilo), **šah** (kupaš) itd.

Vokal **a** je vrlo dug u riječima **bal** (kosa), **čar** (trava), **dar** (strah), **xar** (jama), **phar** (svila), **sar?** (kako?), **thar** (kutnjak) itd.

Vokal o. Vokal **o** može biti takođe kratak ili dug. Vokal **o** kratak je, na primjer, u riječima **oko**-ja (ona), **okova** (onaj), **doš** (grieh, krivica), **mol** (vino), **lon** (so), **gono** (vreća), itd. Vokal **o** dug je u riječima **čor** (kradljivac, lopov), **dori** (vrpca, kanap), **kovlo** (mek), **mišto** (ukusan, dobar), **balo** (svinja), **arno** (jaje), **čačo** (istinit), **rromano** (romski) itd.

Vokal u. Vokal **u** može biti takođe kratak ili dug. Vokal **u** kratak je, na primjer, u riječima **učo** (visok), **ušt** (usna), **učhanel** (prosijati kroz sito), **dud** (svjetlost), **ruv** (vuk), **šut** (sirće), **thud** (mlijeko) itd. Vokal **u** dug je u riječima **užo** (čist), **umal** (polje), **but** (mnogo), **buti** (posao, rad), **dur** (daleko), **rup** (srebro), **tu** (ti) itd.

Vokal e. Vokal **e** može biti takođe kratak ili dug. Vokal **e** kratak je, na primjer, u riječima **beng** (đavo), **beš!** (sjedi!), **deš** (deset), **dives** (dan), **me** (ja) itd. Vokal **e** dug je u riječima **beli** (kolac), **bero** (čamac), **kher** (kuća), **nevo** (nov) itd.

Vokal i. Vokal **i** može biti takođe kratak ili dug. Vokal **i** kratak je, na primjer, u riječima **ilo** (srce), **iv** (snijeg), **čhib** (jezik), **dilo** (lud), **khil** (maslac), **gili** (pjesma), **šing** (rog) itd. Vokal **i** dug je u riječima **čikat** (čelo), **čhin!** (sijeci!), **kiral** (sir), **rin čhi** (ne, nije), **rati** (noć) itd.

(Funkciju vokala mogu imati i pojedini konsonanti, prije svega, konsonant **r**.)

Diftonzi

Diftonzi mogu biti uzvici, nalaziti se na početku, u sredini ili na kraju nekih riječi.

Uzvici su, na primjer: **ai!** (ah!), **oi!** (oj!), **iu!** (ju!) itd.

Od pojedinih uzvika potiču ulazni diftonzi u riječima **aino**, ajno (iznenađen), **iuino**, ijono (začuden) itd.

Izlazni diftong **ai** javlja se u sljedećim riječima: **čaj**, čaj (čaj), **kikai**, kikaj, (kotao), **phabai**, phabaj (jabuka), **sonakai**, sonakaj (zlato) itd.

Diftong **oi** javlja se u riječima **goi**, goj (kobasica), **heroj**, heroj (čizma), **rroj**, rroj (kašika), **šoši**, šošoj (zec) itd.

U skladu sa prihvaćenim pravilima, koje potvrđuje govorno iskustvo, umjesto navedenih diftonga koristi se slovo **j**.

Pomenute riječi imaju, dakle, pisani oblik **aj! oj! ju! ajno, ijino, čaj, kikaj, phabaj, sonakaj, goj, heroj, rroj, šošoj** itd.

Diftong **ia** javlja se po pravilu u svim glagolima medijuma u prezentu. Na primjer: **arakhadiav** (nalazim se), **bangiav** (savijam se), **džungadiav** (budim se), **kerdiav** (postajem), **lačhardiav** (oblačim se), **maladiav** (susrećem se) itd.

U skladu sa prihvaćenim pravilima, koje potvrđuje govorno iskustvo, umjesto diftonga **ia** u pomenutim glagolima treba koristiti slovo **y**.

Pomenute riječi imaju, dakle, pisani oblik **arakhadyav, bangyav, džungadyav, kerdyav, lačhardyav, maladyav** itd.

(Pošto govorna praksa pokazuje da glasovna grupa **-ija-** (ya) u pomenutim riječima često prelazi u **o** (**arakhadov, bandjov, džungadov, kerdov, lačhardov, maladov** itd.), dozvoljeno je u tim slučajevima koristiti i slovo **o**.

Osnova riječi treba da ostane nepromijenjena, osim u slučajevima kada je to uslijed glasovne promjene neizbježno.

Primjer: *džungadov* (budim se) *džungados* (budiš se), *džungadol* (budi se); *džungados* (budimo se), *džungadon* (budite se), *džungadon* (bude se).

Konsonanti

Konsonanti su na osnovu pravila međunarodne lingvističke klasifikacije grupisani u dvije grupe.

U prvoj, horizontalnoj grupi te dvodimenzionalne šeme, nalaze se konsonanti koji su identifikovani i opisani na osnovu **mjesta izgovora** ili **artikulacije**.

U drugoj, vertikalnoj grupi te šeme, nalaze se konsonanti koji su identifikovani i opisani na osnovu **načina artikulacije**, to jest po **zvučnosti**.

Klase konsonanata

Na osnovu navedenih principa i dosadašnjih fonoloških analiza konsonanata u romskom jeziku, moguće je izdvojiti deset klasa konsonanata.

Prva klasa neaspiriranih plozivnih konsonanta sadrži glasove **k**, **t**, **p**, afrikat **č**.

1. Konsonant **k** je velarni (zadnjonepčani) ploziv. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima kalo (crno), kan (uho), kat (makaze), kerel (raditi), kon? (ko?) itd.
2. Konsonant **t** je dentalni (zubni) ploziv. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima trin (tri), tu (ti) itd.
3. Konsonant **p** je bilabijalni (usneni) ploziv. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima pandž (pet), pani (voda), patrin (list), pijel (piti), pustik (knjiga) itd.
4. Konsonant **č** je prepalatalni afrikat, složeni glas. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima čaj (čaj), čalavel (kretati se, ići ka), čat (krov), čor (kradljivac, lopov) itd.

Druga klasa aspiriranih plozivnih konsonanata sadrži aspirate **kh**, **th**, **ph**, **čh**.

Ovi konsonanti su u fonološkoj opoziciji prema konsonantima iz prve grupe, u smislu kako su to definisali predstavnici Praške škole. Što znači, ovi konsonanti mogu da obrazuju riječi koje se razlikuju po značenju od riječi koje obrazuju konsonanti prve grupe.

1. Konsonant **kh** javlja se, na primjer, u riječima kham (sunce), khas (sijeno), kher (kuća) itd.
2. Konsonant **th** javlja se, na primjer, u riječima than (mjesto), thav (konac), thulo (debeo) itd.
3. Konsonant **ph** javlja se, na primjer, u riječima phal (daska), phen (sestra), phral (brat) itd.
4. Konsonant **čh** javlja se, na primjer, u riječima čhavo (sin), čhonut (mjesec), čhuri (nož), itd.

Treća klasa neaspiriranih plozivnih konsonanata sadrži glasove **g**, **d**, **b**, afrikat **dž**.

1. Konsonant **g** je velarni ploziv. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima gav (selo), gili (pjesma), grast (konj) itd.
2. Konsonant **d** je dentalni ploziv. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima duj (dva), dur (daleko) itd. Ako se nađe ispred vokala **i**, onda prelazi u **dj**. Na primjer, dives (dan) – **djives** itd.
3. Konsonant **b** je bilabijalni ploziv. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima baro (veliki), berš (godina), bičhalel (poslati), bikinel (prodati), but (mnogo) itd.
4. Konsonant **dž** je prepalatalni afrikat. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima džal (ići), dživil (živjeti), džuvli (žena) itd.

Četvrta klasa nazalnih konsonanata sadrži glasove **m** i **n**.

1. Konsonant **m** je bilabijalni nazal. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima mačo (riba), maki (muha), manuš (čovjek) itd. Kada se nalazi između vokala, **m** zvuči kao usneni sonant. Na primjer: **amal** (drug), **amaro** (naš), **dumo** (rame), **dumukh** (pesnica) itd.

2. Konsonant **n** je dentalni nazal. Taj konsonant javlja se, na primjer, u riječima **nakh** (nos), **nav** (ime), **nevo** (nov) itd. Kada se nalazi između vokala, **n** zvuči kao zubni sonant. Na primjer: **anav** (ime, nadimak), **dino** (dato, predato), **gono** (vreća), **sano** (tanak), **suno** (san) itd.
3. Varijanta **n** javlja se ispred **g** i **k**. Na primjer: **bango** (kriv, hrom), **čang** (koljeno), **kangli** (češalj), **tang** (usko), **inklel** (izaći, popeti se), **unkil** (promuknuti) itd.

Peta klasa sadrži glasove **v**, **r**, **l**.

1. Poluvokal **v** je labio-dentalni, tj. usнено-zubni poluvokal. Stvara se pomoću donje usne i gornjih zuba, i dok se izgovara, trepere glasne žice.
(Nasuprot njemu je bezvučni glas **f**.) Taj poluvokal javlja se, na primjer, u riječima **var** (puta), **vakerel** (govoriti), **vast** (ruka), **viram** (tačka), **voj** (ona) itd.
2. Glas **r** je alveolarni ili supradentalni. Što znači, mjesto njegove artikulacije su zubna ležišta iznad kojih treperi jezik. Ako je pored vokala, **r** vrši ulogu suglasnika, kao, na primjer, u riječima **raj** (gospodin), **rani** (gospođa), **rang** (boja), **rat** (noć), **rup** (srebro) itd. Ako je među vokalima ili sonantima, preuzima ulogu samoglasnika. Na primjer: **brš** (godina), **bršnd** (kiša), **krlo** (glas), **vrtinel** (okretati) itd.
3. Glas **l** je također alveolarni. Ali prilikom njegovog izgovora vrhom jezika dotiču se nepca gornje vilice. Javlja se, na primjer, u riječima **lav** (riječ), **lel** (uzeti), **likh** (gnjida), **lolo** (crveno), **lon** (so) itd. Ako se nađe ispred vokala **i**, **o**, **e**, **a**, onda prelazi u **lj**. Na primjer: od pridjeva **dilo** (lud) nastao je kauzativni glagol **diljarel** (izluđivati); od imenice **gili** (pjesma) nastao je kauzativni glagol **giljarel** (opjevati, pisati pjesme); od pridjeva **lolo** (crveno) nastao je kauzativni glagol **loljarel** (bojiti crvenom bojom); od glagola **sovel** (spavati) nastao je kauzativni glagol **sovljarel** (uspavati); od pridjeva **kalo** (crn) nastao je kauzativni glagol **kaljarel** (bojiti crnom bojom), itd.

Šesta klasa sadrži samo glas **rr**.

Glas **rr** je retrofleks. Taj glas nastaje podizanjem jezika i blagim savijanjem njegovog vrha unazad, a artikuliše se u pravcu tvrdog nepca, tzv. palatuma. Taj glas javlja se, na primjer, u riječima **Rrom** (Rom), **Rroma** (Romi), **rroj** (kašika), **barr** (kamen), **porr** (stomak), **porra** (crijeva) itd.

Sedma klasa sadrži tzv. šištave glasove **s**, **š**, **c**, **z**, **ž**, koji se nazivaju sibilanti. Konsonanti **s**, **z** i **c** su dentalni (zubni). Konsonanti **š** i **ž** su palatalni (prednjonepčani).

1. Konsonant **s** sličan je srpskom. Javlja se, na primjer, u riječima **sa** (sve), **sap** (zmija), **sasto** (zdrav), **sastro** (svekar), **sasuj** (svekrva) itd.
2. Konsonant **z** pretežno je zastupljen u riječima stranog porijekla. Na primjer: **zor** (sila, moć), **bezeh** (grieh) itd. U izvornim romskim riječima zastupljen je vrlo rijetko. Na primjer: **azbal** (dotaći), **vazdel** (podići), **lizdral** (drhtati) itd.
3. Konsonant **c** pretežno je zastupljen u riječima stranog porijekla. U izvornim romskim riječima javlja se vrlo rijetko. Na primjer: **cara** (šator, čerga), **crdel** (vući, povući) itd.
4. Konsonant **š** sličan je srpskom. Javlja se, na primjer, u riječima **šah** (kupus), **šov** (šest) itd.
5. Konsonant **ž** javlja se samo u riječima stranog porekla.

Osmo klasa sastoji se samo od glasa **h**.

Zadnjonepčani (velarni) romski glas **h** različitog je porijekla, pa ga je, uslijed toga, teško precizno odrediti i opisati, što je inače slučaj kako u novoindijskim, tako i u nekim evropskim jezicima. Javlja se, na primjer u riječima **hadž** (svrab), **halado** (opran), **hando** (iskopan), **harno** (kratak), **hasardo** (izgubljen), **haštil** (zijeovati) itd.

Deveta klasa sastoji se samo od glasa **x**.

Grleni glas **x** takođe je različitog porijekla. Javlja se, na primjer, u riječima **xabe** (jelo), **xaing** (bunar), **xal** (vreća, mješina), **xas** (kašalj) itd.

Deseta klasa je mješovita. Ona ima dvije potklase.

Prva potklasa sastoji se od glasova koji su rezultat glasovnih promjena i pojava – **j, dj, ć, čh, lj, nj**.

Druga potklasa sastoji se od glasova stranog porijekla – **f, y**.

(U slučaju potrebe, registar ove klase može se dopuniti i drugim potklasama.)

GLASOVNE PROMJENE

Kada se pri promjeni ili tvorbi riječi određeni glasovi nađu jedan pored drugog, oni utiču jedan na drugi. Tako nastaju glasovne promjene, to jest dolazi do smjenjivanja, zamjene glasova u oblicima jedne riječi ili u riječima koje su se stvarale tokom procesa tvorbe. S druge strane, s obzirom da je romski jezik indijskog porijekla, neophodno je imati u vidu **sandhi**. (Sanskrtski: **sam**, zajedno; **dhi**, od glagola **dha**, staviti.) To je jedna od izrazitih pojava staroindijskih jezika, koja je uticala na stvaranje riječi i glasovne promjene u novoindijskim jezicima. Kao što je već ukazano, navođenjem pojedinih primjera, uticaj sandhija uočljiv je takođe u romskom, što potvrđuje izvjestan broj riječi iz tog jezika. (Vidi: Rajko Djurić, *Gramatika romskoga jezika*).

Prva klasa

Glas **k**

U pojedinim romskim dijalektima, konsonant **k** ispred vokala **i, e** na početku riječi (inicijalna pozicija) i u sredini riječi (medijalna pozicija) prelazi u **ć** ili **č**.

Primjeri:

1. **Kidel**, brati – **ćidel**; **kilo**, kolac – **ćilo**; **kinel**, kupiti – **ćinel**; **kir**, mrav – **ćir**; **kiral**, sir – **ćiral**; **kireš**, trešnja – **ćireš**; **kirvo**, kum – **ćirvo** itd. Ta promjena javlja se i u riječima gdje je **k** u sredini riječi: **bikinel**, prodati – **bićinel**; **pokinel**, platiti – **poćinel**. To su, zatim, pojedine riječi stranog porijekla, recimo, **rakija** – **raćija** itd.

2. **Kerel**, raditi – **ćerel**; **kermo**, crv – **ćermo**; **mekel**, ostaviti – **mećel**; **pekel**, peći – **pećel** itd.

3. Ima rjeđih primjera kada **k** prelazi u **ć, čh** ili **čh**. To su, recimo, **džukel**, pas – **džućel**; pridjev **kašuki**, gluva – **kašući**; **kašuke**, gluvi – **kašuće**; oblik množine imenice **makh**, muha – **mačha**. (Varijante su **mačha** i **makha**.)

4. **K** prelazi u **ć** u pojedinim riječima stranog porijekla kao što su, recimo, **kemane**, muzički instrument – **ćemane**, **kebab** – **ćevap**, **rakija**, **rakija** – **raćija** itd.

U pisanom obliku neophodno je u svim pomenutim i njima sličnim riječima, kao i u padežnim nastavcima (postpozicijama –genitiv u jednini –ko, -ki, -ke; dativ u jednini -ke) zadržati izvorni glas k, koji se piše slovom k.

Glas **t**

U pojedinim romskim dijalektima, konsonant **t** ispred vokala **i** u inicijalnoj ili medijalnoj poziciji prelazi u **c** ili **ć**.

Primjeri:

1. Tikno, mali – cikno; tiknjarel, smanjuje, oduzima – ciknjarel itd.
2. Tiknol, smanjuje se – ćiknol; tiro, tvoj – ćiro; tiri, tvoja – ćiri; tire, tvoji – ćire itd.
3. Ratilo, smrklo se – raćilo; arati, juče – araći; buti, rad – bući itd.

U pisanom obliku neophodno je zadržati glas t u svim pomenutim i njima sličnim riječima, zatim u padežnim nastavcima (postpozicijama –ablativu jednini -tar, lokativu jednini -te), kao i u rednim brojevima. (Npr. jek, jedan – jekto, prvi; duj, dva – dujto, drugi itd.)

Piše se slovom t.

Izuzetak: Kada se **t** nalazi u medijalnoj poziciji između vokala **u** i suglasnika **l**, onda nastaje promjena. Na primjer: glagol *hutel*, skočiti, ima u prošlom vremenu oblike *hutlem*, *hutlan*, *hutlo*, *hutli*... (skočio sam, skočio si, skočio je, skočila je...) Međutim, združeni suglasnici **tl**- izgovaraju se takoreći redovno kao **-kl**-. Dakle, *huklem*, *huklan*, *huklo*, *hukli* itd. U ovom slučaju ispravno je pisati **huklem**, **huklan**, **huklo**, **hukli**...

Glas **p**

Konsonant **p** ne podliježe promjenama.

U pisanom obliku neophodno je zadržati ga u svim pozicijama riječi u kojima se pojavljuje. Piše se slovom p.

Glas **č**

U pojedinim romskim dijalektima, konsonant **č** nepravilno se izgovara kao **ć**.

Na primjer, *čačo*, (ispravno, tačno) – *ćačo*; *čačipen*, (istina) – *ćačipen*; *čalo*, (sit) – *ćalo*; *čar*, (trava) – *ćar*; *čik*, (blato) – *ćik*; *čuči* (sisa) – *ćuči*; *čučo*, (prazan) – *ćučo* itd. Te, i njima slične riječi, koje se pogrešno izgovaraju, nisu korektne u pisanom obliku.

U pisanom obliku neophodno je u svim pomenutim i njima sličnim riječima zadržati izvorni glas č, koji se piše slovom č.

Druga klasa

Glasovi iz ove klase su posljedica **aspiracije**, koja je karakteristična za staroindijske i novoindijske jezike, kao i za pojedine evropske, kao što su, recimo, njemački i engleski jezik. Aspirirani glas je konsonant, praćen glasom **h**.

Aspirat **kh**

U pojedinim romskim dijalektima, aspirat **kh** ispred vokala **i**, **e** mijenja se u **čh** ili **čh**.

Primjeri:

1. **Khelel**, igrati – *čhelel*; **kher**, kuća – *čer*; itd.
2. **Khil**, maslo – *čil*; **khino**, umoran – *čhino* itd.

3. **Makhel**, mazati – **mačhel**; **nakhel**, proći – **načhel** itd.
4. Aspirat **kh** ostaje nepromijenjen u sljedećim i njima sličnim riječima: **bokh**, glad (pl. bokha); **drakh**, grožđe (pl. drakha); **dukx**, bol (pl. dukha); **jakh**, oko (pl. jakha); **khakh**, pazuh (pl. khakha); **lekh**, slovo, znak (pl. lekha), **likh**, gnjida (pl. likha); **lokh**, svetost (pl. lokha); **lokho**, lak (pl. lokhe); **makh**, muha (pl. makha); **nakh**, nos (pl. nakha); **phakh**, kri-
lo (pl. phakha); **rukx**, drvo (pl. rukha). Aspirat **kh** ostaje i izvedenicama koje su nastale od tih riječi.

U pisanom obliku neophodno je u svim pomenutim i njima sličnim riječima zadržati izvorni aspirat kh, koji se piše digrafom kh.

(To je jedini aspirat koji zauzima sve pozicije u riječima.)

Aspirat **th**

U pojedinim romskim dijalektima, aspirat **th** ispred vokala **e** mijenja se u **čh**.

Recimo, **them**, svijet – **čhem**. Ta promjena nije prihvatljiva.

Ako riječ koja se završava na **-e** povezuje veznik **thaj**, i, sa drugom riječi, aspirat **th** iz veznika postaje nečujan. Primjer: me (th) aj tu. (Ja i ti.)

U pisanom obliku neophodno je u pomenutoj i njoj sličnim riječima zadržati izvorni aspirat th, koji se piše digrafom th.

(Ovaj aspirat ne može se nalaziti u finalnoj poziciji, tj. na kraju riječi.)

Aspirat **ph**

Ovaj aspirat ne podliježe promjenama.

U pisanom obliku neophodno ga je zadržati u svim riječima u kojima se pojavljuje.

Piše se digrafom ph.

(Aspirat **ph** nalazi se uvijek na početku riječi, vrlo rijetko zauzima medijalnu poziciju. Nikad se ne nalazi na kraju riječi, u finalnoj poziciji.)

Aspirat **čh**

U pojedinim romskim dijalektima, aspirat **čh** ispred vokala **a**, **i**, **u** mijenja se u **čh** ili **š**.

Primjeri: **čhavo**, dijete – **čhavo**; **šavo**; **čhib**, jezik – **čhib**; **šib**; **čhdel**, baciti – **čhudel**; **šudel**; **lačho**, dobar – **lačho**; **lašo**; **mačho**, riba – **mačho**; **mašo** itd. Riječ je, dakle, ponovo o pogrešnom izgovoru.

U pisanom obliku neophodno je u svim pomenutim i njima sličnim riječima zadržati izvorni aspirat čh, koji se piše digrafom čh.

Treća klasa

Glas **g**

U pojedinim romskim dijalektima, glas **g** ispred vokala **i** mijenja se u **dj** ili **dž**.

Primjeri: **gili**, pjesma – **djili**, **džili**; **gilabal**, pjevati – **djilabal**, **džilabal**; **ginel**, brojati – **djinel**, **džinel**; **giv**, žito, pšenica – **djiv**, **dživ** itd.

U pojedinim romskim dijalektima, glas **g** ispred vokala **e** mijenja se u **dj**.

Primjeri: **gelem**, otišao sam – **djelem**; **ger**, svrab, šuga – **djer** itd.

Kada se **g** nalazi između vokala **i** i **a**, takođe dolazi do promjene u pojedinim dijalektima. Primjer: sigarde, brzo, hitro – **sidjarde**, **sidžarde**.

U pojedinim stranim riječima, kao što je magija, **g** prelazi u **dj** ili **dž**.

Kada se **g** nalazi u sredini riječi između suglasnika **n** i vokala **i**, **e**, **a** ili **o**, nastaje takođe promjena u **dj** ili **dž**.

Primjeri: bangiav, savijam se – **bandjijav**, **bandžijav**; **nangi**, gola – **nandji**, **nandži**; tangol, sužava se – **tandjol**, **tandžol**; khangiri, crkva – **khandjiri**, **khandžiri**, bengalo, djavast, opak – **bendjalo**, **bendžalo**; mange, meni – **mandje**, **mandže**; amenge, nama – **amendje**, **amendže** itd.

U pisanom obliku neophodno je u svim pomenutim i njima sličnim riječima, kao i u padežnim nastavcima (postpozicijama – genitiv u množini -go, -gi, -ge; dativ u množini -ge) zadržati izvorni glas g, koji se piše slovom g.

Glas **d**

U pojedinim romskim dijalektima, i u malobrojnim riječima, glas **d** ispred vokala **i** prelazi u **dj**. Na primjer: dives, dan – **djives**; divesa, dani – **djivesa**; divesavol, sviće – **djivesavol**; adives, danas – **adjives** itd. (U nekim narječjima riječ dives izgovara se kao **gives**.) Promjenu pokazuje, recimo, i riječ **mardijav**, tuku me – **mardijjav** i sl.

U pisanom obliku neophodno je zadržati izvorni glas d u svim pomenutim i njima sličnim riječima, potom padežnim nastavcima (postpozicijama – ablativ u množini -dar, lokativ u množini -de), kao i u pridjevima koji se porede (komparativ -der) ili u glagolima koji u glagolskom vremenu koje označava prošlost (preterit) imaju karakteristični marker -d-

Piše se slovom **d**.

Izuzetak: Kada se **d** nalazi u medijalnoj poziciji između suglasnika **n** i **l**, onda nastaje promjena. Na primjer: glagol phandel, vezati, ima u prošlom vremenu oblike phandlem, phandlan, phandla... (vezao sam, vezao si, vezao je, vezala je...) Međutim, združeni suglasnici **-dl-** izgovaraju se takoreći redovno kao **-gl-**. Dakle, phangle, phanglan, phangla... U ovom slučaju ispravno je pisati **phanglem**, **phanglan**, **phangla**...

Glas **b**

Konsonant **b** ne podliježe promjenama, osim u slučajevima kada se nađe ispred **s**. Tada **prelazi** u **p**.

U pisanom obliku neophodno je zadržati ga u svim riječima u kojima se pojavljuje.

Piše se slovom **b**.

Glas **dž**

U pojedinim romskim dijalektima glas **dž** izgovara se kao **dj** ili **ž**.

Primjeri: **džanav**, znam – **žanav**; **džav**, idem – **žav**; **dživdo**, živ – **živdo**; **džuto**, par – **žuto džuvli**, žena – **žuvli** itd. Ta promjena je neprihvatljiva u pisanom obliku.

U pisanom obliku neophodno je u svim pomenutim i njima sličnim riječima zadržati izvorni glas dž, koji se piše digrafom dž.

Četvrta klasa

Glas **m**

Glas **m** ne podliježe promjenama.

U pisanom obliku neophodno je zadržati ga u svim riječima u kojima se pojavljuje.

Piše se slovom m.

Konsonant **n / nj**

Najčešće promjene se događaju u oblicima plurala imenica ženskog roda čiji se osnovni oblik završava konsonantom **-n** ili slogom **-ni**. Tada **n** prelazi u **nj**.

Primjeri: phen, sestra; penja, sestre; ran, grana; ranja, grane, granje; rani, gospođa; ranja, gospođe; grasni, kobila; grasnja, kobile; pani, voda; panja, vode itd. Osim toga, glas **nj** postoji u riječima stranog porijekla.

U pisanom obliku neophodno je prihvatiti te promjene.

U svim ostalim riječima i njihovim oblicima u kojima se pojavljuje n, neophodno je zadržati ga. Taj konsonant neophodno je zadržati i u postpoziciji -ne- koja se javlja prilikom promjene rednih brojeva po padežima. (Primjer: jekto, prvi – npr. ablativ: jektonestar, od prvoga; dujtonestar, od drugoga itd.)

Piše se slovom n.

Njegova promjena piše se digrafom nj.

Peta klasa

Konsonant **v**

Konsonant **v** nije izložen promjenama.

U pisanom obliku neophodno je zadržati ga u svim riječima i njihovim oblicima u kojima se pojavljuje.

Piše se slovom v.

Konsonant **r**

Različito etimološko porijeklo romskog glasa **r**, kao i mnogi drugi razlozi i okolnosti, doprinijeli su nastanku čitavog registra nijansi njegovog izgovora. Ali, uprkos tome, taj glas nije doživio korjenite promjene, niti podliježe velikim promjenama.

U pisanom obliku neophodno je zadržati ga u svim riječima i njihovim oblicima.

Piše se slovom r.

Konsonant **l /lj**

Konsonant **l** (tzv. likvida) ne podliježe promjenama kada je na početku riječi (u inicijalnoj poziciji) i na kraju riječi (u finalnoj poziciji). U velikom broju slučajeva ne mijenja se ni kada je u središnji riječi, naročito kada mu u riječima prethode suglasnici **g-** (**gl**)-, **r-** (**rl**)-, **s-** (**sl**)-, **š-** (**šl**)-, **b-** (**bl**)-, **k-** (**kl**)-, **č-** (**čl**)-, **v-** (**vl**)-. Međutim, promjene nastaju kada je u sredini riječi (u medijalnoj poziciji) između kratkih i dugih vokala i kada je pod uticajem jotovanja, to jest kada se vrši stapanje sa glasom **j**. Tada se **l** mijenja u **lj**. Osim toga, glas **lj** postoji u riječima stranog porijekla.

Primjeri: lačhipen, dobrotu; ladž, stid; lav, riječ, lava, riječi; lil, hartija, pismo; lokho, lak; lolo, crven; lon, so; love, novac; lošalo, radostan itd.

Primjeri za riječi u kojima je konsonant **l** na kraju riječi: bal, kosa; čel, potomstvo, roj, narod; čhel, boginje; Devel, Bog; mel, prljavština; šel, (broj) sto; ternjol, podmlađuje se, itd.

Primjeri za riječi u kojima je konsonant **l** u sredini riječi: balval, vjetar; čalo, sit; ilo, srce; angle, naprijed; berli, pčela; reslo, stigao je; dikhlo, marama; bešlo, sjeo je; šelo, konopac; šuvlo, nadut; džanglo, poznat; ulo, sova, itd.

U pisanom obliku l je neophodno zadržati u svim ovim i sličnim riječima. Osim toga, pojedini glagoli imaju u preteritu karakterističan marker -l-. (Npr. resel, stići – preterit: reslem, stigao sam; reslan, stigao si; reslo, stigao je, resli, stigla je itd.)

Piše se slovom l.

Riječi kao što su, recimo, balji, krmača; čiriklji, ptica; rovlji, štap; xoljariko, ljut itd., kao i veći broj tzv. kauzativnih glagola u kojima se javlja konsonant **l**, **treba pisati digrafom lj.**

Šesta klasa

Glas rr

U pojedinim romskim dijalektima glas **rr** izgovara se kao **x**.

Na primjer: **Rrom**, Rom – **Xom**; **rroj**, kašika – **xoj**; **barr**, kamen – **bax** itd.

U pisanom obliku te promjene su neprihvatljive. Zbog toga, treba zadržati glas rr u pomenutim riječima, njihovim oblicima i od njih izvedenim riječima.

Piše se digrafom rr.

Sedma klasa

Konsonant **s** javlja se na početku, u sredini i na kraju riječi bez promjena.

Na primjer: **sa**, sve; **sado**, jednostavan; **sano**, tanak; **sap**, zmija; **sastri**, gvožđe; **sasuj**, svekrva; **saso**, zdrav; **dives**, dan; **džas**, idemo; **khas**, sijeno; **xas**, kašalj; **mas**, meso itd.

Konsonant **s** ima najučestaliju konjunkciju (združivanje) u romskim riječima sa konsonantima **t-(st)-**, **k-(sk)-**, **p-(sp)-**, **v-(sv)-**, **r-(sr)-**, **n-(sn)** itd.

1. Prilikom promjena imenica muškog roda, koje označavaju živo biće, u singularu instrumentala pojavljuje se duplo **s**. Na primjer, **manušessa**, s čovjekom. To dupliranje nije prihvatljivo.

2. S druge strane, promjenljive riječi dobijaju u pluralu instrumentala spoj **-ns-**. Na primjer, **manušensa**, s ljudima; **barrensa**, s kamenjem; **lensa**, s njima itd. U tom slučaju, glas **s** mijenja se u **c**, pa se dobija oblik **-ca-**.

Dakle, **manušenca**, **barrenca**, **lenca** itd.

Promjena u prvom od pomenutih slučajeva uslovlila je da se u pojedinim romskim dijalektima i narječjima **s** mijenja u **h** ili **j**. Recimo, umjesto **manušesa** – **manušeha** ili **manušēja**; umjesto **lesa**, s njim – **leha** ili **leja**, itd. Ta glasovna pojava, porijeklom iz sanskrta, naziva se visargizacija.

Izuzev oblik -ca, glas s neophodno je zadržati u svim riječima i njihovim oblicima, kao i u padežnim nastavcima (postpozicijama – instrumental u jednini -sa, sar) u kojima se pojavljuje.

Piše se slovom s.

Konsonant š

Konsonant **š** javlja se takođe na početku, u sredini i na kraju riječi bez promjena. Na primjer, **šax**, kupus; **maškar**, sredina; **deš**, deset; **biš**, dvadeset, itd.

U pisanom obliku glas š neophodno je zadržati u svim riječima i njihovim oblicima u kojima se pojavljuje.

Piše se slovom š.

Konsonant **c**

Konsonant **c** javlja se u malom broju romskih riječi, od kojih su pojedine od njih već navedene.

U pisanom obliku glas c je neophodno zadržati u svim romskim riječima, riječima stranog porijekla i u padežnim nastavcima (postpoziciji – instrumental u množini -ca, -car).

Piše se slovom c.

Konsonant **z**

Konsonant **z** javlja se takođe u malom broju romskih riječi, od kojih su pojedine od njih već navedene.

U pisanom obliku, glas z neophodno je zadržati kako zbog riječi iz romskog, tako i zbog riječi stranog porijekla.

Piše se slovom z.

Konsonant **ž**

Konsonant **ž** zastupljen je u riječima stranog porijekla ili je posljedica promjena, recimo glasa **dž** u **ž**, što je karakteristično za pojedine dijalekte i narječja.

U pisanom obliku glas ž treba koristiti samo u riječima stranog porijekla.

Obilježava se slovom ž.

Osmo klasa

Konsonant **h**

Pored toga što je element aspirata i rezultat glasovnih promjena i pojava, glas **h** zastupljen je u malom broju romskih riječi, od kojih su pojedine od njih već navedene.

U pisanom obliku glas h neophodno je zadržati kako zbog riječi iz romskog, tako i zbog riječi stranog porijekla.

Piše se slovom h.

Deveta klasa

Glas **x**

Glas **x** je u najvećem broju slučajeva porijeklom iz stranih jezika ili rezultat glasovnih promjena i pojava u romskom.

U pisanom obliku glas x neophodno je zadržati kako zbog riječi iz romskog, tako i zbog riječi stranog porijekla.

Piše se slovom x.

Deseta klasa

Glas **j**

Glas **j** iz prve potklase ove mješovite klase rezultat je različitih glasovnih promjena i pojava, među

kojima su, recimo, staro (prejotisno) **i**, zatim glas koji se obilježava u indijskim jezicima slovom **y**, diftonga itd.

Glas **j** u inicijalnoj poziciji, tj. na početku romskih riječi je tzv. proteza, pojava koja se sastoji u tome što izvornom obliku riječi prethode određeni glasovi koji se zatim s njom integrišu i čine njenu osnovu. (Vokal *a-* i konsonanti **j-**, **n-**, **v-** glavni su protetički sufiksi.)

Primjeri: jag, vatra; **j**akh, oko; **j**ekh, jedan; itd. U sredini riječi: bajrarel, gajiti; dija, ušao je; kleja, djindjuve; najarel, kupati, okupati itd. Na kraju riječi: baj, rukav; duj, dva; goj, kobasica; khoj, loj; rroj, kašika; šaj, moći itd.

U pisanom obliku glas j neophodno je zadržati u riječima koje su se ustalile u rječniku romskog jezika, kao i u riječima stranog porijekla. Osim toga, pojedini glagoli imaju u preteritu marker -j-. (Npr. rovel, plakati – preterit: rujem, plakao sam; rujan, plakao si, ruja, plakao je, plakala je itd.)

Piše se slovom j.

Glas **dj**

Glas **dj** rezultat je glasovnih promjena i pojava, od kojih su najznačajnije prethodno već opisane. Osim toga, sastavni je dio riječi stranog porijekla.

Piše se digrafom dj.

Glas **ć**

Glas ć rezultat je glasovnih promjena i pojava. Osim toga, sastavni je dio riječi stranog porijekla.

Piše se slovom ć.

Glas **čh**

Aspirat **čh** rezultat je glasovnih promjena i pojava.

Piše se digrafom čh.

Glas **lj**

Glas **lj** rezultat je glasovnih promjena i pojava. Osim toga, sastavni je dio riječi stranog porijekla.

Piše se digrafom lj.

Glas **nj**

Glas **nj** rezultat je glasovnih promjena i pojava. Osim toga, sastavni je dio riječi stranog porijekla.

Piše se digrafom nj.

Glas **f**

Glas **f** iz druge potklase mješovite desete klase stranog je porijekla.

U pisanom obliku glas f neophodno je zadržati kako zbog riječi koje su se ustalile u romskom, tako i zbog upotrebe riječi stranog porijekla.

Piše se slovom f.

Glas y

Glas y iz druge potklase mješovite desete klase koristi se iz etimoloških i istorijskih razloga, kao i zbog riječi stranog porijekla. Naime, u mnogim naučnim studijama o romskom jeziku koje su objavljene na njemačkom, engleskom, francuskom i drugim evropskim jezicima, slovo y koristilo se da bi označilo glas koji zvuči kao j ili i, glas koji leži između ta dva glasa. Citiranje tekstova u izvornom obliku zahtijeva da slovo y ima svoje mjesto u romskom pismu.

Osim toga, upotreba slova y je neophodna da bi se u pisanom obliku napravila jasna razlika između **medijuma**, s jedne strane, i **aktiva** i **pasiva**, sa druge strane.

Dakle, u pisanom obliku glas y neophodno je zadržati i koristiti u pomenutim slučajevima.

Piše se slovom y.

Na osnovu opisanih klasa glasova, njihove analize i analize glasovnih promjena, može se zaključiti da u romskom jeziku ima 38 znakova, od kojih se 10 (**čh, čh, dj, dž, kh, lj, nj, ph, rr, th**) pišu digrafima, a 28 (**a, b, c, ć, č, d, e, f, g, h, x, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, š, t, u, v, y, z, ž**) prostim slovima.

GLASOVNE POJAVE

U romskom jeziku postoje, pored glasovnih promjena, i glasovne pojave. Poznavanje i razumijevanje tih glasovnih pojava doprinosi ispravnijem govoru i pisanju, kao i razumijevanju procesa koji su uslovlili promjene u riječima ili koji prate nastanak složenih riječi.

Vrste glasovnih pojava

Afereza

Afereza označava pojavu izostavljanja prvog glasa iz osnove riječi.

Na primjer: lična zamjenica *amen*, mi, izgovara se ponekad *men*. Bez inicijalnog **a** izgovaraju se ponekad i pojedini padežni oblici te lične zamjenice. Recimo, *mende*, kod nas, umjesto *amende* itd. Ili, na primjer, riječ *vadže* izgovara se ponekad *adže*.

Alternacija

Alternacija je redovna pojava u etimološki srodnim riječima u sinhronoj ravni. S druge strane, alternacija se izražava u morfofonološkoj ravni i služi za gramatičku diferencijaciju.

Romski jezik sadrži veliki broj primjera koji potvrđuju i prvi i drugi slučaj. Jedan od paradigmatičnih primjera za prvi slučaj su imenice **raklo**, dječak, momak; *rakli*, djevojka. Ove imenice u hindiju i srodnim jezicima glase **larko**; *larki*. Što se tiče drugog slučaja, alternacija se javlja u deklinaciji, promjeni riječi po padežima, i konjugaciji, promjeni glagola po vremenima.

Apokopa

Apokopa označava pojavu gubljenja posljednjeg glasa iz osnove riječi.

Na primjer: imenica *baxt*, sreća, izgovara se ponekad *bax*; *grast*, konj – *gra* ili *gras*; *kašt*, drvo – *kaš*; *vast*, ruka – *va* ili *vas* itd.

Asibilacija

Asibilacija je pojava koja izaziva “ciktanje” (tzv. *cišlaut*, njemački *Zischlaut*) u pojedinim riječima. Ona se ustalila u pojedinim romskim dijalektima i narječjima. Na primjer, riječ *tikno*, mali, izgovara se *cikno*; *kinel*, kupiti, – *cinel*; *khino*, umoran, – *cino* ili *cihno*; *crdel*, vući, – *cidel*; *kiral*, sir, – *ciral*, itd. Navedeni primjeri pokazuju da i u romskom, kao i u drugim jezicima, asibilacija nastaje (a) kada se glas **t** nalazi između vokala **i**, **e**, što se ilustruje paradigmatičnim primjerom **generation** – *generacija*; (b) kada se suglasnici **k** i **g** nalaze ispred vokala **i**.

Asimilacija

Asimilacija je pojava koja proističe iz artikulacionog prilagođavanja određenog glasa glasovima u njegovoj okolini. (Postoji više vrsta te pojave – *progresivna*, *regresivna*, *totalna*, *parcijalna*, *recipročna* i *kontaktna asimilacija*.)

Jedan od dosad neuočenih a značajnijih primjera je promjena koja je nastupila u padežnim oblicima ličnih zamjenica uslijed asimilacije. Naime, lična zamjenica *me*, *ja*, u genitivu ima oblik *mango*, *mene*; u dativu – *mange*, *meni*; u instrumentalu – *mancar*, *sa mnom*; u lokativu – *mande*, *kod mene*; u ablativu – *mandar*, *od mene*. Lična zamjenica *amen*, *mi*, u genitivu ima oblik *amengo*, *nas*; u dativu – *amenge*, *nama*; u instrumentalu – *amencar*, *s nama*; u lokativu – *amende*, *kod nas*; u ablativu – *amendar*, *od nas*. Prema važećoj paradigmi, lična zamjenica *me*, *ja*, trebalo bi da ima u pomenutim padežima sljedeće oblike: *manko*; *manke*; *mansar*; *manste*; *manstar*.

Pošto je od lične zamjenice *me*, *ja*, osnova kosog padeža **man**, *mene*, kojoj se dodaje postpozicija **-ke**, glas **k** nalazi se između glasa **n** u pomenutoj osnovi kosog padeža i dugih vokala **o** i **e**. Uslijed toga, nastupila je promjena u padežnim oblicima lične zamjenice *me*, *ja*, u genitivu i dativu. Ti promijenjeni oblici su slični oblicima lične zamjenice *amen*, *mi*, u genitivu i dativu. Javlja se, dakle, oblik (gen. sg.) **mango**, *mene* – (gen. pl.) **amengo**, *nas*; (dat. sg.) **mange**, *meni* – (dat. pl.) **amenge**, *nama*.

Oblik lične zamjenice *me*, *ja*, u instrumentalu nastaje dodavanjem postpozicije **-sa** osnovi kosog padeža **man**. Što znači, nastaje oblik **mansa**, *sa mnom*. Međutim, glas **s** između **n** (u osnovi kosog padeža **man**) i dugog vokala **a** (iz postpozicije **-sa**), mijenja se u **c**. Prema tome, dobija se oblik **mancar**. Javlja se, dakle, oblik (instr. sg.) **mancar**, *sa mnom*; (instr. pl.) **amencar**, *s nama*.

Oblik lične zamjenice *me*, *ja*, u lokativu nastaje dodavanjem postpozicije **-te** osnovi kosog padeža **man**. Što znači, nastaje oblik **mante**, *meni*, *kod mene*. Međutim, glas **t** između konsonanta **n** (u osnovi kosog padeža **man**) i dugog vokala **e** (iz postpozicije **-te**), mijenja se u **d**. Javlja se, dakle, oblik (lok. sg.) **mande**, *meni*, *kod mene* – (lok. pl.) **amende**, *nama*, *kod nas*.

Oblik lične zamjenice *me*, *ja*, u ablativu nastaje dodavanjem postpozicije **-tar** osnovi kosog padeža **man**. Što znači, nastaje oblik **mantar**, *od mene*. Međutim, glas **t** između konsonanta **n** (u osnovi kosog padeža **man**) i dugog vokala **a** (iz postpozicije **-tar**), takođe se mijenja u **d**. Prema tome, dobija se oblik **mandar**, *od mene*. Javlja se, dakle, ponovo oblik (abl. sg.) **mandar**, *od mene* – (abl. pl.) **amendar**, *od nas*.

Prema tome, može se zaključiti: postpozicije (**go**, **-ge**, **-car**, **-de**, **-dar**) koje se dodaju osnovama kosih padeža riječi koje se dekliniraju, nastale su kao rezultat asimilacije.

Posljedice asimilacije su takođe deformisani oblici lične zamjenice tu, ti. Naime, ta zamjenica je izgubila svoj oblik u genitivu. Njega zamjenjuje prisvojna zamjenica **tiro** ili **ćiro**, tvoj.

(U pojedinim dijalektima to se dogodilo i sa ostalim ličnim zamjenicama: umjesto **mango** – **morro**, moj; umjesto **amengo** – **amaro**, naš; umjesto **tumengo** – **tumaro**, vaš).

Oblici lične zamjenice tu, ti, deformisani su takođe u dativu, instrumentalu, lokativu i ablativu.

Ovi primjeri pokazuju da je pojava asimilacije u romskom jeziku vrlo česta, a njeno poznavanje od velikog značaja za objašnjenje promjena koje se javljaju u osnovama i oblicima riječi.

(Suprotna pojava je disimilacija.)

Elizija

Elizija je pojava izostavljanja suvišnih i nepotrebnih samoglasnika u riječima ili među riječima, naročito gdje nastaje *hiatus* (zijeve). Romski jezik obiluje takvim primjerima.

Epenteza

Epenteza je pojava umetanja glasova ili grupe glasova u pojedine riječi. To se događa najčešće u slučaju pojave *hiatusa* (zijeve) u nekim riječima.

Na primjer, riječ *phub*, gnoj, ponekad se pogrešno izgovara – *phumb*.

Epinteza

Epinteza je pojava produžavanja osnovnog oblika riječi. U romskom jeziku pojavljuju se u toj ulozi najčešće glasovi **k** i **n** ili vokali **a**, **i**. U nekim slučajevima epinteza je neophodna, u nekim je suvišna i nepotrebna.

Na primjer, neophodna je u imenicama kao što su *angrusti*, persten – *angrustin*; *amali*, drugarica – *amalin*; *livadi*, polje – *livadin* itd.

Suvišna je, međutim, u riječima kao što su *čhuri*, nož – *čhurik*; *pori*, rep – *porik*; *našti*, ne može – *naštik* itd.)

(Ova pojava je, na primjer, vrlo česta u govoru Roma u Vojvodini.)

Glottizacija

Glottizacija je pojava koja nastaje spajanjem određenih suglasničkih grupa iz kojih proističe hrpavi grleni glas, to jest dolazi do *laringizacije*.

Na primjer: riječ *manro*, hljeb, koja se uslijed *alternacije* izgovara u pojedinim dijalektima *mar-no*, promijenjena je u nekim narječjima, pa se izgovara *maxno*. Uslijed toga, mogu proisteći katkad brojne varijante osnovne riječi. Ilustrativni primjer za to je prisvojna zamjenica *morho*, moj, čije su varijante: *munro*, *mungrho*, *mrno*, *mxno*, *mlo*.

Jotovanje

Jotovanje ili jotizacija javlja se naročito u slovenskim jezicima, ali je ona zastupljena i u romskom, što smo već ilustrovali raznim primjerima. U pluralu nekih romskih riječi kao što su, recimo, **phov**, **obrva**; **phuv**, zemlja; **sovli**, zakletva; **suv**, igla; **xiv** (*xv*, *xuv*), rupa itd., glas **j** se javlja kao indikator etimološkog porijekla tih riječi. (Sanskitski; *bhru* f., *obrva*; *bhumi* f., zemlja; *vratana* n., zakletva; *suci* f., igla; *kha* m., rupa.) Zbog toga, pluralni oblici pomenutih riječi glase *phovja*, *obrve*; *phuvja*, zemlje; *sovlja*, zakletve; *suvja*, igle; *xivja*, rupe. (Nasuprot tome, u nekim romskim riječima čija se

osnova završava samoglasnikom **-v**, izostaje glas **j** u množini, jer one imaju drugačije etimološko porijeklo. Recimo, ruv, vuk – ruva, vukovi; džuv, vaš – džuva, vaši, itd.)

Kontrakcija

Kontrakcija je pojava sažimanja ili skraćivanja dvaju slogova u jedan. Specijalni oblik te pojave je sinereza (grčki: *sineresis*), koja označava slivanje dvaju samoglasnika ili slogova u jedan. (Suprotna pojava je *dijereza*.) Iz obilja primjera kontrakcije u romskom, navodimo nekoliko paradigmatičnih primjera: Devel, Bog – *Del*; dives, dan – *djes*; morho, moj – *mo*; tiro, tvoj – *čo*; sem, jesam, sam – *sm* itd.

Metateza

Metateza označava pojavu premještanja glasova i slova u riječima. Zavisno od dijalekta ili narječja, ta pojava je relativno česta. Na primjer, imenica *asjav*, mlin, javlja se u desetak varijanti (*ajsav*, *sjav*, *vsjav* itd.). To je, izgleda, posljedica razvoja te riječi, koja potiče od sanskrske imenice **pasani f**, **mlin**. Potom, to se događa sa riječima *ćirvo*, kum – *ćivro*; *phurd*, most – *phrud*; *pašavro*, rebro – *pašvaro* (*pašravo*, *paršavo*, *prašavo* itd.), rat, noć – *jrat* itd.

Palatalizacija

Palatalizacija označava pojavu umekšavanja prednjonepčanih glasova **dj**, **ć**, **č**, **dž**, **ž**, **š**, **lj**, **nj**.

Konverziju glasova **g** u **dj**, **k** u **ć**, **kh** u **čh**, kao i ostalih pomenutih glasova opisali smo prethodno, navodeći za to različite primjere.

Proteza

Proteza je pojava koja označava stavljanje određenih glasova na početak riječi koji se zatim s njom integrišu, što je prethodno takođe ilustrovano pojedinim primjerima. Protetički sufixi – vokal **a** i konsonant **j** već su se ustalili u mnogim romskim riječima. Međutim, ima primjera koji pokazuju da je protetičko **j**- nepotrebno, pa se može smatrati da je njegova upotreba nekorektna. To su, recimo, sljedeće riječi: **abijav**, svadba – (nekorektno) *jabijav*; **agor**, kraj – (nekorektno) *jağor*; **aver**, drugi – (nekorektno) *javer*; **ilo**, srce – (nekorektno) *jilo*; **ovov**, on – (nekorektno) *jov*; **voj**, ona – (nekorektno) *joj*; **von**, oni – (nekorektno) *jon*, *jone* itd.

Nije korektna upotrebu protetičkog **v**- u nekim riječima. To su, recimo, sljedeće riječi: **učno**, visok – (nekorektno) *vučno*; **ušť**, usna – (nekorektno) *vušť*; **arho**, brašno – (nekorektno) *varo* ili *jaro* itd.

Nije korektna ni upotreba protetičkog **h**- u pojedinim riječima. Na primjer, **amal**, drug – (nekorektno) *hamal*; **amalin**, drugarica (nekorektno) *hamalin* itd.

Nije korektna ni upotreba **x**-. Npr. **amil**, miješati – (nekorektno) *hamil*. (Taj glagol ima etimološko gnijezdo u sanskrskom mikš (III), miješati. Sinonimni romski glagol **prčil**, miješati se. Potiče od sanskrskog prc (VII, III), miješati.)

Visargizacija

U sanskrtu postoji zvučna aspirata **h** i visarga **h**. (Visarga se u transkripciji označava se tačkom ispod slova h.) Od visarge, bezvučnog aspirata, potiče naziv “visargizacija”. Ta bezvučna aspirata reflektuje se još uvijek u pojedinim romskim riječima. Na primjer, jag, vatra – jaga, vatre; pat, stopalo

– pata, stopala itd. Pod uticajem visarge, suglasnik **s** u finalnoj poziciji nekih riječi – (recimo, **les**, nje-ga; **pes**, sebe, se) ili u padežnim oblicima (akuzativ, instrumental, lokativ i ablativ) izgovara se kao bezvučno h.

(U nekim narječjima javlja se umjesto **s** glas **j**.)

Na primjer, manuš, čovjek – *manušes*, čovjeka; *manušeh*.

Mješovite glasovne pojave

Mješovite glasovne pojave označavaju najprije dvije ili više pomenutih glasovnih pojava u jednoj riječi koje su u njoj izazvale manje ili veće promjene. S druge strane, romski jezik bio je izložen više stotina godina uticaju raznih drugih jezika, u rasponu od iranskog i jermenskog, preko turskog, grčkog i slovenskih, do romanskih i germanskih jezika. Neki od tih jezika, kao, recimo, iranski, jermenski i grčki, ostavili su uočljive tragove u svim romskim govorima. Drugi jezici uticali su na pojedine romske dijalekte i narječja onih romskih grupa koje su duže živjeli na tim govornim prostorima, tj. u njihovim oblastima i područjima.

Sandhi

Poglavlje o glasovnim promjenama i pojavama završavamo kratkim osvrtom na sandhi, koji je takođe već pomenut. Sandhi je, inače, pojava koja je u sistemu strogih pravila sanskrta označavala uzajamni uticaj kraja i početka riječi koje slijede jedna za drugom u govornom nizu.

Sandhi označava, dakle, sjedinjavanje i uzajamno slaganje riječi u govornom nizu. Taj proces sjedinjavanja vrši se na osnovu 12 pravila. Neka od tih pravila odnose se na vokale i njihove promjene, završno **i**, **u**, **r** koji prelaze u poluvokale. Po jednom od tih pravila, **ai** pred vokalima daju dugo **a**, **-au** daje **-av**, itd. Druga pravila odnose se na suglasnike, suglasničke grupe i njihove promjene pod određenim definisanim uslovima.

Pored prethodno navedenih riječi, u romskom ima veći broj primjera koji pokazuju pojavu sandhija i uticaje formulisanih pravila. Recimo, u pojedinim dijalektima riječ **gav**, selo, izgovara se **gau**; **prnango**, bosonog, nastala je spajanjem imenice **punro**, noga, i pridjeva **nango**, go. (Doslovno: “nogobos”)

Složenica **šrnango**, gologlav, nastala je spajanjem imenice **šero**, glava, i pridjeva. (Šrnango je doslovno: “glavobos”).

To su, zatim, **khangiri**, hram – **khan**, kopati, ukopati, plus giri, crkva. (Samo u toj romskoj složenici očuvan je sanskrtski glagol **khan**, kopati, i imenica **giri**, crkva, koja je podudarna sa istoznačnom imenicom u hindi jeziku.)

Primjeri za sandhi su i pojedine složenice nastale od glagola, povratnih zamjenica i imenica.

Na primjer, **delpešare**, hrvati se, itd.

MORFOLOGIJA ROMSKOG JEZIKA

Morfologija je postala u 19. vijeku kao glavni pojam za fleksiju i građenje riječi. Kasnije se predmet njenog proučavanja proširio, pa pored oblika, morfologija proučava unutrašnju strukturu, funkciju i morfeme, koji su najmanji nosioci značenja u riječima jednoga jezika.

Ciljevi njenih analiza su utvrđivanje kriterijuma na osnovu kojih se određuje vrsta riječi, vrši opisivanje regularnosti fleksije (deklinacija, konjugacija i komparacija), obavlja istraživanje gramatičkih kategorija, kao što su na primjer: tempus (vrijeme), modus (način) i njihovi jezički korelati, bazični elementi, principi kombinacija semantičke funkcije novostvorenih riječi u okviru tvorbe riječi, itd.

U romskom ima 11 vrsta riječi koje se dijele na promjenljive i nepromjenljive.

Član (uz imenicu), imenice, pridjevi, zamjenice, brojevi i glagoli su vrste promjenljivih riječi.

Prilozi, prijedlozi, veznici, riječce i uzvici su nepromjenljive vrste riječi.

Gramatičke kategorije važeće za imenice, pridjeve, zamjenice i determinative su: rod, broj, padež, živo/neživo.

Gramatičke kategorije važeće za glagole su: lice, broj, modus, tempus, i *genus verbi*.

Član ili artikl. Naziv je za riječi koje označavaju imenički rod i broj. Određeni član uz imenice muškog roda je **o**; uz imenice ženskog roda je **i**. U množini stoji kako uz imenice muškog, tako uz imenice ženskog roda, po pravilu član **e**.

Na primjer: *o manuš* (čovjek), *e manuša* (ljudi), *i manušni* (žena), *e manušnja* (žene), **i standardizacija e rromane čhibake** (standardizacija romskog jezika), **i rromani čhib** (romski jezik), **o alfabeto e rromane čhibako** (pismo romskoga jezika).

Imenice

Romski ima:

1. dva roda: muški i ženski
2. dva broja: jedninu i množinu
3. tri osnovna padeža: nominativ, casus obliquus (kosi padež) i vokativ. Od kosog padeža pomoću određenih nastavaka (postpozicije), nastaju genitiv, dativ, akuzativ, instrumental, lokativ i ablativ. Osim toga, u upotrebi je još prepozicional.
4. kategorija živo obuhvata imenice za živa bića, koje u kosom padežu, odnosno u akuzativu dobijaju određene nastavke:

Imenice muškog roda **-es** u jednini, **-en** u množini. (Imenice muškog roda za stvari nemaju nastavke, njihov oblik u kosom padežu je podudaran s oblikom u nominativu).

Imenice ženskog roda za živa bića imaju **-a** u jednini, **-en** u množini. (Imenice ženskog roda za stvari nemaju te nastavke, njihov oblik u kosom padežu je podudaran s oblikom u nominativu).

Padež

Kazuso (lat. *casus*, padež). Padež kao morfološka kategorija predstavlja svaki pojedinačni oblik imeničke riječi u deklinirajućoj paradigmi. Mnoge imeničke riječi trpe pri tom promjene, u rasponu od fonetsko-fonoloških, preko morfoloških, do određenih postpozicija, padežnih nastavaka. Naravno, to izaziva promjene u akcentuaciji. Romski padežni sistem je dvostepen. Nominativ, obliquus (kosi padež) i vokativ su primarni padeži. Genitiv, dativ, instrumental, lokativ i ablativ su sekundarni padeži. Oni se grade tako što se na osnovu kosog padeža (koji je po obliku kao akuzativ) nastavlja u određene postpozicije, koje su proistekle iz srednjindijskog jezičkog perioda. (Postpozicije za genitiv, dativ i ablativ su istovremeno i prijedlozi, što je slučaj i u hindi jeziku.) Dio padežnog sistema je i prepozicional. Zavisno od funkcija i značenja, padeži se mogu koristiti u slobodnom obliku, sa članom i bez člana. Zatim, mogu biti vezani prijedlogom ili obaveznim determinatorom.

I, najzad, mogu biti istovremeno vezani prijedlogom i obaveznim determinatorom. Upotreba padeža u romskom zavisi od vrste glagola i glagolskih oblika, kao i od drugih vrsta i oblika riječi. To su, zatim, određena pravila o upotrebi padeža, bilo tradicionalna, ili ona koja su proistekla iz razvoja pismenosti, književnog stvaralaštva i savremene komunikacije na romskom. Ponekad se u tome vide i izvanjezički tragovi i uticaji, npr. vjerski, kulturološki, socijalni itd. Najzad, mada ne i posljednje, sociolingvistički razlozi i okolnosti utiču na romski padežni sistem i upotrebu padeža.

Imenice muškog roda

Imenice muškog roda za živa bića imaju različite završetke.

Na primjer: o **anro**, jaje (e **anre**, jaja); o **bakro**, jagnje (e **bakre**, jaganjci); o **brid**, jelen (e **brida**, jeleni); o **dand**, zub (e **danda**, zubi), o **devel**, bog (e **devla**, bogovi); o **grast**, konj (e **grasta**, konji), o **guruv**, vo (e **gurva**, volovi); o **manuš**, čovjek, (e **manuša**, ljudi); o **rič**, medvjed (e **riča**, medvjedi); o **Rrom**, Rom (e **Rroma**, Romi); o **ruv**, vuk (e **ruva**, vuci); o **šošoj**, zec (e **šošoja**, zečevi), **ulo**, sova (e **ule**, sove) itd.

Neke od navedenih imenica su podudarne sa svojom osnovom. To su: o **brid**, jelen, o **dand**, zub, o **grast**, konj, o **manuš**, čovjek, o **rič**, medvjed, o **Rrom**, Rom, o **ruv**, vuk, o **šošoj**, zec. U kosom padežu dodaje se na te imenice nastavak **-es**, koji ostaje u genitivu, dativu, akuzativu, instrumentalu, lokativu i ablativu jednine. Nakon toga nastavka, slijede postpozicije (završni nastavci) **-ko**, **ki**, **ke** za genitiv; **-ke** za dativ; akuzativ je podudaran sa oblikom kosog padeža; **-sa** za instrumental; **-te** za lokativ; **-tar** za ablativ.

Na primjer, o **manuš**, čovjek, ima isti oblik u nominativu jednine; u kosom padežu – **manušes**. U množini, imenica **manuša**, ima osnovu **manuš-**. Njen oblik u kosom padežu množine je – **manušen**.)

Jednina Množina

- N. o **manuš** (čovjek) e **manuša** (ljudi)
- G. e **manušesko** (čovjeka) e **manušengo** (ljudi)
- D. e **manušeske** (čovjeku) e **manušenge** (ljudima)
- A. e **manušes** (čovjeka) e **manušen** (ljude)
- V. **manuša!** (čovječe!) **manušalen!** (ljudi!)
- I. e **manušesa** (s čovjekom) e **manušencar** (s ljudima)
- L. e **manušeste** (čovjeku) e **manušende** (ljudima)
- Abl. e **manušestar** (od čovjeka) e **manušendar** (od ljudi)

(Sa prepozicionalom, koji ima oblik nominativa, uvijek idu prijedlozi. Prepozicional obično zamjenjuje lokativ i ablativ. Npr. umjesto manušeste, oblik u prepozicionalu je **ko manuš**, kod čovjeka; umjesto manušestar, **tar o manuš**, od čovjeka.)

Nasuprot ovim, imenice anro, jaje, bakro, jagnje, ulo, sova, nisu podudarne sa svojom osnovom. Njihove osnove su: **anr-**, **bakr-**, **ul-**. Što znači, nastavak **-es** dodaje se na te osnove u jednini, nastavak **-en** u množini. Prema tome, kosi padež tih imenica u jednini je anres, bakres, ules. Nakon toga, kao u prethodnom slučaju, slijede postpozicije: **-ko** (genitiv), **-ke** (dativ), akuzativ je podudaran sa kosim padežom, **-sa** (instrumental), **-te** (lokativ), **-tar** (ablativ). Postpozicije za padežne oblike u množini su kao u slučaju imenice manuša. Te imenice se razlikuju od prethodnih i u vokativu jednine.

Npr. o bakro ima sljedeću promjenu:

Jednina: N. o bakro, G. e bakres**ko**, D. e bakres**ke**, A. e bakres, V. bakreja! (Glas **-j-** se javlja iz fonetskih razloga) I. e bakresa, L. e bakreste, Abl. e bakrestar.

Množina: N. e bakre, G. e bakre**ngo**, D. e bakre**nge**, A. e bakren, V. bakralen! I. e bakrencar, L. e bakrende, Abl. e bakrendar.

Najzad, imenice devel, bog, uslijed glasovne pojave (*kontrakcija*) ima osnovu **devl-**. Što znači, nastavak **-es** dodaje se na tu osnovu u jednini, nastavak **-en** u množini. Nakon toga, kao u prethodnim slučajevima dolaze navedene postpozicije.

Imenica devel ima sljedeću promjenu.

Jednina: N. o devel, G. e devles**ko**, D. e devles**ke**, A. e devles, V. devla! I. e devlesa, L. e devleste, Abl. e devlestar.

Imenice muškog roda koje imenuju stvari imaju takođe različite završetke.

Npr. o angar, ugalj (e angara, ugljevlje), o aster, sedlo (e astera, sedla), o barr, kamen (e barra, kamenje), o burr, slamka (e burra, slamke), o čaro, zdjela, tanjir (e čare, zdjele, tanjiri), o kher, kuća (e khera, kuće), o lil, hartija (e lila, hartije), o mas, meso (e masa, mesa), o sastri, gvožđe (e sastra, gvožđa), o šolo, uže (e šole, užad), o umblal, žar (e umblala, žar).

Od tih imenica samo o čaro, zdjela, tanjir, o sastri, gvožđe, šolo, uže, imaju osnovu koja je različita od njihovog oblika. Njihove osnove su: **čar-**, **sastr-**, **šol-**. Što znači, nastavak **-es** dodaje se na te osnove u jednini, nastavak **-en** u množini. Prema tome, kosi padež tih imenica u jednini je čares, sastres, šoles. Međutim, ni te imenice, niti ostale navedene imenice koje imaju istu osnovu i oblik, u akuzativu jednine nemaju nastavak **-es**. **Njihov oblik u akuzativu je podudaran sa oblikom u nominativu.** U ostalim padežima jednine, oblici svih imenica imaju nakon **-es** navedene postpozicije: **-ko**, **-ke**, **-sa**, **-te**, **-tar**.

Kosi padež u množini ima nastavak **-en**. U ostalim padežima množine, oblici svih imenica imaju nakon **-en**, navedene postpozicije **-go**, **-ge**, **-ca**, **-de**, **-dar**.

(Pritom je neophodno imati u vidu objašnjenja koja su izložena u tekstu o glasovnim promjenama i pojavama.)

Na osnovu navedenih primjera, može se izvesti pravilo: Sve romske imenice muškog roda koje imaju završetak na **-o**, što znači i sa sufiksom za deminutiv **-oro** (deminutivi) imaju osnovu koja se ne podudara sa njihovim oblikom. Izuzetak predstavljaju lična imena (*nomen proprium*), i to kako romska, tako imena stranog porijekla. Zbog glasovnih promjena i pojava, to pravilo ne važi ni za neke imenice stranog porijekla kao što su, na primjer o akordo, akord; o ansamblo, ansambl; o akto, akt; o dokumento, dokument; o efekto, efek (a)t; o elemento, element; o fakto, fak (a)t; o gaso, gas; o inserto, insert; o koncerto, koncert; o patrijarho, patrijarh; o psalmo, psalm; o studento, student itd.

Njihov oblik u kosom padežu je akordos. Nakon toga slijede postpozicije. (Imenice tog tipa imaju oblik množine na **-ura** ili **-a**: e akordura (e akorda), e ansamblura, e aktura itd. Njihov oblik u kosom padežu je akordunengo, aktunenngo, faktunenngo itd.)

Specijalni slučajevi su neke strane imenice tipa o biroo, biro, kancelarija.

Apstraktne imenice muškog roda sa sufiksom **-ben** ili **-pen** imaju takođe oblik različit od osnove. Na primjer, keriben, djelatnost (keribnata, djelatnosti), čaćipen, istina (čaćipena, čaćipnata, istine), lačhipen, dobrota (lačhipena, lačhipnata, ljepote), šukaripen, ljepota (šukaripena, šukaripnata, ljepote) itd. Osnove imenica tog tipa su: **kerib-**, **čaćip-**, **lačhip-**, **-šukarip-**. U kosom padežu one dobijaju u jednini nastavak **-es**. Nakon toga dolaze postpozicije. Što znači, keribesko, keribeske, čaćipeske, lačhipeske, šukaripeske. Oblik akuzativa je podudaran s oblikom nominativa.

U množini njihova je osnova **keribnat-**, **čaćip-**, **čaćipnat-**, **lačhip-** **lačhipnat-** **šukarip-**, **šukarnat-**. U kosom padežu one dobijaju nastavak **-en**. Nakon toga dolaze postpozicije. Što znači, keribnatengo, čaćipengo, čaćipnatengo, lačhipengo, lačhipnatengo, šukaripengo, šukarinatengo.

Imenice ženskog roda

Najveći broj imenica ženskog roda ima završetak na **-i**.

Osim toga, javljaju se i drukčiji završeci.

Primjeri imenica za živa bića: i bakri, ovca (e bakra, ovce); i dženi, žena (e dženja, žene); i grasni, kobila (e grasnja, kobile); i gurumni, krava (e gurumnja, krave) itd. Osnove ovih imenica u jednini su: **bakr-**, **džen-**, **grasn-**, **gurumn-**.

(U množini: **bakra**, **dženja**, **grasnja**, **gurumnja**).

Oblik kosog padeža u jednini je: bakra, dženja, grasnja, gurumnja.

Potom dolaze postpozicije **-ko**, **-ke** (akuzativ ima isti oblik kao kosi padež), **-sa**, **-te**, **-tar**.

Vokativ ima oblik: **bakrije!** **dženije!** **grasnije!** itd.

Oblici kosog padeža u množini su: bakran, dženjan, grasnjan, gurumnjan. (Pošto **-en** dolazi poslije **-a**, ostaje samo **-n**, glas **-e** se gubi). Potom dolaze postpozicije **-go**, **-ge** (akuzativ ima isti oblik kao kosi padež), **-ca**, **-de**, **-tar**.

Drugačije završetke imaju imenice i čaj, kći (čaj, kćeri); i phen, sestra (e phenja, e pheja, sestre); i prija, prija (e prije, prije); i sasuj, svekrva (e sasuja, svekrve), i džuv, vaš (e džuva, vaši), i pišom, buva (e pišoma, buve) itd.

Njihov oblik i osnova se ne razlikuju. One imaju oblik u kosom padežu jednine čaj*a*, phen*a*, prija, sasuja, džuva, pišoma. Zatim dolaze postpozicije **-ko**, **-ke**, (akuzativ ima isti oblik kao kosi padež), **-sa**, **-te**, **-tar**.

Vokativ glasi: čaj*e!* phen*e!* prija! sasuje! džuva! pišoma!

Oblici kosog padeža u množini su: čaj*an*, phen*an*, prijan (prijen), sasujan (sasujen), džuv*en*, pišom*en*. Potom se nastavljaju postpozicije: **-go**, **-ge**, (akuzativ ima isti oblik kao kosi padež), **-ca**, **-de**, **-dar**.

Vokativ glasi: čaj*alen!*

Imenice ženskog roda za stvari takođe imaju u najvećem broju slučajeva završetak na **-i**. Te imenice gube u osnovi taj završetak. Što znači, one se mijenjaju kao i imenice sa završetkom na **-i** za živa bića. Razlika između njih je jedino u akuzativu.

Osim završetka **-i**, javljaju se i drugi.

Na primjer: i akhorin, (drvo) oraj (e akhorina, oraji); i jak, oko (e jakha, oči); i jag, vatra (e jaga, vatre); i suv, igla (e suvja, igle) itd. Za padežne oblike ovih imenica važeća je prethodna paradigma. Dakle, suvjako, suvjake, suv, suvja!, suvjasa, suvjate, suvjatar; suvjengo, suvjenge, suvja, suvjalen! suvjenca, suvjende, suvjendar.

Na osnovu izloženih primjera, može se izvesti pravilo: Sve romske imenice ženskog roda koje imaju završetak na **-i**, što znači i one sa sufiksom na **-ori** (deminutivi) imaju osnovu koja se ne podudara sa njihovim osnovnim oblikom. (To važi i za imenice muškog roda sa završetkom na **-i**).

U romskom postoji grupa imenica ženskog roda koje imaju sufiks **-mata**. Npr. akarimata, pozivanje; bičhalimata, slanje; durimita, udaljavanje; mothovimata, pripovijedanje; phenimata, kazivanje; vakarimata, govorenje; rovimata, plakanje, itd.

Imenice ovoga tipa imaju isti oblik u jednini i množini.

Njihova osnova završava se na **-t**. Što znači, akharimat-, bičhalimat-, durimat-, mothovimat-, itd. Kosi padež u jednini ima oblik akharimata, bičhalimata itd. (Dva **-aa** stapaju se u jedno **-a**). Nakon toga, nastavljaju se postpozicije.

Jednina: N. akharimata, G. akharimatako, D. akharimatake, A. akharimata, V. akharimataja! I. akharimatasa, L. akharimatasa, Abl. akharimastar.

Množina: N. akharimata, G. akharimatako, D. akharimatake, A. akharimata (ukoliko imenica označava živo biće, oblik u akuzativu je na **-en**). V. akharimatalen! I. akharimatanca, L. akharimatande, Abl. akharimatandar.

Lična imena koja imaju završetak na **-a**, svejedno da li su romskog ili stranog porijekla, podudarna su sa osnovom. Kao i u prethodnom slučaju, dva **-aa** stapaju se u jedno **-a**, nakon čega se nastavljaju postpozicije. To pravilo važi i za imenice muškog roda koje imaju završetak na **-a**.

(Opširnije: R. Djurić, *Gramatika romskoga jezika*).

Zamjenice i njihova deklinacija

Po svojoj funkciji, zamjenice su vrsta riječi koje "zamjenjuju imena". Ovim povodom, korisno je podsjetiti da u sanskrtu postoje dvije klase korijena. Iz prve, tzv. klase verbalnih korijena, potiču glagoli, imenice, pridjevi itd. Iz druge, tzv. klase pronominalnih korijena, potiču zamjenice, prvobitni primarni prijedlozi, veznici, riječce itd.

U morfološkom pogledu, zamjenice obrazuju kompleksan deklinacioni sistem, podliježu kongruenciji i u vezi su s odgovarajućim jezičkim elementima.

Posmatrano iz sintaksičko-semantičkog aspekta, zamjenice u romskom se dijele na lične (u koje spadaju i refleksivne), prisvojne, pokazne, neodređene, upitne i relativne. Tim klasama mogu se pridodati i pronominalni prilozii.

Lične zamjenice i njihova deklinacija

Romske lične zamjenice upućuju na lica.

Govorna lica su: **me**, ja; **amen**, mi.

Sagovorna lica su: **tu**, ti; **tumen**, vi.

Odsutna lica o kojima se govori su: **vov**, on, **voj**, ona; **von**, oni.

Lične zamjenice mijenjaju se po padežima.

Lične zamjenice me; amen.

me (ja) amen (mi)

N. me (ja) amen (mi)

G. moro (moj) amaro (naš)

D. mange ili maj (meni, mi) amenge (nama, nam)

A. man, ma (mene, me) amen (nas)

V. / /

I. mancar ili maja (mnom) amencar (nama)

L. mande (o meni) amende (o nama)

Abl. mandar (od mene) amendar (od nas)

Lična zamjenica me, ja, ima sličnu paradigmu kao lična zamjenica amen, mi. Osim glasovnih promjena i pojava koji imaju udjela u tome, treba znati da lična zamjenica me potiče od sanskrske lične zamjenice *aham*, mi, čiji neemfatički oblik glasi **me**. Taj neemfatički oblik ima različite sintaksičke funkcije i semantička značenja u sanskrtu. S druge strane, u govornom hindi jeziku, naročito u sjevernoj Indiji, lična zamjenica za prvo lice množine *ham* (mi) upotrebljava se u prvom licu singulara, u značenju "ja". Ta veza između "ja" i "mi" (što je interesantna sociolingvistička i sociološka činjenica) pokazuje se takođe u romskim padežnim oblicima.

Oblici u genitivu mango, mene, i amengo, nas, koriste se uvijek sa prijedlogom **bi**, bez. Osim prijedloga bi, bez, nijedan drugi prijedlog se ne upotrebljava. Pošto je genitiv govornih lica rijetko u upotrebi, koriste se, umjesto njega prisvojne zamjenice: **morro**, moj; **morri**, moja; **more**, moji; **amaro**, naš; **amari**, naša; **amare**, naši. Prijedlog bi, bez, upotrebljava se takođe uz ove prisvojne zamjenice u genitivnom značenju. Te prisvojne zamjenice mijenjaju se po padežima.

Lične zamjenice tu; tumen.

tu (tu) tumen (vi)

N. tu (ti) tumen (vi)

G. tiro (tvoj) tumaro (vaš)

D. tuke (tebi, ti) tumenge (vama, vam)

A. tut (tebe, te) tumen (vas)

V. tu! (ti) tumen! (vi!)

I. tusa ili tuja (tobom) tumencar (vama)

L. tute (o tebi) tumende (o vama)

Abl. tutar (od tebe) tumendar (od vas)

Iz fonetskih razloga, odgovarajuće postpozicije za genitiv **-ko**, dativ **-ke**, instrumental **-sa**, lokativ **-te** i ablativ **-tar** dolaze na osnovu lične zamjenice tu, ti. Njen oblik u genitivu vrlo rijetko je u upotrebi, pa se umjesto tog oblika koriste prisvojne zamjenice: **tiro**, **ćiro**, tvoj; **tiri**, **ćiri**, tvoja; **tire**, **ćire**, tvoji. Prijedlog bi, bez, upotrebljava se takođe uz ove prisvojne zamjenice u genitivnom značenju. Te prisvojne zamjenice mijenjaju se po padežima. Slično je i sa genitivnim oblikom tumengo, vas, od lične zamjenice tumen, vi. Naime, umjesto tog oblika koji je rijetko u upotrebi, koriste se prisvojne zamjenice: **tumaro**, vaš; **tumari**, vaš; **tumare**, vaši. Prijedlog bi, bez, upotrebljava se kako uz pomenuti genitivni oblik, tako i uz prisvojne zamjenice, koje se mijenjaju po padežima.

Oblici u akuzativu tut (singular) i tumen (vas) upotrebljavaju se kao refleksivne zamjenice.

Lične zamjenice vov, voj, von.

vov (on) von (oni)

N. vov (on) von (oni)

G. lesko (njegov) lengo (njihov)

D. leske (njemu, mu) lenge (njima, im)

A. les (njega, ga) len (njih, ih)

V. / /

I. lesa (njim) lencar (njima)

L. leste (o njemu) lende (o njima)

Abl. lestar (od njega) lendar (od njih)

voj (ona)

(Lična zamjenica voj, ona, ima u množini istu promjenu kao lična zamjenica vov, on.)

N. voj (ona)

G. lako (njen)

D. lake (njoj, joj)

A. la (nju, je ju)

V. /

I. lasa (njom)

L. late (o njoj)

Abl. latar (od nje)

Deklinacija ovih ličnih zamjenica ima, dakle, drukčiju paradigmu, što je inače pojava i u hindiju, kao i u mnogim drugim jezicima. Potiču od pokaznih zamjenica jah, ovdje; vah, tamo. Tako je nastala i lična zamjenica za treće lice množine: jah, ovdje; vah, tamo + log (ljudi). Prema tome, one imaju supletivna svojstva. To je uticalo na pojavu različitih oblika za 3. lice u singularu i pluralu, kao što to pokazuju romski dijalekti.

Uz padežne oblike ličnih zamjenica vrlo rijetko se upotrebljavaju prijedlozi. Pored prijedloga bi (bez) u genitivu, malobrojni prijedlozi upotrebljavaju se još uz oblike ličnih zamjenica u lokativu, npr. **dži** (do).

To se odnosi još na povratnu zamjenicu **pes** (sebe, se), **piro** (svoj) i upitne **kon** (ko) i **so** (šta).

Oblici genitiva *lesko*, *lako* (singular) i *lengo* (plural) upotrebljavaju se kao prisvojne zamjenice.

Refleksivne zamjenice i njihova deklinacija

peskoro, pumengo

Singular Plural

N. ----

G. peskoro (svoga) pumengero (svoga)

D. peske (sebi) pumenge (sebi)

A. pes (sebe, se) pumen (sebe, se)

V. -----

I. pesa (sobom) pumenca (sobom)

L. peste (kod sebe) pumende (kod sebe)

Abl. pestar (od sebe) pumendar (od sebe)

Primjeri:

1. Vov *peskoro* si. – On je svoj.
2. Voj *peske* buti kerel. – Ona za sebe radi. Tj. Ona radi za svoj interes.
3. Voj *pes* dikhel. – Ona gleda sebe. Tj. Ona je za sebe samo na prvom mjestu.
4. Voj dikhel *pes*. – Ona se ogleda.
5. Voj dikhla *pes*. – Ona je postala bremenita.
6. Vakarel *pesa*. – Govori sam sa sobom.
7. Sa inčarel *peste*. – Sve drži u sebi.
8. Nimaj *del pestar*. – Ne odaziva se. (Nema od njega ni traga ni glasa.)
9. Von thoven pumen. – Oni se peru.

Refleksivne prisvojne zamjenice i njihova deklinacija

piro (pro), pire (pre)

3. lice sg. mask 3. lice pl.

N. pro pre

Obl. pre pre.

N. pumaro pumare

Obl. pumare pumaren

fem.

N. piri, pri pire, pre

Obl. pira, pra piren, pre

N. pumari pumare

Obl. pumara pumaren

Primjeri:

1. Vov *piri* pustikk drabarel. – On čita svoju (sopstvenu) knjigu.
2. Voj *pire* phrales rodel. – Ona traži svog (sopstvenog) brata.
3. *Pirestar* mas ni xal pe. (Doslovno: Od svoga se meso ne jede.) – Svoje se meso ne jede.

Upitne zamjenice i njihova deklinacija

ko/kon (živo-neživo), *ko*; *so* (šta)

ko (*ko*) *so* (šta)

N. *ko* (*ko*) *so* (šta)

G. *kasko* (*koga*, *čiji*) *sosko* (čega)

D. *kaske* (*kome*) *soske* (čemu, zašto)

A. *kas* (*kog*) *so* (šta)

V. / /

I. *kasa* (*kim*) *sosa* (čim)

L. *kaste* (*kod koga*, *o kome*) *soste* (uslijed čega, o čemu)

Abl. *kastar* (*od koga*) *sosar* (*od čega*)

Ostale zamjenice

Demonstrativne zamjenice za upućivanje na lice i predmet koji se nalazi u prostornoj ili vremenskoj blizini govornog lica su: *akava* (ovaj, taj), *akaja* (ova, ta) i *akala* (ovi, ti); za neprisutna lica ili predmete ili lica ili predmete koji su udaljeni od lica koja komuniciraju koriste se zamjenice *okova* (onaj), *okoja* (ona), *okola* (oni).

Pokazne zamjenice za kakvoću su: *gasavo* (ovakav, takav), *gasavi* (ovakva, takva), *gasave* (ovakvi, takvi). Pokazna količinska zamjenica: *gadibor* upotrebljava se i za muški i za ženski rod u singularu i pluralu. Njeno značenje zavisi od lične zamjenice koja stoji uz nju: *Vov si gadibor*. (On je toliki, ovaliki.) *Voj si gadibor*. (Ona je tolika, ovalika.) *Von si gadibor*. (Oni su toliki, ovaliki.)

Odnosno-upitne zamjenice su *savo* (koji), *savi* (koja), *save* (koji). Od tih zamjenica nastale su različite odnosno-upitne pridjevske zamjenice, od kojih su u najčešćoj upotrebi *sarsavo* (kakav), *sarsavi* (kakva), *sarsave* (kakvi).

Neodređene zamjenice su *koi* (neki), koja se ne upotrebljava u pluralu; *khai* (nekoliko, nekolicina, nešto malo, itd.) Od tih zamjenica grade se pridjevske zamjenice.

Pomenute odnosno-upitne zamjenice i neodređene u službi su relativnih zamjenica. (U hindi jeziku je jedina relativna zamjenica *jis*.)

Glagoli i njihove promjene

Što se tiče promjene, glagoli su vrsta riječi koja se najviše mijenja.

Zavisno od klase, osnove glagola imaju završetke na vokale ili konsonante.

Npr. *la-*, *le-* (uzeti), *da-*, *de* (dati), *pi-* (piti), *ori-* (letjeti) su glagoli čija se osnova završava vokalima.

Mnogo su brojniji glagoli čija se osnova završava konsonantima.

Npr. *ačh-* (stati), *av-* (doći), *beš* (sjediti), *dik-* (vidjeti), *džan-* (znati), *mar* (tući), *mer-* (umrijeti), *muk-* (pustiti), *pek-* (peći), *rak-* (čuvati), *šun-* (čuti), *vak-* (govoriti), *tas-* (potonuti), *traš-* (bojati se), *thab-* (paliti), *uš-* (ustati) itd.

Romski glagoli se dijele na dvije grupe: tematske i atematske.

Tematski su oni glagoli koji imaju u svim licima jednine i množine indikativa prezenta temu **-a**.

Jednina: **xav** (jedem), **xas** (jedeš), **xal** (jede).

Množina: **xas** (jedemo), **xan** (jedete), **xan** (jedu)

Atematski glagoli nemaju u svim licima jednine i množine **-a**.

Jednina: pijav (pijem), pijes (piješ), pijel (pije).

Množina: pijas (pijemo), pijen (pijete), pijen (piju).

Kao što pokazuju primjeri, finitne forme u prezentu su: prvo lice **-v**; drugo lice **-s**; treće lice **-I**. U množini: prvo lice **-s**; drugo lice **-n**; treće lice **-n**.

Izuzetak su pomoćni glagol sem (jesam), kamam (voljeti, željeti), tromam (smjeti), modalni glagol šaj (moći) i defektni glagolski oblik – stalem (nalaziti se).

Promjena glagola sem je sljedeća: **sem** (jesam, sam), **san** (jesi, si), **si** (jeste, je)

Množina: **sam** (jesmo, smo), **sen** (jeste, ste), **si** (jesu, su).

Modalni glagol šaj zadržava svoj osnovni oblik u svim licima jednine i množine.

Defektni glagolski oblik –stalem ima prefikse ake-, eke-, kaj-. Na taj način dobijaju se različita značenja. Taj glagolski oblik je podesan za ilustraciju glagolskog roda, jer ima oblike za muški i ženski rod u trećem licu jednine.

Jednina: aketalem (pojavljujem se, evo me), aketalan (pojavljuješ se, evo te), aketa**lo** (pojavljuje se, evo ga), aketa**li** (pojavljuje se, evo je).

Množina: aketalam (pojavljujemo se, evo nas), aketalen (pojavlujete se, evo vas), aketale (pojavljuju se, evo ih).

Veći broj romskih glagola izražava razliku u rodu, koja se pokazuje u trećem licu indikativa prezenta.

Iz primjera koji se navode i koji se pominju, vidi se da su za finitne glagolske forme karakteristične gramatičke kategorije: lice – prvo, drugo, treće; broj – jednina, množina; vrijeme – prezent, preterit, futur I, aorist, perfekt, pluskvamperfekt i futur II; način (modus) – indikativ, konjuktiv, kondicional, optativ i imperativ; genus verbi (stanje) – aktiv, medijum i pasiv.

Infinitivne forme su nominalne i one se dekliniraju. To su: infinitiv (vrijeme, glagolski rod, padež); particip (vrijeme, glagolski rod, padež, broj i rod); glagolski pridjev (padež, broj i rod).

TVORBA RIJEČI

Građenje riječi obuhvata istraživanje i opis postupaka i zakonitosti u građenju kompleksnih riječi na osnovu raspoloživog jezičkog materijala. Zavisno od interesa i potrebe, struktura vokabulara u jednom jeziku može se sagledavati sa istorijsko-genetskog aspekta ili sinhrono-funkcionalnog aspekta.

Za potrebe građenja riječi neophodno je izvršiti najprije klasifikaciju jezičkih sredstava koji će biti upotrijebljeni kao osnovni elementi za građenje riječi, kao i jednostavnih ili složenih riječi. U vezi s tim, potrebno je utvrditi tzv. osnovne morfeme, elemente izvođenja (afikse, prefikse, sufikse).

Drugi zadatak je opisivanje tipova i modela prema kojima će se urediti građenje riječi. Pri tom se ne smije zanemariti opisivanje semantičkog aspekta postupaka građenja riječi. Najveći dio građenja riječi može se podvesti pod pojam derivacije, izvođenje novih riječi pomoću afiksa, sufiksa i prefiksa, zatim građenje složenica itd.

Imenice i njihovo građenje

Imenice u romskom jeziku imaju završetke (terminate) na:

1. vokale: **-o, -i**
2. diftonge: **-ai, -oi, -ui**
3. veliki broj konsonanata koji su klasifikovani po klasama:

I. **-k, -t, -p, -č**; II. **-kh**; III. **-g, -d, -b, -dž**; IV. **-m, -n**; V. **-v, -r, -l**; VI. **-rr** (vrlo rijetki primjeri); VII. **-s, -š, -c**; VIII. **-h**; IX. **-x** (vrlo rijetki primjeri.)

(Nijedna riječ u romskom nema na kraju aspirate **-th, -ph** ili glasove iz X klase, osim u riječima stranog porijekla, tzv. tuđicama.)

U romskom postoje imenice muškog i ženskog roda. (Srednji rod nije zastupljen u romskom.)

Imenice muškog roda

Najveći broj imenica muškog roda završavaju se vokalom **-o**, malobrojne vokalom **-i** ili **-a**; diftonzima koji prelaze u **-j**, i konsonantima: **-l, -r, -g, -š, -k, -d, -s, -b, -v, -t, -m, -n, -p, -č, -x, -rr**.

Primjeri:

- o**: čhavo, sin; raklo, dječak; bakro, jagnje, džuklo, pas; khoro, krčag; ilo, srce itd. (U množini ove imenice završavaju na **-e**.)
- i**: dilindari, ludak; makari, krokodil, lično muško romsko ime Makar (priča Maksima Gorkog "Makar Čudra"); venderi, hrabrost, odvažnost; utroba; kanal, žlijeb, oluk; javlja se i kao lično muško romsko ime Venderi, Enderi. (Ove i slične imenice u množini završavaju na **-a**.)
- a**: murga, pile itd. (Ova i njoj slične imenice u množini završavaju na **-e**.)
- j**: muj, usta; puj, pile itd. (Množina **-a**.)

- konsonanti:

- (-r, -l, -g) bal, kosa; čor, lopov; beng, đavo itd. (Množina -a.)
- (-š, -k, -d) manuš, čovjek; čik, blato; dand, zub itd. (Množina -a.)
- (-s, -b, -v) dives, dan; drab, lijek; džov, ovas itd. (Množina -a.)
- (-t, -m, -n) rat, krv; Rrom, Rom; than, mjesto itd. (Množina -a.)
- (-s, -č, -x) sap, zmiija; rič, medvjed; šax, kupus itd. (Množina -a.)
- (-rr) barr, kamen itd. (Množina -a.)

Imenice ženskog roda

Najveći broj imenica ženskog roda završavaju se vokalom -i, rjeđe vokalom -a, pomenutim diftonzima koji prelaze u -j, i konsonantima: -g, -b, -k, -n, -š, -l, -m, -v, -r, -t, -kh, -dž, -rr, -h.

Primjeri:

- i: bakri, ovca; balji, krmača; buti, posao; lindri, san; gili, pjesma itd. (Množina -a.)
- a: džura, groznica itd. (Množina -e.)
- j: baj, rukav; goj, kobasica; rroj, kašika itd. (Množina -a.)
- konsonanti:
 - (-g, -b, -k): jag, vatra; čhib, jezik; lik, gnjida itd. (Množina -a.)
 - (-n, -š, -l): men, vrat; truš, žed; bul, zadnjica itd. (Množina -a.)
 - (-m, -v, -r): lim, slina; phuv, zemlja; bar, živa ograda, vrt itd. (Množina -a.)
 - (-t, -kh, -dž): rat, noć; drakh, grožđe; ladž, sramota, stid itd. (Množina -a.)
 - rr: thar, čeljust, vilica, vilična kost, kutnjak; itd. (Množina -a.)
 - h: pih, očni krmelj; itd. (Množina -a.)

Pored svog osnovnog značenja, navedene imenice mogu imati i razna druga.

Npr. imenica **čhavo**, sin, znači još dijete, mladić; (figurativno) najbliži srodnik; srodnik u širem smislu riječi i pripadnik Roma; onaj koji je usvojio način života Roma, njihove običaje i vrijednosti; koji ostaje vjeran prirodnom načinu života; koji vjeruje u Boga; koji se ponaša poput djeteta, koji pokazuje izuzetnu darovitost za nešto itd.

Nove riječi od imenice čhavo grade se tako što se na njenu osnovu **čhav-** dodaju određeni sufiksi.

1. Ako se označenoj osnovi doda sufiks -oro, dobiće se nova riječ (deminutiv): **čhavorro**, dijete u povoju. Dvostrukim deminutivom, koji je, inače, česta pojava u romskom, dobija se nova riječ: **čhavororro**, tek rođeno dijete, bebica.
2. Ako se osnovi **čhav** doda sufiks -ro, dobiće se još jedna nova riječ: **čhavro**, dječak, momak itd.
3. Ako se na osnovu te riječi **čhavr-** (br. 2) doda sufiks -lo (u ovom slučaju između te osnove i sufiksa -lo javlja se **i**) – dobiće se treća nova riječ: **čhavriilo**, zamomčio, postao je momak itd.
4. Ako se na **čhavri**, osnovu riječi čhavriilo, doda sufiks -mata, nastaje riječ **čhavrimata**, djetinjarija, dječja posla, neozbiljno ponašanje, obješenjaštvo itd.
5. Ako se na istu osnovu doda sufiks -pen, dobiće se apstraktna imenica: **čhavripen**, djetinjstvo.

6. Novoizvedene riječi su zatim **čhavari**, ljubitelj djece, **čhavarka**, ljubiteljka djece. (Te riječi su izvedene pomoću sufiksa **-ar**, koji se koristi za građenje posebne vrste glagola u romskom (kuzativu)).
7. Novoizvedene riječi od imenice čhavo su takođe **čhavekherlin**, obdanište, **čhavagebar**, dječji vrtić itd.
8. Od iste imenice izvode se pridjevi i prilozi **čhavikano**, **čhavrikano**, djetinji, dječji, dječaćki.
9. Od pridjeva čhavrikano izvedena je apstraktna imenica **čhavrikanipen**, djetinjstvo, dječastvo i sl.
10. Od kuzativnih glagola mogu se graditi imenice različitog tipa. Na primjer, **čhavrrarel pes**, dječaćki se ponašati, podmladiti se itd.
11. Imenice sa obilježjem **samoaktivnosti**, tj. one koje, recimo, u srpskom imaju prefiks *samo-* (samoubistvo itd.) grade se od prezentske i preteritske osnove medija.

Imenica **jag**, znači vatra, kao prirodna pojava, oganj, plamen, požar, visoka temperatura itd. Zatim, pucanje iz vatrenog oružja; svjetlo, sjaj, povišena tjelesna temperatura, ili (figurativno) crvenilo, žar, uzbuđenje, zanos, oduševljenje, žestoko osjećanje i reagovanje itd.

Dodavanjem određenih sufiksa na osnovu imenice **-jag** nastaju nove riječi.

1. jag + **-ori**, **jagorri**, vatrice,
2. jag + **-alo**, **jagalo**, vatreno,
3. **jagaripen**, vatrenost,
4. **jagdinipe**, požar,
5. **jagatro**, vatrogasac,
6. **jagdlin**, vatromet itd.

Od imenice jag nastaju takođe kuzativni glagoli. Na primjer, **jagarel**, zapaliti, **jagardjol**, pali se itd.

Spajanjem dvije ili više riječi nastaju složenice ili figurativni izrazi.

Pridjevi i njihovo građenje

I pridjevi se, kao i imenice, najčešće grade različitim sufiksima (nastavcima) od drugih pridjeva i od ostalih vrsta riječi. Neki od tih pridjeva koji su nastali na taj način upravo su pomenuti: **čhavriikano**, dječ-ji; jag-**alo**, vatr-en i sl.

Osim tih, postoje i mnogi drugi nastavci.

Primjeri: guru-**vano**, gove-**di**; bakr-**ano**, ovč-**ji**; dukh-**ado**, bol-**an**; sunak-**ano**, zlat-**an**; paj-**astalo**, vod-**en**; kašt-**uno**, drv-**en**; arac-**utno**, jučeraš-**nji**; tel-**utno**, do-**nji**; čuč-**valo**, sis-**at**; phral-**esko**, brat-**ov** itd.

Pošto navedeni primjeri pokazuju da u građenju riječi sufiksi imaju vrlo značajnu ulogu, potrebno je da se, uz kratak osvrt, izvrši njihova klasifikacija.

Brojevi i njihovo građenje

Brojevi služe za izražavanje kvantiteta i brojno kvantificiranih veličina i skupova. Osnovni ili kardinalni brojevi su: jek, jedan; duj, dva; trin, tri; štar, četiri; pandž, pet; šov, šest; efta, sedam; oxto, osam; inja, devet; deš, deset. (Broj **jek** javlja se u ulozu neodređenog člana ispred imenica i pridjeva. U toj ulozu, jek se mijenja i u jednini i u množini).

Redni brojevi su: jekto, prvi; dujto, drugi; trito, treći; štarto, četvrti; pandžto, peti; šovto, šesti itd.

Distributivni: sako pandžto, svaki peti; sako eftato, svaki sedmi.

Iterativni: dujvar, dvaput.

Multiplikativni: pandžvarno, petostruko.

Kolektivni: tuce, tuce.

Razlomci: jek dešukutin, jedna desetina.

Džuto, par.

Brojevi u kombinaciji sa neodređenim zamjenicama (savorre, svi; luduj, oboje; itd.), prilozima, pridjevima ili imenicama grade složene riječi.

Od brojeva nastaju kauzativni glagoli. Npr. dujarel, udvostručiti, trinarel, utrostručiti, dešarel, udesetostručiti itd. Na sličan način, nastaju kauzativni glagoli od iterativnih brojeva (npr. dujvararel, džutarel itd.) Od prezentske i preteritske osnove medija nastaju imenice, čije značenje određuje kontekst.

Glagoli i njihovo građenje

Glagoli su vrsta riječi sa kompleksnim oblicima i sistemom funkcija. Oni označavaju pojave u vremenu kao što su radnje, zbivanja i stanje. Posmatrano sa stanovišta morfologije, glagoli imaju konjugaciju i gramatičke kategorije kao što su:

1. *Genus verbi* – “stanje” u srpskoj gramatičkoj terminologiji; “dijateza” u grčkoj; “voice” u engleskoj. Staroindijski gramatičar Panini razlikovao je tri stanja: *parasmaipada*, “riječ za sebe” – aktiv; *atmanepada*, “riječ za sebe” – medijum; *karmanivacya*, “djelo riječi” – pasiv. Ova tri stanja postoje i u romskom jeziku. U semantičkom pogledu, medijum je sličan refleksivu, kada označava radnje koje potiču od subjekta i na subjekt se odnose.

2. *Tempus* – glagolsko vrijeme. Romski ima prezent, futur I, aorist, perfekt, pluskvamperfekt, futur II.

3. *Modus* – glagolski način. U romskom postoje indikativ, konjunktiv, kondicional, optativ i imperativ.

Zbog usaglašavanja sa subjektom u rečenici, glagoli uspostavljaju odgovarajuće veze sa licem i brojem. S obzirom na vrstu akcije (djelanja) i aspekt, glagoli su još semantičko-gramatička kategorija.

Na osnovu *valence*, tj. moći vezivanja, glagol se tretira kao sintaktički centar rečenice. Odnosno, između glagola i subjekta uspostavlja se kongruencija.

Sa gramatičkog stanovišta, glagoli se dijele na prelazne i neprelazne, pune i pomoćne glagole.

S obzirom na valencu, postoji podjela na glagole nulte vrijednosti, jednovalentne, dvovalentne, trovalentne i četvorovalentne. Valentnost glagola kao posebne klase riječi ogleda se u njihovoj sposobnosti da vezuju za sebe druge riječi u rečenici. Vezivanje riječi je zasnovano na njihovoj međusobnoj

leksičko-semantičkoj povezanosti i gramatičkim pravilima koja važe za svaki jezik posebno. Na osnovu toga, utvrđeni su modeli rečenica sa predikatima nulte vrijednosti, dvočlana s jednovalentnim predikatom, tročlana s dvovalentnim predikatom, četvoročlana s trovalentnim predikatom i petočlana sa četvorovalentnim predikatom za mnoge evropske jezike. Postoje i razlike. Npr. to je slučaj posebno sa medijalnim glagolima koji mogu imati razne valentne vrijednosti.

S obzirom na odnos prema subjektu, razlikuju se lični i bezlični glagoli.

S obzirom na odnos prema objektu, razlikuju se refleksivni ili povratni (fulavel pes, češlja se), refleksivno upotrijebljenih (sa e udara putavon, sva vrata se otvaraju) i recipročni (somdisavel pes, miriti se).

S obzirom na vrstu konjugacije, razlikuju se jaki, slabi i nepravilni glagoli.

Najzad, sa stanovišta semantike, pojavili su se pokušaji grupisanja na glagole koji označavaju radnje i djelanje (drabarel, *čitati*; kinel, *kupovati*), zbivanja (prastal, *trčati*, umblavel, *vješati*, *okačiti*), stanja (sovel, *spavati*), događanja (ovel, *dogoditi se*), vremenske pojave, nepogode (brišindarel, *pada kiša*.)

Za razliku od mnogih drugih evropskih jezika, u romskom jeziku postoje **kauzativni glagoli**. Kauzativni glagoli mogu se izvoditi gotovo od svih vrsta promjenljivih riječi i nekih nepromjenljivih, recimo priloga.

U cilju ilustracije, navešćemo nekoliko primjera: jag, vatra – jagarel, paliti vatrom; kat, makaze – katarel, rezati makazama; suv, igla – suvjarel, bosti iglom; paše, blizu – pašarel, približiti; dur, daleko – durarel, udaljuje, sararel, uopštavati; sarrarel, upoređuje itd.

Najveći broj riječi nastaje od prezentske osnove, osnove preterita i participa.

MORFOLOŠKI ELEMENTI

Sufiksi

Sufiksi (lat. *suffigere*, zakačiti, nastaviti) su morfološki elementi koji se nastavljaju na slobodni morfem ili slobodni konstruisani morfem i zatim postaje neodvojivi dio novonastale riječi. S obzirom na morfološko-sintaktičke funkcije, uvedena je razlika između *sufiksa izvođenja* (koji služe za građenje riječi) i *fleksivnih sufiksa* (sufiksi koji su rezultat gramatičke promjene riječi – deklinacija, konjugacija, komparacija).

Među primjerima koje smo naveli, sufiksi izvođenja su, recimo, **-phen** (u riječi čhavripen, djetinjstvo), **-alo** (u riječi jagalo, vatren), **-uno** (u riječi kaštuno, drven itd.) Primjer za fleksivni sufiks je **-esko** (u riječi phralesko, bratov).

Sufiksi služe za stvaranje sistematične razlike u značenju riječi.

S obzirom na porijeklo, sufiksi u romskom mogu se razvrstati u deset grupa.

1. Prva grupa obuhvata sufikse **-ben**, **-pen**, pomoću kojih se grade apstraktne imenice u romskom jeziku, koje su isključivo muškog roda. (Ti sufiksi korespondiraju *sanskrtskom -tvama*, *prakritskom -ppana*.) Recimo, čačipen, istina; lačhipen, dobrotu; šukaripen, ljepota itd. (U malobrojnim romskim riječima očuvan je sufiks **-pana**. Npr. tarapana, zadovoljstvo, veselje.)

Imenice od medijalnih glagola i glagola u medijumu sa sufiksima **-ben**, **-pen** jesu imenice sa obilježjem samoaktivnosti. Npr. mudardipen, samoubistvo.

2. Drugu grupu čini sufiks **-mata**. Od njega nastaju imenice tipa khelimata, igranje; gilabimata, pjevanje; siklimata, učenje; asamata, smijanje; sovimata, spavanje itd. (Imenice od medijalnih glagola i u medijima sa sufiksom **-mata**, imaju obilježje samoaktivnosti. Npr. sikljardipen, samoučenje, samoobrazovanje.)

3. Treća grupa obuhvata sufiks za građenje deminutiva: **-oro**.

Primjeri: akhororro, oraščić; bašnororro, pjetlič; buznorri, kozica; khamorro, sunašce; čarorri, travica itd. (U tom najčešćem sufiksu u deminutivima javlja se glas **rr**.)

U toj grupi su i dva sekundarna **-lo**: čiriklo, ptić; **-ičho**: baličho, prasence.

Najzad, to su sufiksi za građenje deminutiva ličnih imena, za muška **-iška**; za ženska **-ika**. Muška: Kaniška, Ganiška itd. Ženska: Karika, Putrika, Radika itd.

4. Sufikse tipa **-nda**, **-and**, **-na**, **-ni**, **-ri**, **-una**, **-ari** imaju razne imenice. Na primjer: brišind, kiša; bašno, pijetao; buzni, koza; angrustri, prsten; kikavjari, kotlar itd.

5. Sufiksi pridjevske porijekla su **-lo**, **-alo**, **-valo**, **-ver**, **-ano**, **-vano** (**-vane**), **-tno**, **-ikano**. Na primjer: šutlo (šuklo), kiseo; thulo, debeo; baxtalo, srećan; bokhalo, gladan; čhorvalo, bradat; barvalo, bogat; godjaver, pametan; xarano, mudar; korvano, kradom, mučki; khamutno, sunčan; andralutno, unutrašnji; devlikano, božanski itd.

Fleksivni sufiksi

6. Sufiks komparacije **-der**. Na primjer, baroder, povećan; tiknider, umanjen; lačhoder, poboljšan itd.

7. Sufiksi pojedinih padežnih oblika u kombinaciji sa sufiksom za deminutiv. Na primjer: chavreskorro, (od)dečkića; dajakerro, (od) mamice itd.

Ablativna postpozicija u singularu **-tar**, sufiks je u riječi akatar, odavde; okotar, onuda itd. Ablativna postpozicija u pluralu **-dar**, sufiks je u riječima jekhendar, od nekih; akalendar, od ovih; upralendar, od gornjih itd.

8. Sufiksi nastali od zamjenica:

- neodređene zamjenice **-muni** (moni): jek čomuni, nešto, nastala je imenica čomuni, stvar.

- upitne zamjenice kisi? koliko? nastala je riječ kuti, kući, malo; savo? koji? nastala je riječ gasavo, takav itd.

9. Sufiksi participskog porijekla **-to**: mato, pijan; **-lo**: phandlo, zatvoren; **-do**: dživdo, živ; **-to**: bešto, posađen, u sjedećem stavu; **-me** (-ime, -ome) marime, obeščašćen itd.

(Prva varijanta tog sufiksa **-ime** najčešće se dodaje na strane riječi: vrasime, proključao; pisome, pisan, napisan; lečime, liječen itd. Taj sufiks često, recimo, zamjenjuje nastavke **-iv** i **-ljiv** koji se javljaju u riječima tipa sumnjiv, jeziv, grabljiv, dimljiv itd. Druga varijanta tog sufiksa **-ome** nastavak je takođe stranih riječi. Recimo, paxome, smrznut, zaleđen itd.)

10. Sufiksi u priložima: **-es**: čaćes, zbiljski, iskreno, stvarno; gugles, slatko; lačhes, valjano; užes, čisto; rromanes, romski; kamles, željno; mulikanes, mrtvački itd.; **-l**: upral, odozgo; telal, odozdo; avrijal, spolja; andral, iznutra; dural, izdaleka; pašal, izbliza, itd.; **-ar**: jekhar, jednom; kekar, nikad, itd. **-var**: dujvar, dvaput; trinvar, triput, itd.

11. Sufiksi stranog porijekla (recimo, iz grčkog i rumunskog) predstavljaju posebnu grupu.

Najčešći sufiks iz grčkog jezika je **-mos**. Taj sufiks javlja se kao nastavak u romskim riječima. Npr. marimos, tuča, bitka; xamos, jelo; pimos, piće itd.

Najčešći sufiks iz rumunskog je **-ura**: satura, časovnici; bobura, zrnevlje; vasura, suđe; mitura, mitovi itd.

Polusufiksi

Polusufiksi ili sufiksoidi koriste se za građenje riječi koje su srodne po značenju. Uslijed toga, granica između sufiksa i sufiksoida nije čvrsta. Najčešći polusufiks je **-čos**, koji je nastao od negacije **či** ili **čhi**, ne, nije. Označava djelimični nedostatak kvaliteta ili kvantiteta. Na primjer, pharničos, bjelkast; loličos, crvenkasta; pharičos, polutežak itd.

Prefiksi

Prefiksi (lat. *praefigere*, zakačiti na početku) su morfološki elementi koji prethode riječima. Najčešći romski prefiksi su: **a-**, **bi-**, **čhi-**, **ke-**, **na-**, **ni-**, **pra-**, **sa-**, **som-**. (Rjeđi ili sasvim rijetki npr. su **i-**, **o-**, **u-**, **h-**, **f-**, **pal-** itd.)

Primjeri: bijav, svadba – *abijav*; džukaripen, čekanje – *adžukaripen*; kharipen, dozivanje, pozivanje – *akharipen*; rati, noć – *arati*, juče; bijanipe, rađanje; bidikhlo, neviđen; biranglo, neobrijan; bikerdo, neuraden; kethanipen, zajedništvo; somdživipe, zajednički život; somkerdo, složen; palpale, ponovo itd.

Infiksi

Infiksi (lat. *infigere*, unutra zakačiti) su morfemi za građenje riječi koji se ugrađuju u riječ, bilo uslijed toga što je osnova riječi suviše kratka, ili zbog glasovnih promjena i pojava.

Jedan od paradigmatičnih primjera u romskom je imenica **div**, dan. (U tom obliku je očuvana samo u pojedinim romskim govorima, recimo, u Sloveniji. Potom je na osnovu te imenice dodat afiks **-u**. Njen promijenjeni oblik glasi *divu*. (Npr. u Murskoj Suboti.) U govoru makedonskih Roma, na osnovu te imenice dodat je afiks **-e**. U tim oblastima njen novi oblik postao je *dive*. Međutim, u mnogim dijalektima i narječjima na osnovu te imenice dodat je afiks **-es**, pa je *dives* postao najrasprostranjeniji oblik imenice *div* u romskom.

Na osnovu tog primjera, može se zaključiti: sve imenice muškog roda koje u genitivu, dativu, instrumentalu, lokativu i ablativu imaju u sredini **-eses-** (poslije čega dolaze karakteristični padežni nastavci, postpozicije), sadrže infikse.

Infiksi su sadržani u prilozima i negacijama. Npr. *khatende* (negdje); *katinende* (nigdje).

Romski sadrži mnoge riječi stranog porijekla čiji su sufiksi postali infiksi. Najčešći sufiksi, tj. infiksi su tipa **-aža** (montaža), **-algia** (nostalgia), **-alo** (socialo), **-ari** (parlamentari), **-arxia** (monarxia), **-cia** (policia), **-encia** (konferencia), **-filo** (bibliofilo), **-fono** (telefono), **-grafia** (fotografija), **-ika** (politika), **-ismo** (simbolismo), **-astika**, **istika** (onomastika, anglistika), **-iv** (aktivno), **-iva** (perspektiva), **-kratia**, *kracia* (demokratia), **-krato** (birokrato), **-logia** (romologia), **-mania** (megalomania), **-metria** (geometria), **-nimo** (sinonimo), **-nomia** (astronomia), **-sfera** (atmosfera), **-skopia** (mikroskopija), **-texnia** (biotexnia), **-terapija** (fitoterapija), **-teza** (hipoteza), **-tura** (diktatura) itd.

Afiksi

Afiksi su (*lat. affigere*, zakačiti), s jedne strane, skupni naziv svih slobodnih elemenata koji služe za građenje riječi (prefiksi, infiksi, sufiksi itd.) i, sa druge strane, produžavanje riječi dodavanjem jednog slova ili sloga.

Etimološka istraživanja romskog jezika pokazala su da su mnoge romske riječi produžene na taj način.

Ta pojava dolazi do izražaja i u riječima stranog porijekla. Npr. srpskoj riječi **rad** (posao) dodaje se afiks **-o**, imenicama **prezident** (predsjednik) ili **krst** takođe **-o**. Na osnovu toga, moglo bi se formulisati pravilo: sve imenice muškog roda stranog porijekla čija osnova i glavni oblik završavaju konsonantima **-d, -k, -m, -n, -h, -s** itd., dobijaju u romskom afiks **-o**. (U množini imenice toga tipa imaju po pravilu sufiks **-ura**: prezidentura, predsjednici; advokatura, advokati; poslanikura, poslanici itd.)

Imenicama muškog roda stranog porijekla koje završavaju na **-r**, dodaje se u najvećem broju slučajeva afiks **-i**, a samo neke od njih imaju afiks **-o**. Npr. srpska imenica kolar – *kolari*; manastir – *manastiri*; rudar – *rudari*; guslar – *guslari* itd. (U množini imenice toga tipa glase: kolara, kolari; rudara, rudari; guslara, guslari itd.)

Pojedine imenice koje završavaju na **-r**, kao što su **car, bar, par, žar** itd. dobijaju afiks **-o**: **caro, baro, paro, žaro**. (Pluralni oblici su: *carura, barura, parura, žarura*).

Pojedine imenice kao, recimo, imenice **djavo** ili **sto** imaju produžetak **-olo**: **djavolo; stolo**. (Pl. sufiks **-ura**: *djavalura, đavoli; stolura, stolovi*.)

Pojedine imenice stranog porijekla kao što je, recimo, **škembe**, imaju produžetak **-ko**: **škembeko** itd. (Pl. sufiks **-ura**: *škembekura, škembići*.)

Morfološki elementi u složenicama

Složenice u romskom nastaju spajanjem istih, sličnih ili različitih riječi.

Primjeri: deldevlesko, bogbožji; manušmanušesko – čovjekov čovjek; dadčhavesko – otac sina; xabemasesko – mesna hrana; tovereskipori – drška sjekire (doslovno: rep od sjekire); pirakekana, rukunice lonca (doslovno: uši lonca); jagakičhib – plamen vatre (doslovno: jezik vatre); rromano-dji, romska duša itd.

Neke složenice su rezultat sandhija. Osim već navedenih, dajemo još nekoliko primjera: Devleskigili – pjesma Gospodnja; džutengo – parnjak; durethanesko – zao duh; biphabajalno – besplodan; xadžvalo – ješan; muledjosko – potišten, očajan itd.

Mnoge složenice stranog porijekla ostaju nepromijenjene, naročito one sa, recimo, sufiksima **lo-gia-, kratia-, nomia-, skopia-** itd. Npr. antropologia, antropologija; birokratia, birokratija; astronomia, astronomija; radioskopija, radioskopija itd. (Međutim, do promjene dolazi uslijed deklinacije i u pridjevima i prilozima. Npr. antropolog**ikane**, antropološki; birokrat**ikane**, birokratski; astronom**ikane**, astronomski itd.)

TIP REČENICA U ROMSKOM

Navedeni primjeri pokazuju da je najčešći tip rečenica u romskom subjekat (S), glagol (V) i objekat (O) ili slobodan red riječi. Strukturalno posmatrano, to je tzv. SVO tip, i, u tom pogledu, romski je sličan srpskom.

Struktura rečenice u romskom bila je u prošlosti kao u hindi jeziku – subjekat, objekat, glagol (SOV). Međutim, pod viševjekovnim uticajem jezičkog okruženja, došlo je do promjene prvobitne rečenične strukture u romskom. S druge strane, velika socijalna i kulturna distanca između Roma i većinskog stanovništva, uslovlila je tzv. pidžin. Razne varijante pidžina na srpskom govornom prostoru našle su izraza u filmovima, tv serijama, humorističkim emisijama itd., pa su tako nastali i karakteristični nazivi “burduš jezika” (Burduš, lik iz TV serije) ili “šabanizam” (po romskom pjevaču Šabanu Bajramoviću).

Ako se zanemare rečenice za ukazivanje na pojavu nekog pojma, tipa *ake* (evo, eto) i *eke* (eno) + imenica ili u ličnom obliku u prezentu *aketalem* (evo me), *aketalan* (evo te), *aketalo* (evo ga), *aketali* (evo je), kao i odrični oblici *najstalem* (nema me), *najstala* (nema te) itd. i usredsredi pažnja na rečenicu strukture SVO + dodaci, onda se mogu izdvojiti sljedeći modeli:

I. Subjekat + glagol (SV model)

1. I Ana lekharel. – Ana piše.
2. O kham inklistilo. – Sunce se pojavilo.

II. Rečenica tipa SVO su sa prelaznim glagolima.

1. O Branko kinda pustik. – Branko je kupio knjigu. (Rečenica ovog tipa ima onoliko koliko je u jeziku prelaznih glagola).

III. Treća rečenična struktura tipa SVC izražava logičke relacije predmeta i njegova svojstva ili vrste i roda.

1. E phabaja si lole. – Jabuke su crvene.
2. O grast si dživutro. – Konj je životinja.

IV. Četvrta rečenična struktura je tipa SVA. To mogu biti rečenice sa priloškim predikativom nakon kopule, sa pridjevom nakon kopule ili bezlične rečenice sa priloškim predikativom.

1. I khangiri si but paše. – Crkva je vrlo blizu.
2. Akava gono si pharo 50 kilograma. – Ovaj džak teži 50 kilograma.
3. Adives si tato. – Danas je toplo.

V. Peta rečenična struktura je tipa SVOO, tj. sa dvostrukim objektom. Taj model se konstruiše zavisno od glagola.

1. I Ana irisarda e Brankoske i pustik. – Ana je vratila Branku knjigu.
2. I Ana dija e Brankos i pustik. – Ana je dala Branku knjigu.

(Glagol *irisarda* zahtijeva u ovom slučaju dativ – e Brankoske, dok glagol *dav* zahtijeva akuzativ – e Brankos.)

VI. Šesta rečenična struktura je tipa SVOC, sa objekatskom dopunom.

1. E manuša alosarde e Markos e phuvjake prezidentoske. – Građani su izabrali Marka za predsjednika države.

VII. Sedma rečenična struktura je tipa SVOA. Ona se konstruiše sa prelaznim glagolima sa mjesnim značenjem i dopunom za mjesto ili prelaznim glagolom nekonkretizovanog značenja sa priloškom dopunom.

1. I Ana čhuda o gunoj an kanta. – Ana je ubacila smeće u kantu.
2. O Branko legarda e dostunen an kher. – Branko je uveo goste u kuću.

Pored navedenih, moguće je navesti i druge modele, koji se konstruišu upotrebom medija i medio-pasivnih glagola, što je čest slučaj u romskom.

Bezlične, impersonalne rečenice, koje nemaju subjekat su tipa:

1. Šudro si. – Hladno je.
2. Adives si tato. – Danas je toplo.
3. O Branko si but ašardo pire amalendar. – Branko je mnogo hvaljen od (strane) svojih drugova.
4. Interesantne pustika lošasa drabardon. – Zanimljive knjige se rado čitaju.

Specijalne rečenice imaju sljedeće modele:

1. Auto! (Upozorenje)
2. Biužo dives, arak Devla! – Strašnog li dana, Bože sačuvaj! (Uzvična rečenica sa komentarom.)
3. Specijalna komunikativna rečenica koja ima potvrđan odgovor tipa *si* ili *va* (da) ili odričan odgovor tipa *na*, *naj* (ne).

STANDARDNI GRAMATIČKI POJMOVI I TERMINI

A

o ablativo (lat. *ablativus*, koji se odnosi, odvaja) padež u romskom, kojim se kazuje otkuda nešto potiče, ili od čega se nešto rastavlja, odnosno od koga se neko udaljava itd. Deklinirajuće riječi dobijaju u singularu ablativni nastavak *-tar*, od. (U pluralu, uslijed glasovnih promjena, *-dar*, od.) Npr. E manušestar (od čovjeka); Irisalo e dromestar. (Vratio se s puta); Akarak tut e džukelestar! (Čuvaj se psa!) Romski ablativ odgovara srpskom ablativnom genitivu. Pravilo je da, kada se imeničke riječi u ablativu dijele na slogove, postpozicije *-tar* i *-dar* ostaju nedjeljive. Npr. man-uš-es-tar; drom-es-tar; džu-kel-es-tar. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom. Što znači, kada u pisanju tih riječi dolazi do prekidanja i prekinuti dijelovi se prenose u sljedeći red, u skladu sa pravopisnim pravilom, one se pišu ovako: manušes-; manuš-; man- dromes-; drom-; dro- džukeles-; džukel-; džuk- tar. estar. ušestar. tar. estar. mestar. tar. estar. elestar.

o ablauto (njem. *Ablaut*, preglas, prevoj; ili *apofonija*, glasovna gradacija) označava promjenu određenih vokala u etimološki sličnim riječima. U romskom postoji čitav red fonetičko-fonoloških pojava te vrste.

abstrakta (lat. *abstractus*, uopštavati, odvojiti; graditi pojmove i misaone predstave) označava semantički definisanu klasu imenica sa pojmovnim značenjem. Romske imenice te vrste imaju sufikse *-ben* ili *-pen*. Te imenice označavaju predstave, svojstva, odnose, ideje i pojmove. Pravilo je da, kada se imenice sa tim sufiksima dijele na slogove, sufiksi *-ben* i *-pen* ostaju nedjeljivi. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

adjektivo (lat. *adjectivum*, pridjev; gr. *epitheton*) pridjev, koji se kao vrsta riječi deklinira (mijenja po padežima) i komparira (poređi). Sintaksički posmatrano, ima atributivnu i predikativnu upotrebu. Pridjevi u romskom dekliniraju se kao imenice, imaju tri stupnja – pozitiv, komparativ i superlativ. Npr. baro, veliki: bareder, veći, baresto, najviši. (Superlativ se gradi takođe pomoću prefiksa *-maj*: majboro, najviši. Pojedini primjeri kao npr. mulo, mrtav, nemaju komparaciju.). Pridjev sa atributivnom funkcijom u romskom podliježe kongruenciji, tj. slaže se u rodu i broju sa imenicom ispred koje stoji. (Mnogi pridjevi stranog porijekla ne podliježu kongruenciji. Npr. zeleno phabaj, zelena jabuka). U semantičkom pogledu između pridjeva i priloga postoji izvjesna sličnost. Pravilo je da, kada se pridjevi i njihovi padežni oblici dijele na slogove, prefiks *-maj* i sufiksi *-der* i *-sto* ostaju nedjeljivi. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

adjunkto (lat. *adjunctus*) jezički izraz u atributivnoj funkciji, koji prethodi ili slijedi elemente koji su semantički specificirani. Npr. Okoja mori pustik. (Ona moja knjiga.) I but lači pustik, i pustik akaja, me vastaste kaj si. (Mnogo dobra knjiga, knjiga ova, što mi je u ruci.)

adnominalno (lat. *ad-nomen*) označava svaki sintaksički element u endocentričnoj konstrukciji koji služi modifikaciji jednog imena. To jest, to su svi oblici atributa od pridjeva, genitivskih atributa, prepozicionalnih atributa itd.

adverbo (lat. *ad-verbum*, od glagola) prilozi su vrsta riječi koji semantički modificiraju glagole, pridjeve, priloge i u službi su cijele rečenice. Prilozi je nepromjenljiva vrsta riječi. Klasifikuju se na slobodne, kao npr. *belvelasa*, *uveče*; pronominalne, kao npr. *napal*, *potom*; *inčate*, *tamo*, *godoleske*, zbog toga, itd. S obzirom na način primjene, mogu biti upotrijebljeni adverbijalno ili predikativno. Npr. *Vov kerel averčhande*. (On radi drukčije.) *Vov si avrečhande*. (On je drukčiji.) Zatim, adverbijalno i atributivno. Npr. *I pustik pašljol akate*. (Knjiga leži ovdje.) *I pustik akate*. (Knjiga ovdje.) Ili, samo adverbijalno. Npr. *Voj kerel buti bilošales*. (Ona nerado obavlja posao.) Posebnu grupu čine rečenični prilozi. Npr. *fajma*, *možda*; *kerdol pe*, *čini se* itd. Semantički gledano, ima temporalnih priloga (*akana*, *sada*, *arati*, *juče*, *de atoskara*, *od tada*); lokalnih (*akate*, *ovdje*, *andral*, *iznutra*, *odoring*, *tamo*); modalnih (*baxtales*, *rado*, *korvanes*, *slijepo*); i kauzalnih (*godoleske*, *zbog toga*, *takaj*, *uprkos tome* itd.) Morfološki gledano, postoje osnovni prilozi, izvedeni i oni koji su nastali slaganjem dvije ili više riječi. Kada se prilozi dijele na slogove, mora se znati njihova morfološka struktura. Npr. *akana*: a-ka-na; *arati*: a-ra-ti; *de atoskara*: de at-os-ka-ra; *andral*; an-dr-al; *odoring*: o-do-ring; *baxtales*: baxt-al-es; *korvanes*: kor-van-es itd. To pravilo treba primijeniti i za prenošenje dijelova riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

adverbialikane, označava rečenični član, adverbijalnu odredbu, koja jednu sadržinsku riječ karakteriše s obzirom na vrijeme, mjesto, vrstu i način. Ta semantička funkcija odgovara podjeli u tradicionalnoj gramatici na temporalne, lokalne, modalne, kauzalne, kondicionalne i konsektivne adverbijale.

adverbialikani vakaji, adverbijalna rečenica razlikuje se sintaksički i semantički. U sintaksičkom pogledu, razlikuje se sporedna i glavna rečenica. S obzirom na semantičke funkcije, dijele se na kauzalne, lokalne, modalne i temporalne.

adverzitivikani vakaji, adverzitivna ili suprotna rečenica. Npr. *Vov si dilo*, *ama naj sasto them dilo!* (On je lud, ali nije sav svijet lud!) *Ni perel o brišind*, *o Kham tatarel*. (Ne pada kiša, **nego grije Sunce**.)

afereza (gr. *aferesis*, oduzimanje, skidanje) označava skraćivanje jedne riječi time što joj se izostavi početak, prvo slovo ili prvi slog. U romskom, to se najčešće događa sa nekim riječima koje počinju glasom **h**.

afigacia, građenje riječi pomoću afiksa. Zavisno od toga na kom mjestu se elementi za građenje riječi nalaze, razlikuje se prefiksacija (ispred riječi dolaze prefiksi, npr. *čačo*, *ispravno*, *tačno*; **bičačo**, *neispravno*, *netačno*); sufiksacija (poslije osnove riječi nastavljaju se sufiksi, npr. *nevo*, *nov*; **nevimata**, *novost*.) Pravilo je da, kada se dijele riječi na slogove, prefiksi i sufiksi ostaju nedjeljivi. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova riječi sa prefiksima i sufiksima u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

afilacia, odnos srodstva među jezicima, koji imaju zajedničko porijeklo u nekom starijem "prajeziku". Npr. romski jezik je jedan od novoindijskih jezika, u srodstvu sa hindijem, pandžabskim itd., koji potiču od sanskrta.

afrikata, afrikati, složeni suglasnici kao, npr. *c*, *č*.

agenso, (lat. *agere*, *djelati*) rečenični član, agens, koji se označava kao uzrok ili inicijator radnje, za razliku od paciensa (*patiens*) koji trpi djelanje. Agens i paciens su semantički pojmovi, koji ne moraju biti u korelaciji sa sintaksičkim funkcijama subjekta i objekta. Naime, agens u aktivu obilježen je po pravilu nominativom, dok se u pasivu obično izražava pomoću ablativa ili se koriste prepozicije. Npr. *E love ka oven e manušestar phakvarde*. (Novac će biti od čovjeka upotrijebljen.) Uz lične zamjenice u romskom se rijetko koriste prepozicije. (Npr. *od mene*, *od tebe*, *od njega*, itd. može se izraziti samo ablativom: *mandar*, *tutar*, *lestar* itd.)

aktivo, aktiv, radno stanje (suprotno: *pasiv*).

akuzativo, akuzativ je padež koji ima funkciju objekta. Imenica koja označava živo biće ima u akuzativu oblik *casus obliquus* (kosog padeža), dok imenica koja označava stvar, ima oblik *nominativa*. Npr. Dikhav *o del*, ni dikhav *e Devles*. (Vidim nebo, ne vidim Boga.) Osim objekta, akuzativ može imati i druge funkcije i značenja u romskom jeziku. To je, recimo, subjekatski akuzativ: Dukhal *les o šoro*. (Boli ga glava.) Zatim, to je predikatski akuzativ, koji ima funkciju semantičkog jezgra u kopalativnom predikatu. Npr. Lijem te lekharav *nevi pustik*. (Počeo sam da pišem novu knjigu.) U romskom postoji i dupli akuzativ. Npr. Akharda *e čhavren* te sikavel *len sar* te lekharan *romanes*. (Pozvao je djecu da ih uči kako da pišu romski.) Uz taj padež stoje određene grupe romskih glagola i glagolskih oblika, recimo *si*, *imati*, *del*, *dati* i, naročito, *kauzativi*, koji označavaju rezultat djelanja. Ti glagoli, koji se slažu sa akuzativom, stvaraju različita značenja, koja se očitavaju u kontekstu. Pravilo je da, kada se imeničke riječi u akuzativu dijele na slogove, postpozicije *-es* i *-en* ostaju. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

akcento (lat. *accentus*) označava pojačan izgovor jednog sloga u riječi, akcenat. Nauka koja izučava akcente i akcentuaciju naziva se akcentologija.

alfabeto (prva dva grčka slova, alfa i beta) označava latinska slova u određenom redu, alfabetski red. U romskom je usvojen taj alfabetski red. Latinična slova su upotrijebljena za alfabetiranje romskog jezika, čiji je rezultat romsko pismo.

akharimaski cihna (rro. *akharipen*, dozivanje; *cihna*, znak) znak uzvika, uzvičnik, kojim se završava rečenica. Taj pravopisni znak dolazi po pravilu na kraju rečenice kojom se izražava naredba, zapovijest, osjećanje ili podsticaj. Ali se može nalaziti i unutar rečenice, iza riječi ili skupa riječi čiji sadržaj predstavlja iznenađenje ili upozorenje. U cilju upozorenja na sadržaj riječi, skupa riječi ili rečenica u jednom tekstu može se iza njih staviti oznaka (**sic!**) što na latinskom znači "tako". Mogu se ponekad upotrijebiti i tri uzvičnika (!!!) u tekstu iza riječi, skupa riječi ili rečenica u namjeri da se što snažnije istakne njihov sadržaj. Najzad, uzvičnik se može kombinovati sa znakom pitanja (?!).

akšara (skr. *akšara*, slog) slog je fonetsko-fonološko jedinstvo riječi, odnosno govora. Vokali su po pravilu nosioci sloga. U romskom može biti nosilac sloga i glas **r**. Npr. *prnango*, *bosonog*, dijeli se na slogove **pr-nan-go**; *prnandjol*, izuti se: **pr-nan-djol**; *kašt-o-salo*, ukočen: **kašt-os-alo** itd. Kada se dijeli složenica na slogove, neophodno je poznavati njen sastav. Na osnovu toga, može se izvršiti njena ispravna podjela na slogove. To saznanje neophodno je i za prenošenje dijelova složenih riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

alternacia (lat. *alternatio*) označava prevoj u riječi, koji može biti kvalitativan, kvantitativan, samoglasnički i suglasnički.

alveolarutno (lat. *alvus*) naziv je za supradentalne glasove, čije mjesto artikulacije su alveole, odnosno zubna nepca. Među njima se razlikuju apiko-alveolarni, koji nastaju tako što se vrhom jezika dodiruju alveole, kao npr. glas **rr** u imenu *Rrom*; i palato-alveolarni, koji nastaju tako što se prednjim dijelom leđne strane jezika dotiču alveole, kao npr. glas **š** u riječi *šlisni*, *zagrada*.

ambigviteto (lat. *ambiguitas*, dvosmislenost) naziv je za višeznačne riječi. Višeznačnost se uklanja na više načina kao, npr. kompetencijom govornika, parafraziranjem, gramatičkom analizom, tj. disambigviranjem ili monosemiranjem. Iz toga proističe na leksičkom planu polisemija i homonimija; na sinktatičko-strukturalnom planu – polisintakticitet, konstrukcionalna homonimija.

anakolutya (gr. *anakolutia*) označava gramatički nedostatak u pravilnosti rečenične konstrukcije koji nastaje uslijed iznenadne promjene ili prekida naročito poslije dužih umetnutih rečenica, ili uslijed izostavljanja riječi, koje se onda moraju po smislu dopuniti.

apokopa (gr. *apokope*) naziv je za glasovnu pojavu uslijed koje se gube govorni glasovi na kraju riječi. Npr. *gras*, umjesto *grast* (konj), *vas*, umjesto *vast* (ruka) itd.

apostrofo (gr. *apostrofos*) pravopisni znak koji pokazuje da je ispušten dio riječi.

apozicya (lat. *appositio*, dodatak) predstavlja intonacijski ili interpunkcijski izdvojenu dodatnu odredbu imenice, pridjevske ili priloške riječi ili izraza. Ona koja je padežno kongruentna konstituše imenski izraz. Pridjevska apozicija naziva se apozitiv. To je atributivna konstrukcija, koja se može odnositi kako na subjekt tako na predikat. Npr. *Lizdrando e daratar garadilo*. (Drhteći od straha sakrio se.)

artiklo (lat. *articulus*, član) naziv je riječi koje označavaju imenički rod i broj. U romskom postoji određeni i neodređeni član. Određeni član uz imenice muškog roda je **o**, uz imenice ženskog roda je **i**. U množini stoji kako uz imenice muškog, tako uz imenice ženskog roda član **e**. Neodređeni član je **jek**, jedan. Uz imenice, član se mijenja po padežima. Imenica u vokativu je bez člana.

artikulacya (lat. *articulare*, jasno izgovarati), artikulacija ili izgovor.

aspirata (lat. *aspirare*, vazduh izdisati) su saglasnici s dahom. U romskom to su **čh, ćh, kh, ph, th**.

asibilacya (lat. *assibilare*) je naziv za pojavu spajanja nekog glasa sa glasom šuštavcem kao što su **š** ili **ž**.

asimilacya (lat. *assimilatio*) je pojava jednačenja po zvučnosti, po mjestu tvorbe glasova. Uslijed toga, mnoge romske riječi su promijenjene.

atematikane kernavna, atematski glagoli, klasa glagola u romskom. Podjela glagola na atematske i tematske ustanovljena je u sanskrtu na osnovu obrazovanja prezentske osnove glagola.

atributo (lat. *attributum*, *atribuere*, pridavati, pripisivati) u gramatici je dodatak podmetu koji kazuje kakav je podmet, čiji je ili odakle je. Npr. *phanrralo gag*, *svilena košulja*, *godjaver manuš*, *pa-metan čovjek*, *purani kireslin*, *stara trešnja*, *marikli phabajenca*, *pita s jabukama* itd. Prema tome, atributi mogu biti kongruentni, nekongruentni, predikativni ili atributivni. Npr. o doktoro *Acic* (doktor *Acic*); o hotelo „Interkontinental“ (Hotel „Interkontinental“); i *bibi Ana*. (tetka *Ana*) itd.

augmentativo (lat. *augmentativum*) naziv je za riječ koja uvećava ili pojačava prvobitno značenje jedne riječi. U romskom se augmentativ gradi pomoću sufiksa *-ina*, *-urina*. Npr. *šerina*, *glavurina*; *kherurina*, *kučerina* itd. Pravilo je da, kada se augmentativi dijele na slogove, sufixi ostaju nedjeljivi. To pravilo je važeće i za prenošenje riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

B

baro varn (rro. *baro*, veliki; *varn*, slovo) veliko slovo kao pravopisni znak označava lično ime, prvu riječ u rečenici, prvu riječ u naslovu knjige, članka, riječi iz poštovanja itd.

bilingvizmo, naziv za onoga koji govori dva jezika. Romi su u svim državama bilingvalni. Npr. u Albaniji, govore romski – albanski (ili dijalekte tog jezika), u Bosni romski – bosanski, Bugarskoj romski – bugarski, u Češkoj romski – češki, u Danskoj romski – danski, u Finskoj romski – finski, u Francuskoj romski – francuski, u Grčkoj romski – grčki, u Holandiji romski – holandski, u Hrvatskoj romski – hrvatski, Italiji romski – talijanski, u Letoniji romski – letonski, u Litvaniji romski – litvanski, u Mađarskoj romski – mađarski, u Makedoniji romski – makedonski, u Njemačkoj romski (dijalekt *sintski*) – njemački, u Poljskoj romski – poljski, u Portugalu romski – portugalski, u Rumuniji

romski – rumunski, u Rusiji romski – ruski, u Sloveniji romski – slovenački, u Srbiji romski – srpski, u Španiji romski (dijalekt kalo) – španski, u Ukrajini romsko – ukrajinski, u Velikoj Britaniji romsko (dijalekt phagerdi) – engleski itd. Taj fenomen tek je počeo da se naučno istražuje.

binarizmo (lat. *binarius*, koji sadrži dva), dvojni, koji se sastoji od dvije jedinice. Elementarni sadržaji su va (da) / ni (ne), si, (da, jeste) / naj, niči, čhi (ne, nije), putardo (otvoreno) / biputardo (neotvoren). Roman Jakobson koristio je postupak binarne segmentacije u fonologiji, dok su drugi lingvisti koristili taj postupak u sintaksi i semantici.

C

casus oblicus (lat. *casus obliquus*, kosi padež) označava padeže koji su zavisni od glagola. Imenice muškog roda koje označavaju živo biće imaju u kosom padežu jednine nastavak *-es* (U množini, nastavak *-en*). Imenice ženskog roda koje označavaju živo biće imaju u kosom padežu jednine nastavak *-a*. (U množini, nastavak *-en*). Casus obliquus i oblici akuzativa su u tim slučajevima isti. Casus obliquus služi kao osnova za genitiv, dativ, instrumental, lokativ i ablativ, padeže koji se međusobno razlikuju po karakterističnim postpozicijama. Imenice muškog i ženskog roda koje označavaju stvari imaju takođe pomenute nastavke, ali njihovi oblici u akuzativu podudarni su sa nominativom. Pravilo je da, kada se imeničke riječi dijele na slogove, nastavci kosog padeža ostaju nedjeljivi. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

casus rectus (lat. *rectus*, prav) preuzet je iz grčkog jezika (*ptosis orthe*) kao naziv za nominativ.

cihna (rro. *cihna f.*, znak) pravopisni i interpunkcijski termin.

rdini cihna (rro. *crdel*, povući; *cihna*, znak) pravopisni znak crta, upotrebljava se da bi se odijelio dio rečenice koji sadrži neko naknadno objašnjenje, pa na taj način zamjenjuje zarez ili dvije tačke. Osim toga, taj pravopisni znak može da najavi pauzu između prethodnog teksta i teksta koji slijedi, zatim da najavi posebne dijelove teksta koji se jedan za drugim nižu, pri odvajanju upravnog govora od autorovog, kao zamjena za navodnike, npr. u dramskim tekstovima, kad pojmovi stoje jedan prema drugom u suprotstavljenoj ulozi, za označavanje odnosa kao što su prostorni, vremenski, količinski itd. (tipa **od – do**), u značenju „prema“, kao zamjena za dvije tačke (objavlivanje sportskih rezultata i sl.) itd.

Č

čaćolekhavno (rro. *čačo*, tačan, ispravan; *lekhavel*, pisati) pravopis.

D

dativo (lat. *datum*, dato) označava padež “davanja”. (U grčkom *dotike ptosis*; u sanskrtu *sampradana*) Taj padež označava indirektni objekt. On zavisi od glagola, i sljedstveno tome, razlikuje su “neophodni dativ”, “slobodni dativ”, “etički dativ”, “posesivni dativ” ili “dativ partinencije”, “dativ interesa”, “dativ simpatikus” (za izražavanje zahvalnosti).

Dativ može imati razne sintaksičke i semantičke funkcije. Npr. *subjekatski*, sa modelima: sovel pe *mange*, spava mi se; boldel pe *lake* an šero, vrti joj se u glavi; itd. *Objekatski*, koji se pojavljuje uz različite semantičke klase glagola kao što su *anel*, donijeti, *bikinel*, prodati, *kinel*, kupiti, *vakarel*, govoriti, *phenel*, reći, *mothol*, kazati, *unzarel*, pružiti; zatim povratni i medijalni glagoli itd. Npr. Anda love pe *dadeske* thaj kirada *leske* habe. (Donijela je novac svome ocu i skuvala mu je ručak.); Vazde baro monumento *pire mule dadeske*. (Podigli su veliki spomenik svome umrlom ocu.) itd. Dativ u romskom nema neke oblike i modele dativa koji postoje u srpskom – npr. sa prijedlozima kao što spacijalni, instrumentalni, kauzalni ili dopusni dativ. U romskom se ti oblici i modeli izražavaju najčešće pomoću lokativa. *Predikatski*, koji je u funkciji semantičkog jezgra u kopolativnom predikatu, kao npr.: Vov si sajek *gilake*. (On je uvijek za pjesmu.); Me sem *pimaskе*. (Ja sam za piće.) itd. (Romski predikatski dativ odgovora, dakle, srpskom predikatskom akuzativu.) Pored glagola, dativ zavisi i od pojedinih riječi (imenice, zamjenice, pridjevi). Npr. Dar *leske*. (Strah ga je.) Ladžo *lake*. (Stid ju je.) Dativ se upotrebljava takođe u adverbijalnom značenju. Npr. Džas *Devleske!* (Ideš uzalud!) *Devleske* bičhaldem *leske* lil. (Uzalud sam mu poslao novac.) itd. Pravilo je da, kada se imeničke riječi u dativu dijele na slogove, postpozicije *-ke* i *-ge* ostaju nedjeljive. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

deadjektiva su riječi izvedene od pridjeva. Npr. O *loljaripen* šukarel la. (Šminka je uljepšava.); džuvljengo *ljoljaripen*, ženska šminka; akulo, zbunjen – akulipen, zbunjenost; akulimata, zbunjivanje; akularael, zbunjivati itd.

deklinacya (lat. *declinare*, savijati) označava promjenu (fleksija) imenica, člana, pridjeva, brojeva i zamjenica koje se mijenjaju po padežima u jednini i množini.

deminutivo (lat. *deminuere*, smanjiti) imenice i druge riječi koje pomoću sufiksa *-oro/-ori* dobijaju umanjeno značenje. Kada se deminutivi dijele na slogove, sufiksi ostaju nedjeljivi. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova oblika tih riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

denominativa su riječi izvedene od imenica. Npr. avasara, prilika – avasarel, upriličiti; pada, pojam – padal, pojmiti (tematski glagol); mati, sud (logički) – matikerel, suditi; somalpa, zaključak – somalparav zaključiti; sipe, bitak – sipal, bivstvovati (tematski glagol); pes, sebe, se – pestel, samobivstvovati; pestipen, jastvo (filozofska kategorija); piro, svoj – pirarel, sroditi se (piraripe, srodstvo) itd.

denotacya (lat. *denotacio*, označavanje), denotacija označava osnovno značenje jednog jezičkog izraza ili pojma.

depedencya (lat. *dependere*, zavisiti) označava sintaksičke relacije kao što su zavisnost, determinacija i subordinacija. Zavisnost se iskazuje, recimo, između pridjeva i imenica. Predstavlja osnovu gramatike koju je razvio francuski lingvista strukturalističke škole Lucien Tesniere (1893–1954), tvorac teorije o valencijski glagola.

deponencya (lat. *deponere*, položiti) odnosi se na grupu glagola sa pasivnim oblikom, ali koji imaju aktivno značenje. Npr. glagol pašljol, ležati primjer je za deponentni glagol u romskom. Od tog glagola potiče kauzativ pašljarel, položiti.

derivacya (lat. *derivatio*) označava izvođenje jedne riječi od druge, građenje riječi.

determinacya (lat. *determinatio*, razgraničenje) označava sintaksičko-semantičko razgraničenje između dva jezička elementa, od kojih je jedan bliže određen. Npr. *jek matematikaki pustik* (jedna matematička knjiga). Što znači, imenica *pustik*, knjiga, određena je bliže pridjevom *matematikaki*, to jest uspostavljena je relacija određenosti.

deverbativa su riječi izvedene od glagola. Npr. adil, početi – adipen, početak; maril, grditi, psovati – maripen, grdnja, psotka (u značenju ritualnog kodeksa užo/marime, čisto/nečisto), gilabel, pjevati – gilabipen, pjevanje; khelel, igrati – khelipen, igranje itd.

Deverbativne imenice kada stoje uz drugu imenicu u genitivu prelaze u oblik nominativa i na sintaktičkom planu zauzimaju poziciju subjekta u rečenici, a na semantičkom planu predstavljaju agens ili pseudoagens. To su *nomina actionis*. Npr. Čirkljengo gilabipen resel dural. (Izdaleka dopire pjevanje ptica.) Nazivi mjesta grade se spajanjem deverbativa i imenice. Npr. Od khelipen, igranje, i than, mjesto nastaje *khelimaskothan*, igralište. Taj tip imenica zove se *nomina loci*, nazivi mjesta. Denominalizacijom deverbativne imenice dobija se *nomina agentis*, vršilac radnje. U ovom slučaju važe pravila koja se odnose na apstraktne imenice sa sufiksima *-ben* i *-pen*.

duj virama (rro. *duj*, dva; *viram*, tačka) dvije tačke ili dvotačka je pravopisni znak koji pokazuje da tekst koji stoji sa njene desne strane objašnjava tekst koji stoji sa njene lijeve strane. Potom, dvotačka se upotrebljava za objašnjenje, navođenje i razvijanje teksta.

dyareza (gr. *diarexis*, razdvajanje), dijareza, glasovna pojava koja dovodi do uklanjanja jednog od dva vokala koji postoje u jednoj riječi. Npr. iz riječi doodjengo, sipljiv, uklanja se jedno **o**, iz riječi biiripe, nevratanje, uklanja se jedno **i**, itd.

dyateza (gr. *diathesis*, stanje) glagolsko stanje (aktiv, pasiv, medijum). Kao sintaksička kategorija, dijateza se zasniva prvenstveno na morfološkoj sposobnosti predikata da svojim oblikom označi semantičko značenje subjekta u rečenici. Postoji aktivna i pasivna dijateza. Aktivna je npr. andol, donosi se; čalavdol, udara se; xalavdol, pere se itd. Pasivna je phandlo/i, zatvoren/a; mudardo/i, ubijen/a, ubijen/a; pharuvdo/i, promijenjen/a, itd. Upotrebljava se i u modalnom obliku. Npr. So te kerdol? (Šta da se radi?) Zatim, u imperativu, npr. Arakhado! (Čuvaj se!) Na marisovo! (Ne grdi se!) Fonem **-d-** u sredini pomenutih riječi, označava granicu, koja se pomjera lijevo ili desno, zavisno od toga da li je dijateza od medijalnih ili akuzativnih glagola. Npr. andol ima sljedeću podjelu na slogove: and-ol; čalavdol: čal-avd-ol; xalavdol: xal-avd-ol; phandlo/i: phand-lo/i; mudardo/i: mudar-do/i; pharuvdo/i: phar-uv-do/i. Ta pravila neophodno je imati u vidu kada se prenose dijelovi takvih riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

diftongo (gr. *diftongos*) dvoglasnik, tj. dva razna samoglasnika koji su spojeni u jedan slog. Npr. ao, eo, io itd.

dyalekto (gr. *dialektos*) dijalekt, oblik govornog jezika, narječje. Dijalekte istražuje i proučava dijalektologija. U romskom jeziku postoje različiti dijalekti koji su nastali uslijed glasovnih promjena i pojava, onemogućene komunikacije među romskim grupama, istorijskih i sociolingvističkih razloga itd.

E

elizya (lat. *elidere*, izgurati) elizija označava izostavljanje samoglasnika, naročito gdje nastaje zijev (hijatus), koji treba ukinuti ne samo kad se javi u jednoj riječi nego, često, i kada je među dvjema, tj. kada se jedna riječ svršava, a druga započinje samoglasnikom.

epikojnono (gr. *epikoinos*, zajednički) naziv za imenice koje pokazuju i muški i ženski rod. Npr. arman, kletva; men, vrat itd.

epiteza (gr. *epithesis*, dodatak) označava prirastak, tj. dodavanje na kraju riječi jednog slova ili slova radi jačeg artikulisanja te riječi. Npr. čurik, nož; porik, rep itd.

etimologija (gr. *etimos*, tačno; *logos*, riječ), nauka o porijeklu, osnovnom značenju i semantičko-formalnom razvoju pojedinih riječi, kao i o njihovom srodstvu sa riječima istog porijekla u različitim jezicima. Istorijska uporedna istraživanja jezika, koja su vršena u 18. i 19. vijeku, rekonstruisala su putem etimologije indoevropski jezik. Etimološka istraživanja pružila su dokaze o srodnosti romskog s novindijskim jezicima, čiji je zajednički osnov u sanskrtu. Objavljeno je više etimoloških studija i rječnika, kao npr. R. Turner, *The position of rromani in Indo-Aryan*, Edinburgh 1927; P. Valtonen, *Suomen Mustalaiskielen Etymologinen Sanakirja*, Helsinki 1972; W. R. Rishi, *Multilingual Romany Dictionary*, Chandigarh 1974; S. A. Wolf, *Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache*, Hamburg 1987; L. Manuš, *Čiganu – Latviešu-Angļu Vardnīca*, Rīga 1997; R. Djurić, *Romski glagoli, njihovo poreklo i značenje*, Beograd 2009.

F

fleksija (lat. *flexio*, savijanje), fleksija je promjena riječi, i to: imenice – deklinacija, glagoli – konjugacija, pridjevi – komparacija. Svi oblici fleksije predstavljaju paradigmu. Kategorije fleksije, koje imaju semantičko-sintaksičke funkcije, jesu rod, padež, broj, lice.

fonemo (gr. *phonema*, glas) od kraja 19. vijeka oznaka za najmanji segment govora sa potencijalnim značenjem i funkcijama. Pošto govornici jedne jezičke zajednice fizički izgovaraju različito jedan glas, fonološkom analizom se na osnovu izgovora “prosječnog govornika” određenog jezika utvrđuje glas koji se zove fonem i piše se u kosim crtama. Npr. /n/ predstavlja fonem n.

G

genitivo (lat. *casus genitivus*) označava porijeklo. (U sanskrtu *sasthi*, od šestog; u grčkom *ptosis genike*.) Genitiv jednine gradi se tako što se na osnovu kosog padeža imenica muškog roda doda postpozicija **-ko** (**-ki/-ke**); na osnovu kosog padeža imenica ženskog roda dodaje se postpozicija **-ki** (**-ko/ -ke**). Genitiv množine gradi se tako što se na osnovu kosog padeža imenica muškog i ženskog roda doda postpozicija **-go** (**-gi/-ge**). Kao što je već objašnjeno, postpozicije u množini su rezultat glasovnih promjena i pojava. Taj padež u romskom, kao i u drugim jezicima, predstavlja padež konekcije. Što znači, njegova je upotreba uslovljena predstavom o povezivanju dviju posebnih stvari ili pojava po nekom specifičnom odnosu. S druge strane, genitiv ima posesivno, partitivno, kvalitativno i ablativno značenje. Pošto se uz genitiv koriste i prijedlozi, njegovo polje značenja je prošireno i obogaćeno. Ako se tome doda i činjenica da oblici nekih imenica i imena imaju svojstvo pridjeva, značenje priloga ili se upotrebljavaju poimenično, u direktnom ili prenesenom smislu, što važi i za genitivske sintagme, onda se može reći da je genitiv u romskom, poslije lokativa, najobuhvatniji po svojim funkcijama i najsloženiji po svojoj semantici. Primjeri za posesivni genitiv: *e Milanisko kher* (Milanova kuća), *e vošeske čirklja* (šumske ptice); primjer za genitiv definitivus: *e pimaski vjasa* (porok pića); primjer za eksplikativni genitiv: *e marimasko biužipe*. (užas rata); primjer za genitiv intenziteta: *E gilengi gili* (Pjesma nad pjesmama); subjekatski genitiv: *e Rromengi duk* (patnja Roma); objekatski genitiv: *e krisosko akharipen* (sazivanje suda); kvalitativni genitiv: *e parne čhorako phuro* (starac sijede brade); partitivni genitiv: *Sa e manušengi* daj si e phuv. (Zemlja je majka svih ljudi.); temporalni genitiv: *E nakhle beršesko ivend sas but šudro*. (Prošlogodišnja zima bila je mnogo hladna.);

kauzalni genitiv: *E ileski duk* nasvarda man. (Srčana boljka me je razboljela.). Najčešći prijedlozi sa genitivom su *bi* (bez), *pe*, *po* (na, (u)mjesto), *an* (na, u.) Npr. Geletar *bi mango*. (Otišli su bez mene.) *Po than e demokratunengo* avile e “kale”. (Mjesto demokrata su zaposjeli “crni”) *An bebgeski jak* i jag te phabol! (Neka u oku đavola gori vatra!) Genitiv u romskom slaže se sa mnogim primjerima genitiva u srpskom. Međutim, ima primjera koji pokazuju razliku. Npr. to je spacijalni genitiv u srpskom s prijedlozima *do*, *kod*, *oko*, *između*, *ispred*, *iza*, *ispod*; temporalni (*jednog jutra*, *oko*, *poslije* itd.); socijativni, s prijedlogom *kod*. (U svim tim slučajevima u romskom se upotrebljava prepozicional.) Neslaganje postoji i sa srpskim subjekatskim genitivom s prijedlogom *od* uz medijalne glagole tipa *bojati se*, *stidjeti se*, ili tipa *čuti*, *kupiti* itd. U svim tim slučajevima u romskom se koristi ablativ. Neslaganje postoji i sa objekatskim genitivom u srpskom, tipa: *Čuvaj se psa!* U tim slučajevima u romskom se takođe koristi ablativ. Neslaganje, zatim, postoji sa genitivnom sredstva (instrumentalnim) u srpskom. U tim slučajevima u romskom se upotrebljava instrumental. Najzad, neslaganje sa srpskim subjekatskim genitivom s prijedlogom *kod* uočava se u značenju agensa/pseudoagensa, naročito u reflektivnim pasivnim rečenicama. U mnogim takvim slučajevima u romskom se koristi lokativ. Genitiv u srpskom uz paranumeričke kvantifikatore zahtijeva nominativ u romskom. Npr. kilogram *jabuka* – kilogramo phabaja; litar *vode* – litra paj; par *cipela* – džuto minija; šaka *sol* – burnik lon itd. Pravilo je da, kada se imeničke riječi u genitivu dijele na slogove, postpozicije *-ko*, *-ki*, *-ke* i *-ge*, *-go*, *-gi* ostaju nedjeljive. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova riječi u genitivu u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

grafemo, grafem je najmanje distinktivno jedinstvo pisanog sistema jednog jezika kojem odgovara jedan fonem. Grafemi su pisana realizacija fonema. Između pojedinih grafema i fonema postoji izvjesna razlika. Za obilježavanje nekih fonema kao što su, recimo, č, ć, 3 (dž), š itd. na teleprinterima ili kompjuterima (gdje nema njima odgovarajućih grafema č, ć, dž, dj, š itd.) upotrebljavaju se znakovi cc (za fonem č), ch (za fonem ć), dzz (za fonem 3 tj. dž, ss (za fonem š) itd. To ili slično obilježavanje korišćeno je u prošlosti u romskom.

H

haplografya (gr. *haplos*, jednostavno; *graphein*, pisati) označava grešku u pisanju, koja se sastoji u tome što se pravopisno propisana dva slova pišu kao jedno slovo. Obrnuti proces je ditografija.

heterografya (gr. *heteros*, različit; *graphein*, pisati) heterografija označava upotrebu različitih pisanih znakova za različite glasove, kao i različito pisanje riječi sa istim izgovorom, odnosno značenjem. Npr. kafa/kaffee/cafe. To je takođe naziv za odstupanje od pravopisne norme.

hiatuso (lat. *hiatus*, zijev), hijatus je susret dva samoglasnika u jednoj riječi ili na kraju jedne i u početku naredne riječi (ili sloga). Tada dolazi do elizije.

homografya (gr. *homos*, isto; *graphein*, pisati) grafijsko podudaranje riječi različitog značenja.

homonima (gr. *homos*, isto; *onoma*, ime) homonimi, jednakozvučne riječi, različitog etimološkog porijekla i značenja. Homonimi su u romskom jeziku mnogobrojni, naročito glagoli. Npr. bar (živa ograda, vrt); barr (kamen); bar (časovno-vrijeme). Veoma su brojni homonimni glagoli u romskom. Prva sistematska analiza homonimnih glagola izložena je u knjizi R. Djurića “Romski glagoli, njihovo poreklo i značenje”, Beograd, 2009.

I

idiomo (gr. *idioma*) idiom, osobenost jezika, narodni jezik, dijalekt, narječje, način govora ili svaki osoben i samostalan govor uopšte. Nauka koja proučava narječja zove se idiomatologija ili idiomatika.

ilokucya (lat. *in, u; loqui, govoriti*) ilokucija se odnosi na govor i određene vrste govornog akta i činova što su u svojim teorijama govornog akta objasnili engleski filozof John Langshaw Austin (1911–1960) i američki teoretičar John Rogers Searle (1932). U skladu sa tim teorijskim postavkama, kasifikovane su sljedeće vrste ilokucije: 1. reprezentativne (obuhvataju tvrdnje, izjave itd.); 2. direktivne (sa glagolima tipa zahtijevati, moliti, zapovijedati itd. u imperativu); komisivne (sa glagolima tipa obećati, pohvaliti, zaklinjati se, prijetiti itd.); 4. ekspresivne (sa glagolima tipa zahvaliti se, čestitati, izviniti se, itd.); 5. deklarativne (tipa “u ime naroda”, “podnosim ostavku”, “izjašnjavam se” itd. u kojima se, dakle, iskazuje odnos institucije prema pojedincu, i obrnuto). Prema tome, ti govorni činovi imaju ilokutivnu ulogu i odnose se na intenciju govornika u komunikaciji sa spoljnim svijetom. Iskaz je, dakle, istovremeno govorni čin. Što znači, govorno lice istovremeno ostvaruje dvije radnje: izriče iskaz (lokutivni čin) i realizuje svoju komunikativnu namjeru (ilokutivni čin).

imperativo (lat. *imperare, zapovijedati*) imperativ, dio je kategorije modusa glagola, koji se upotrebljava u cilju izricanja zapovijesti i zabrana. Npr. Av akaring! (Dođi ovamo!) Na vakar! (Ne govori!) Apsolutni imperativ postoji za drugo lice jednine i množine. U tom slučaju, u jednini je pretežno identičan sa glagolskom osnovom, u množini ima nastavak **-an** (tematski glagoli) i **-en** (atematski). Npr. **xan!** (jedite!) **keren!** (činite!) Medijum: **-on: kerdon!** (postanite!) Emfatički imperativ ima nastavke **-ta** ili **-ba**. Npr: **avta!** (dođi!) **avtatan!** (dođite!) **pučba!** (pitaj!) **pučenba!** (pitajte!)

infinitivo (lat. *infinitum*) infinitiv, glavni oblik glagola, predstavlja neodređeni glagolski oblik. Taj glagolski oblik ne postoji više u romskom jeziku. (Konstatovan je samo u pojedinim romskim dijalektima u područjima Hrvatske.) Uslijed toga, romski glagoli navode se u prezentu, 3. lice jednine. Npr. kerel, činiti, raditi.

injuktivo (lat. *iniunctio, propis*) injuktiv je zajednički naziv za sve konstrukcije koje izražavaju zapovijest. Injuktiv se u romskom gradi pomoću negacije ma, ne koja stoji ispred oblika u imperativu. Npr. ma ker! ne čini! (Imperativ: na ker!)

inchoativo (lat. *inchoare, početi*) inchoativ je naziv za vrstu glagola koji označava postepeni početak i prelazak iz jednog stanja u drugo stanje. (Npr. procvjetati/precvjetati). Najveći broj tih glagola nastali su od pridjeva. Romski glagoli ove vrste su npr. parnjavol, počinje da bijeli, sijedi; ljoljavol, počinje da crveni; harnjavol, skraćuje se; tiknjavol, smanjuje se itd. Ovi primjeri pokazuju da ova vrsta glagola nastaje spajanjem pridjeva i glagola **ovel**, postati, biti.

instrumentalo (lat. *instrumentalis, padež*) instrumental označava sredstvo, oruđe u pravom ili prenesenom smislu ili udruživanje. (Sanskrtski naziv je *karana*, sredstvo, oruđe; *trtiya*, treći put). Gradi se tako što se na kosi padež imenica muškog i ženskog roda (u jednini) doda nastavak **-sa**; (u množini) **-ca**. (Postpozicija **-ca** nastala je – kao što je već objašnjeno – uslijed glasovnih promjena). Instrumentalni glagoli kao što su, recimo, kovati, udarati, testerisati, orati, četkati itd. zahtijevaju instrumental. Taj padež u rečenici može imati funkciju semantičkog subjekta – agensa ili pseudoagensa. To je najčešće u pasivnim rečenicama. Npr. O taxtaj si pherdo *moljasa*. (Čaša je nalivena vinom.) Astaro si e *jagasa*. (Zahvaćen je vatrom.) Kao objekatski instrumental, tj. u funkciji objekta, javlja se uz određene semantičke klase glagola, koje pokazuju sljedeće rečenice: Naj *pesa*, irisarda e *godjasa*. (Nije sa sobom, poremetio je pameću.) Čalada e *udaresa* kana inklisto kherestar. (Lupio je vratima kada je izišao iz kuće.) Mor phral diriguil e *orkestroa*. (Moj brat diriguje orkestrom.)

U najčešćoj upotrebi su instrumental sredstva i socijativni instrumental, ali se instrumental javlja još i kao eksplikativni, spacijalni, temporalni, kvalifikativni, kauzalni, intencionalni, kondicionalni i u funkciji determinatora propratnih okolnosti. Između instrumentala u romskom i instrumentala u srpskom postoji podudarnost u velikom broju slučajeva. Samo neki modeli situacionog i kvantifikovanog instrumentala u srpskom zahtijevaju da se upotrijebe drugačiji romski padežni oblici. I u ovom slučaju važi pravilo: kada se imeničke riječi u instrumentalu dijele na slogove, onda se postpozicije *-sa* i *-ca* ne mogu dijeliti. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

K

kazuso (lat. *casus*, padež) padež kao morfološka kategorija predstavlja svaki pojedinačni oblik imeničke riječi u deklinirajućoj paradigmi. Mnoge imeničke riječi trpe pri tom promjene, u rasponu od fonetičko-fonoloških, preko morfoloških, do određenih postpozicija, padežnih nastavaka. Naravno, to izaziva promjene u akcentuaciji. Romski padežni sistem je dvostepen. Nominativ, kosi padež i vokativ su primarni padeži. Genitiv, dativ, instrumental, lokativ i ablativ su sekundarni padeži. Oni se grade tako što se na osnovu kosog padeža (koji je po obliku kao akuzativ) nastavljaju određene postpozicije, koje su proistekle iz srednjindijskog jezičkog perioda. (Postpozicije za genitiv, dativ i ablativ su istovremeno i prijedlozi, što je slučaj i u hindi jeziku.) Dio padežnog sistema je i prepozicional. Zavisno od funkcija i značenja, padeži se mogu upotrijebiti u slobodnom obliku, sa članom i bez člana. Zatim, mogu biti vezani prijedlogom ili obaveznim determinatorom.

I, najzad, mogu biti istovremeno vezani prijedlogom i obaveznim determinatorom. Upotreba padeža u romskom zavisi od vrste glagola i glagolskih oblika, kao i od drugih vrsta i oblika riječi. To su, zatim, određena pravila o upotrebi padeža, bilo tradicionalna, ili ona koja su proistekla iz razvoja pismenosti, književnog stvaralaštva i savremene komunikacije na romskom. Ponekad se u tome vide i izvanjezički tragovi i uticaji, npr. vjerski, kulturološki, socijalni itd. Najzad, mada ne i posljednje, sociolingvistički razlozi i okolnosti utiču na romski padežni sistem i upotrebu padeža.

kauzativa (lat. *causativus*, uzročan) kauzativi su semantička klasa glagola koji iskazuju uzrok neke radnje. U romskom se ti glagoli konstruišu od glagola ili imenica, pridjeva, brojeva, priloga ili riječca. Postoje tri grupe kauzativa: kauzativi sa sufiksom **-av**, kauzativi sa infiksom **-al**, kauzativi sa infiksom, odnosno sufiksom **-ar**. U cilju očiglednijeg objašnjenja, glagoli od kojih su konstruisani akuzativi navode se u prezentu 1. lica jednine. Npr. ačhav, stojim – ačhav**av**, zaustavljam; asav, smijem se – asav**av**, zasmijavam; azbav, dotičem – azbav**av**, dodirujem; bilav, topim – bilav**av**, rastopim; darav, bojim se – darav**av**, zaplašim; khelav, igram – khelav**av**, nadigram itd. Kauzativi sa sufiksom **-al** su: bašav, zviždati – baš**alav**, svirati; bičhav, šaljem – bič**halav**, pošaljem itd. Najbrojniji su kauzativi sa infiksom odnosno sufiksom **-ar**. Npr. ro**av**, plačem – ro**ljarav**, rasplačem se; so**av**, spavam – so**ljarav**, uspavljujem; lon, so – lon**djarav**, zasolim; su**v**, igla – su**vjarav**, ušivam; rat, krv – rat**varav**, raskrvarim; kalo, crn – kal**jarav**, pocrnim; sig, brzo – sid**jarav**, žurim; bu**vl**o, široko – bu**vljarav**, raširim; paše, blizu – paš**arav**, približim; dur, daleko – dur**arav** – udaljim itd. Jedna grupa romskih glagola ima sljedeći oblik kauzativa na **-ar**: maril, grditi, onečistiti – maris**are**l, izgrditi; vulil, uviti, – vulis**are**l, zaviti, umotati; krlil, nestati, provodi vrijeme – krlis**are**l, izgubiti se, nestati. Po tom modelu, ovaj oblik kauzativa konstruiše se od stranih riječi. Npr. farb**il**, farbati – farbis**are**l, ofarbati, obojiti; paril, parati – paris**are**l itd. U cilju ilustracije, navode se primjeri kauzativnih glagola za podjelu na slogove. Azbavav: azb-av-av; bičhalav: bič-al-av; londjarav: londj-ar-av; suvjarav: suvj-ar-av; kaljarav: kalj-ar-av;

durarel: dur-ar-el; marisarel: mar-is-ar-el; vulisarel: vul-is-ar-el; krlisare: krl-is-ar-el; farbisarel: far-b-is-ar-el itd. Ovi primjeri pokazuju da je za podjelu kauzativnih glagola na slogove neophodno znati njihovu morfološku strukturu. Prema tome, prilikom podjele kauzativnih glagola na slogove ne smije se narušavati njihova morfološka struktura. Sufiksi koji prilikom konjugacije postaju infiksi, ne mogu se dijeliti. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova kauzativnih glagola u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom. Kauzativi u medijumu imaju marker **-d-** koji ih čini morfološki prepoznatljivim. Npr. ačhavdyav, zastanem; asavdyav, nasmijem se; bilavdyav, rastapam se; ratvardyav, krvarim; pašardyav, približavam se; vulisardyav, umotavam se; farbisardyav, farbam se itd. (Svi ovi glagoli imaju u preteritu (prošlom vremenu) marker **-l-**. Npr. ačhadilem, zastao sam; asavdilem, nasmijao sam se; bilavdilem, rastopio sam se; ratvardilem, krvario sam; farbisardilem, ofarbao sam se itd. Participi su: ačhadilo/i; asavdilo/i; bilavdilo/i; ratvardilo/i; pašardilo/i; vulisardilo/i; farbisadilo/i). Prethodno pravilo važi i u ovom slučaju. To jest, prilikom podjele tih glagola na slogove treba sačuvati njihovu morfološku strukturu. Npr. ačhavdyav: ačh-avd-yav; bilavdyav: bil-avd-yav; ratvardyav: ratv-ard-yav; pašardyav: paš-ard-yav; vulisardyav: vul-is-ard-yav; farbisardyav: farb-is-ard-yav. To pravilo je važeće i za prenošenje dijelova kauzativa u medijumu u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

kernavni glagol – (gr. *rhema*, govor, iskaz; lat. *verbum*, riječ) – najvažnija je i najzastupljenija vrsta riječi u romskom. Sa kauzativnim glagolima, njihov udio u leksičkom fondu romskog jezika veći je od 70 %. Osim toga, ta vrsta riječi ima veoma složen sistem oblika i sistem funkcija. Glagolski sistem u romskom, koji je nastao pod uticajem glagolskog sistema u sanskrutu, čuva gotovo sve glagolske oblike iz prastarog indijskog doba. Posmatrano sa stanovišta morfologije, glagoli imaju konjugaciju, promjenu po licu, broju, načinu i, u nekim slučajevima, po rodu. S druge strane, njihove gramatičke kategorije su glagolsko stanje (genus verbi), tempus (glagolsko vrijeme) i modus. (Tu spadaju i neke druge osobenosti koje se u ovoj prilici ne uzimaju u obzir.) Podjela glagola na dvije osnovne skupine, tematske i aтемatske, unutar kojih su staroindijski gramatičari identifikovali deset klasa, očuvana je djelimično i u romskom. Uslijed toga, postoje različite paradigme konjugacije, izvedene konjugacije (npr. kauzativi), imenski oblici glagola – participi (particip prezenta aktiva, medijalni particip prezenta, particip preterita i perfekta aktivnog, particip preterita i perfekta medijalnog, particip perfekta pasivnog, particip nužnosti). Kao što je već konstatovano, postoje tri glagolska stanja (aktiv, medijum, pasiv), pet načina da govornik iskaže svoje mišljenje ili zauzme stav prema nečemu (indikativ, konjunktiv (subjunktiv), kondicional, optativ, imperativ – koje obuhvata kategorija modus) i šest glagolskih vremena, od kojih su glavni prezent, futur i preterit. Glagol kao rečenični član predstavlja predikat. Lični glagolski oblici i pomoćni glagoli, koji imaju obilježje referencijalnosti – (sadašnjost, prošlost, budućnost) – najčešće imaju tu sintaksičku funkciju. Formalna i značenjska struktura rečenice u velikoj mjeri zavisi od predikatskog semantičkog predikata. To pokazuje, npr. rekcija (predikat i valentnost), modalnost, morfo-sintaksički oblici semantičkih predikata (glagolski oblik ili pomoćni glagol i imenica, pridjev ili prilog), negacija, uzajamna zavisnost između teme i reme itd. Iz svega toga proističu razna pitanja koja se tiču pravopisa i pravopisnih pravila. U cilju rješavanja raznih nedoumica i problema, neophodno je poznavati morfološku strukturu glagola i glagolskih oblika, koji su u velikom broju slučajeva kombinacija glagolskih korijena i sufiksa, prezentske osnove ili osnove preterita i sufiksa itd. Među osnovnim pravilima je pravilo koje se tiče podjele glagola i od njih nastalih riječi na slogove, kao i pravilo koje se tiče prenošenja njihovih dijelova u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom.

komparacya (lat. *comparatio*, poređenje) komparacija, poređenje pridjeva. Pozitiv ima osnovni oblik pridjeva. Komparativ se gradi dodavanjem sufiksa **-der** na pozitiv. Npr. baro/i (veliki/a) –

baroder (veći), barider (veća). Pluralni oblik za oba roda je bareder (veći). Superlativ se gradi dodavanjem sufiksa **-sto** ili **-derder** na pozitiv: barosto (najveći), baristi (najveća), baroderder (najveći), bariderder (najveća). Pluralni oblici za oba roda su bareste (najveći); barederder (najveći). Pridjevi stranog porijekla grade se pomoću prefiksa **maj**. Npr. zeleno (zelen/zelena), komparativ – majzelelo (zeleniji/zelenija). (Superlativ ima isti oblik, ali je snažnije naglašen prefiks maj-). Pravilo je da se prefiks i sufiksi ne mogu dijeliti.

kompozita (lat. *componere*, sastaviti) kompozitum, složena riječ, složenica, javlja se često u romskom. To je, doduše, pojava u mnogim jezicima, ali, možda, najučestalija u indijskim jezicima. U sanskrutu su, recimo, konstruisane posebne vrste kompozita: kopulativne i koordinativne kompozite (dvandva, “par”), determinativne (tatpuruša, “služitelj toga”) i (dvigu, “koji čine par goveda”), zavjet (karmadharya), posesivne (bahuvrihi, “koji ima mnogo pirinča”), priloške (avyaybhava, “nepromjenljiv”, indeklinabila”). Neke od kompozita očuvane su u romskom. Npr. angrusti, prsten (angušt, prst + ring, krug); angali (naručje); angali kašt (*mjera*: naramak drva); phabaj (jabuka): od skr. phala, plod + bahu, mnogo, što visi; indjarel (nositi): od skr. i (II; I; IV) ići, dospjeti + dhr (X; I) nositi, glagol od koga potiče romska imenica *drez*, tovar, naramak, tj. sve što je noseći teret; diveseskodud (dnevna svjetlost); dešupandž (petnaest); pandžvardeš (pedeset); šuk-duk (ljepota i bol); thagaresko-kher (kraljev dvorac); drabengi-dženi (nadriljekarka, koja poznaje biljke); kheresko-šero (gospodar kuće, domaćin); čhavedophralenge (djeca od dva brata); džuklengokherorro (kućica za pse); baro-raj (veliki kralj, veliki gospodin); hanamik (prijatelj); barenakhesko (koji ima veliki nos, nosat); barenajengo (čovjek dugih prstiju, lopov); parnečhorengo (bjelobrad); dogodjeno (prevrtljiv); bidošalo (nevin); bidjosko (bezdušan); bimosko (bezobrazan, beskarakteran); bikušalo (nesposoban); tamisalo (potamnio); mijil (ličiti, nalikovati) itd. Osim kompozita tog tipa, postoje kazuskompozite, koje se konstruišu pomoću padežnih oblika. Npr. manuš-manušesko (čovjekov čovjek); manuš-manušeske (čovjek za čovjeka); manuš-manušestar (čovjek od čovjeka); manuš-manušeste (čovjek u čovjeku) itd. Prema tome, ima kompozita koje (kazano jezikom lingvistike) nastaju udruživanjem dva nominalna člana (tzv. N+N-kompozite); imenice i glagola, npr. divesavol, razdanjuje se (dives, dan + gl. ovel, postati); pridjeva i imenice, npr. ciknejakhengo (čovjek sa malim očima, podlac); pridjeva i glagola, npr. ciknjosavol, smanjivati se (cikno, mali + ovel, postati); imenice + glagola, npr. bijanel, roditi (skr. bhava, m. postanak, rođenje + ya (II) doći), uz mnoga druga značenja; glagola i glagola, npr. irisavol, vraćati se (iril, vratiti + ovel, postati). Prema aspektu, tj. načinu njihove semantičke interpretacije, kompozite mogu biti: *determinativne*, npr. duvareskormano, zidni orman, plakar; *posesivne*, npr. kalejakhengo, crnokos; *kopulativne*, npr. gadeskibaj, rukav od košulje; kašukolalo, gluvonijem; , npr. lolevušteni (sa crvenim usnama), *apozicionalne*, npr. baro-raj (veliki gospodin) i *adverbijalne*, npr. anglejakhengo (pred očima, očito). *Kazuskompozite* su posebna grupa kompozita. Navedeni primjeri i objašnjenja mogu biti od koristi pravopisnim pravilima i upotrebi interpunkcijskih znakova.

kongruencya (lat. *congruentia*, slaganje) kongruencija označava morfološko sredstvo za sintaksičko strukturiranje rečenice. To jest, formalno međusobno slaganje između riječi koje grade sintaksičku cjelinu, s obzirom na gramatičke kategorije kao što su, npr. rod i padež, što se inače pokazuje morfološki. Kongruencija u romskom vidi se, prije svega, u slaganju lica i broja između subjekta u rečenici i glagolskih oblika. Npr. E manuša resen. (Ljudi stižu.) Zatim, u slaganju padeža, broja i roda između subjekta i predikata. Npr. Voj si but lači. (Ona je mnogo dobra.) Kongruencija se pokazuje takođe u slaganju između člana, atributivnog pridjeva i imenice. Npr. Akaja si i majnevi pustik. (Ovo je najnovija knjiga.) Ili, između imenice i apozicije. Npr. Vov rodel e Bojanes, e čhaves pire amelestar. (On traži Bojana, sina svoga prijatelja.)

kontrakcyja (lat. *contractio*, stezanje) kontrakcija je sažimanje ili skraćivanje dvaju slogova u jedan.

kopula (lat. *copula*, spona) kopula, koja može biti afirmativna ili negativna, predstavlja vezu između subjekta i predikata. Kopulativni glagol je prije svega pomoćni glagol (lat. *auxillaris*). U romskom su pomoćni glagoli **sem**, **si** (jesam, sam), koji ima razne oblike. (Zavisno od rečenične konstrukcije, taj glagol ima više značenja. Jedno od njih je “imati”). Drugi pomoćni glagol je **ovel** (biti). Treći pomoćni glagol je **kamel** (htjeti). Ulogu kopulativnih glagola imaju još avel (doći), ačhel (ostati), akardol (zvati), bučhol (zvati se) itd. Riječ je, dakle, o glagolima koji su semantičko-sintaksički motivisani i mogu vršiti gramatičke funkcije. Npr. I rakli *si* šukar. (Djevojka je lijepa.) Voj *si* la šukar jakha. (Ona ima lijepe oči.) O raklo *si* barenakhesko. (Dječak je nosonja.) E barenakhestar *si* les bari duk. (Veliki nos mu nanosi veliku patnju.) Vov *ovel* dives-divestiar sa maj but nasvalo. (On postaje iz dana u dan sve više bolestan.) Me pačav, kaj vov nimaj *ovel* peste. (Ja mislim da se on više neće povratiti.) *Ulo* sar dilimano! (Postao je kao ludak!) So *ulo*? (Šta se dogodilo?) Me *kamav* te studiriv matematika. (Ja ću studirati matematiku.) Tajsja *kam* arakhadov e profesoresa. (Sutra ću se sastati s profesorom.) Angla i rat *ka* perel o brišind. (Pred večer će padati kiša.) Od tih glagola na slogove se ne može dijeliti glagol **sem**, oblik **ulo**, (skraćeni oblik od glagola ovel) i čestice **kam**, **ka** – (skraćeni oblici od glagola kamel) – koji služe za građenje budućeg vremena, analitičkog futura I.

L

lavni (rro. *lav*, riječ) odgovara terminu nomina (lat. *nomen*, gr. *onoma*.) Ona označava sve nominalne vrste riječi, tj. one koje imaju deklinaciju. Dakle, supstantivi, pridjevi, zamjenice i brojevi. U skladu sa lingvističkim i gramatičkim klasifikacijama, tom skupu pripadaju:

nomen acti, koje obuhvataju supstantive kao što su mangimata, rodimata (zahtjevi), mothodimata (obavještenja), kethanimata (usaglašenja), thomupen (zapomaganja), jaomata (jadikovanja).

nomen actionis, koje obuhvataju supstantive koji su većinom izvedeni od glagola, npr. kerimno (djelo), adošaripen, jertisaripen (izvinjenje), asvalipe (strast, manija) itd.

nomen agentis, koje obuhvataju supstantive koji su većinom izvedeni od glagola, ali su nosioci radnje, npr. kiravni (kuvarica), šulavni (čistačica), bučarno (radnik), indjarno (nosač) itd.

nomen appellativum, koje obuhvataju mocione imenice, npr. manuš (čovjek) itd.

nomen instrumenti, koje obuhvataju supstantive za označavanje oruđa, npr. tover (sjekira), transormatori (transformator) itd.

nomen proprium, koje obuhvataju lična imena.

nomen communis, koje obuhvataju zajedničke imenice i imenice promjenljivog roda.

leksemo (gr. *lexis*, riječ) leksem je stručni semantički izraz koji označava riječi sa osnovnim značenjem. To su, dakle, riječi koje sadrži rječnik jednog jezika. Među njima su najznačajnije imenice i glagoli. Npr. glagol kerel, činiti, raditi, ima različite oblike: kerav, činim; keres, činiš; kerel, čini; kerdijav, postajem; kerdilo, postao je; kiravel, kuva itd. Svi ti oblici pripadaju istom leksemu, glagolu kerel, čija je osnova **ker-**, a korijen **kr**. Strukturalisti, među njima posebno francuski lingvista Andre Martinet (1908–1999) uveo je nove termine (monem, sem itd.) i dao novu definiciju leksema. Po toj njegovoj definiciji, leksem je „leksičko jedinstvo“ koje je obrazovano jednim jedinim monemom.

(Monem ima značenje starijeg termina “leksički morfem”, nasuprot kojem je “gramatički morfem”, koji ima samo gramatičko značenje.) Ili, prema drugoj definiciji, jedan leksem se sastoji od jednog ili više semema. (Sem označava u semantičkoj komponentnoj analizi najmanje značenjsko jedinstvo.)

Lokativo (lat. *locativus*, mjesni padež), lokativ je padež za označavanje podataka o mjestu. (Sanskritski naziv je *saptami f.* ili *adhikarana n.*). Lokativ imenica muškog i ženskog roda u jednini nastaje tako što se na kosi padež nastavlja postpozicija *-te*. (Npr. *grast*, *konj* – *grasteste*; *grasni*, *kobila* – *grasnjate*). Lokativ imenica muškog i ženskog roda u množini nastaje tako što se na kosi padež za pluralne oblike nastavlja postpozicija *-de*. (Npr. *grastende*, o konjima; *grasnjende*, o kobilama). Pravilo je da kada se imeničke riječi u lokativu dijele na slogove, postpozicije *-te* i *-de* su nedjeljive. Npr. pravilno je *grast-es-te*; *gras-nja-te*; *grast-en-de*; *gras-njen-de*. To pravilo važeće je i za prenošenje dijelova riječi u sljedeći red, što se obilježava crticom kao pravopisnim znakom. Što znači, kada u pisanju tih riječi nastaje prekid, onda dijelovi koji se prenose u sljedeći red, mogu se u skladu sa pravopisnim pravilom pisati ovako: *grastes-* (ili) *grast-*; *grasnja-* (ili) *gras-*; *grasten-* (ili) *grast-*; *grasnjen-* (ili) *gras-te. este. te. njate. de. ende. de. njende.*

Lokativ ima sintetičku i analitičku formu, tj. koristi se bez prijedloga i sa prijedlozima. Pored označavanja mjesta i prostora, lokativ se upotrebljava da se označi vrijeme u kome se radnja događa, kao i za izražavanje i označavanje raznih drugih odnosa, stanja i zbivanja. Npr. lokativ sa parnim prijedlozima *tar*, *katar* (od) – *dži* (do) upotrebljava se da se označi dužina sa početnom i krajnjom tačkom u prostoru. Npr. *Tar mande dži tute si 2 kilometra.* (Od mene do tebe je (rastojanje) 2 kilometra). Na taj način se označava i vrijeme. Sljedeći parni prijedlozi su *andar* (iz) i *an* (u) itd. Lokativ se upotrebljava kao prilog – *akate* (ovdje), *okote* (tamo), *inčate* (onamo), *akaringate* (ovamo), *odoringate* (onamo), *rigate* (u stranu), *jekvarate* (u trenu, u dahu), *zalagate* (umalo) itd. Zatim, javlja se u raznim konstrukcijama tipa *manuš-manušeste* (od čovjeka do čovjeka), *kher-khereste* (od kuće do kuće), *gav-gaveste* (od sela do sela) itd. To je najobuhvatniji padež u romskom, sa vrlo čestom i razuđenom upotrebom. Na osnovu poređenja sa lokativom u srpskom, koji se uvijek upotrebljava s prijedlozima, može se pomoću kontrastivne analize ustanoviti da postoji veliko odstupanje između lokativa u romskom i srpskom.

M

markeri (fr. *marquer*, obilježje) marker je tzv. granični signal, koji je dio “granice”, pojma koji se koristi u lingvistici i lingvističkim teorijama. U romskom jeziku, marker se upotrebljava prije svega za (1) označavanje preterita, oblika koji pokazuje radnju u prošlosti, i (2) u cilju obilježavanja medijuma. Marker koji označavaju preterit su: **-d-**, **-j-** i **-l-**. Najveći broj romskih glagola, prvenstveno tranzitivni (prelazni) i svi kauzativi, imaju u preteritu marker **-d-**. Npr. *kerel*, *činiti*, *raditi*: *kerdem* (radio sam), *kerdan* (radio si), *kerda* (radio/radila je); *kerdam* (radili smo), *kerden* (radili ste), *kerde* (radili su). Isti preterit imaju npr. *anel*, *donijeti*, *čhalavel* (udariti), *phirel* (hodati), *marel* (tući) itd. Mnogi tematski glagoli, npr. *asal* (smijati se), *daral* (bojati se), *ladžal* (stidjeti se), *langal* (hramati), *pačal* (vjerovati), *prastal* (trčati) itd. imaju u preteritu marker **-j-**. Npr. *asajem* (smijao sam se), *asajan* (smijao si se), *asaja* (smijao se, smijala se.) Jedna manja grupa glagola ima u preteritu marker **-l-**. To su npr. *arakhel* (naći), *bešel* (sjediti), *merel* (umrijeti), *nakhel* (proći) itd. Npr. *bešlem* (sjedio sam), *bešlan* (sjedio si), *bešlo* (sjedio je), *bešli* (sjedila je); *bešlam* (sjedili smo), *bešlen* (sjedili ste), *bešle* (sjedili su). Najzad, pojedini glagoli kao, *recimo*, *džal* (ići), *xal* (jesti) itd., zavisno od narječja, imaju u preteritu marker **-j-** ili marker **-l-**. Markerom **-d-** završava se osnova preterita.

Dodavanjem odgovarajućih nastavaka na tu osnovu nastaje particip. Npr. kerdo (učinjen); čalado (udaren); darajlo (plašljiv); ladžajano (stidljiv); bešlo (posaðen, zasjeo); mulano (umrtvljen) itd. Udvajanjem markera (npr. **-jl-**) stvara se gradualna diferenciranost prelaznih oblika. Tip takvih glagola su asajlo (nasmiješiti se, smijuljiti se); hutajlo (skakutajući) itd. Npr. asajlem, nasmijao sam se; hutajlem, skakutao sam...

Svi glagoli u medijumu imaju marker **-d-**, koji pored morfološkog, ima semantičko obilježje, tj. predstavlja semantički kriterijum za razlikovanje medijuma od aktiva, odnosno medijuma od pasiva. Npr. kerel, činiti, raditi: kerdyav (postajem), kerdyos (postaješ), kerdyol (postaje); kerdyas (postajemo), kerdyon (postajete), kerdyon (postaju). Markerom **-d-** završava se prezentska osnova. Od te osnove gradi se preterit: kerdilem (postao sam), kerdilan (postao si), kerdilo (postao je), kerdili (postala je); kerdilam (postali smo), kerdilen (postali ste), kerdile (postali su). Ova paradigma pokazuje da je marker **-l-** uvijek u preteritu medijuma. U skladu s tim su i pravopisna pravila.

morfemo (gr. morphē) morfem, najmanji jezički element koji je nosilac značenja. Pošto je fonološko-semantički bazni element, ne može se razlagati. Npr. čak (blato), dud (svjetlost), me (ja), pes (sebe), duj (dva) itd. Morfemi se principijelno razlikuju od slogova koji su konkretno glasovno jedinstvo u ravni govora (*parole*). Slog može da se sastoji iz više morfema, što se moglo vidjeti u primjerima koji su navedeni. Tipologija klasifikacije i diferencijacije morfema drži se postulata o jedinstvu oblika i značenja. S obzirom na funkciju značenja, razlikuju se morfemi u leksici i semantici. I najzad, mada ne i posljednje, s obzirom na gramatičke morfeme (npr. morfemi fleksije ili oni koji izražavaju razne odnose u rečenici) razlikuju se vezani i slobodni morfemi.

N

navni (rro. *nav*, ime) supstantiv, imenica, koja je pored glagola, najvažnija vrsta riječi u romskom. Morfološki posmatrano, važeće kategorije za imenice u romskom su **rod** (muški, ženski), **broj** (jednina, množina) i **padež** (primarni – nominativ, obliquus – čiji oblik ima akuzativ, i vokativ; sekundarni – genitiv, dativ, instrumental, lokativ i ablativ; i propozicional, koji ima oblik nominativa, ali se upotrebljava samo s prijedlozima.) Semantički posmatrano, imenice se dijele na konkretne i apstraktne. Konkretne su lična imena, mocione imenice, apelativi, kao što su npr. manuš (čovjek), grast (konj), gilabarno (pjevač) itd., zajedničke imenice, npr. plaina (planine), gradivne imenice, npr. arro (brašno), rup (srebro), rat (krv). Apstraktne, koje su većinom nastale od glagola i pridjeva, označavaju svojstvo, npr. pačivalipen (odanost, vjernost), procese, događaje i slučaje, npr. sune (snovi), odnose, npr. amalipen (drugarstvo, prijateljstvo), mjeru, npr. kilometro (kilometar) itd.

negacya (lat. *negare*, negirati) negacija može da se iskaže različitim sredstvima. Pomoću prefiksa **a-** (*ačhado*, zaustavljen), **bi-** (*bipačano*, neposlušan), **ni-** (*nisar*, nikako); infiksa **-n-** (*khatinende*, nigdje, nikuda); pomoću sufiksa **-čhi** (*khanči*, ništa); riječcama naj, inaj, nane, nahi (nema); nabut (malo); nimaj (ne više), nivar (nijednom), nijek (nijedan), nijekvar (nijednom), khonik (niko), khanika (nikoga), khanikaske (nikome), doš (greška), opipa (protiv), šonja (nula), najstalo (nestao, izgubio se). U značenju apsolutne negacije upotrebljavaju se, recimo, čak poznata imena ili nazivi nekadašnjih koncentracionih logora. Npr. "Hitler", "Aušvic", "Buhensvald", "Dahau" itd. U toj obimnoj "knjizi" raznih mogućnosti za "ne", centralno mjesto imaju **naj**, **ni**, **či** i **na**.

Riječca **naj** (nije) odrični je oblik pomoćnog glagola *sem*. Prema tome, kopula **si** (je, jeste) može biti gotovo uvijek zamijenjena negativnom kopulom **naj**. To jest, (u smislu formalne logike) da

umjesto forme *S je P*, nastane forma *S nije P*. Kad se upotrebljava ispred pomoćnog glagola *sem* (je-sam, sam) dobija se oblik *naj sem* u značenju nisam. Npr. *naj sem* (nisam), *naj san* (nisi), *naj* (nije); *naj sam* (nismo), *naj sen* (niste), *naj* (nisu). **Naj** ne može imati poziciju iza *sem*, osim u pojedinim konstrukcijama tipa *si – naj* (ima – nema, idi – dođi mi). Zatim, kao što glagol *sem* znači imati, tako *naj* znači nemati: *naj man* (nemam), *naj tut* (nemaš), *naj les* (on nema), *naj la* (ona nema); *naj amen* (nemamo), *naj tumen* (nemate), *naj len* (nemaju). Prema tome, kao što glagol *sem*, u značenju imati, zahtijeva akuzativ ili dupli akuzativ, isto tako *naj*, u značenju nemam, zahtijeva akuzativ ili dupli akuzativ. (U doslovnom prevodu ove konstrukcije glase: “mene nije”, ili “mene nije mene”; “tebe nije” ili “tebe nije tebe”, “njega nije” ili “njega nije njega”... Objekt je u ovom slučaju uvijek u nominativu.)

Naj može biti ispred participa prezenta (*naj* prastando, nije pretrčan); ispred participa perfekta (*naj* kerdo, nije urađen); ispred pasiva (*naj* putardo, nije otvoreno); ispred imenice bez člana (*naj* manuš, nije čovjek), ispred imenice sa članom (*naj* o manuš, nije (taj) čovjek); ispred pridjeva bez člana i sa članom (*naj* kalo, nije crn); ispred lične zamjenice (*naj* tu, nisi ti); ispred pokazne zamjenice (*naj* akava, nije ovaj); ispred broja (*naj* trin, nije tri), ispred rednog broja, uvijek sa članom (*naj* o dujto, nije drugi): ispred priloga (*naj* dur, nije daleko); ispred prijedloga (*naj* an, nije u...) itd. **Ni** ili **či** mogu se upotrijebiti ispred pomoćnih glagola *ovav* (biti, postati) i *kamav* (htjeti), kao i mnogih drugih glagola. *Ni džava tajsa pi buti*. (Neću ići sutra na posao.) *Ni xalem khanči*. (Nisam ništa jeo.) *Ni kamav la*. (Ne volim je.) *Či suta*. (Nije spavala.) *Či muli*. (Nije umrla.) Analiza pokazuje da se unutrašnja negacija, kontrastna negacija, pomjerena negacija i podizanje negacije, dvostruka negacija – (često s ablativom) – višestruka negacija, retorička pitanja itd. iskazuju pretežno negacijom **ni**. (Negacija **naj** upotrebljava se u tipovima odričnih rečenica, npr. izjavno-odričnih i upitno-odričnih, raznih izraza i fraza.) **Na** se upotrebljava kad se izriču zapovijesti, naredbe, zabrane itd. U odričnim rečenicama sa opštom kvantifikacijom javljaju se zamjeničke imenice, npr. *khonik* (niko), zajednički pridjev, npr. *nisavo* (nikakav) ili zamjenički prilog, npr. *nisar* (nikako, nipošto) ili odrični izrazi tipa *nijek* (nijedan), *nivar* (nijedared) itd. Negiranje se vrši veoma često i sa prijedlogom *bi* (bez). Negacije **naj**, **ni**, **či** i **na** ne mogu se dijeliti. One se pišu uvijek odvojeno.

nominativo (lat. nominativus) nominativ je prvi padež, kojim se obično kazuje **ko** je vršilac radnje ili **šta** je to čemu se nešto pripisuje. Nominativ ima oblik imenske riječi, što znači to je nemarkiran padež u deklinaciji. U rečenici se njime popunjava pozicija gramatičkog subjekta, a može se pojaviti i u funkciji dijela predikata. S obzirom na njegove funkcije i značenja, nominativ ima tri osnovna modela. To su: *apelativni*, *subjekatski* i *predikatski nominativ*. *Apelativni nominativ* je u funkciji apelativa (imena, naslova, naziva itd.) Npr. i Ana, Ana; i Evropa, Evropa; o kher, kuća; amen, mi; lesko, njegov; “Bi kheresko, bi limoresko”, “Bez doma, bez groba”, naslov zbirke pjesama; “O kher umblavimaske”, “Dom za vešanje”, naslov filma E. Kusturice. *Subjekatski nominativ* je u funkciji gramatičkog subjekta u rečenici. Npr. **O manuš** lekharel. – Čovjek piše. *Subjekatski nominativ* može biti u funkciji subjekatskog dodatka. Kao atribut: **I lachi pustik** but mol. – Dobra knjiga mnogo vrijedi. Kao atributiva: **E čirklja ladavne** ni nakhaven akate o ivend. – Ptice selice ne provode ovdje zimu. Kao apozicija: O Marko, **mor terneder phral**, irisalo khere. – Marko, moj mlađi brat, vratio se kući. Kao apozitiv: **I Sara, khini**, pašljili thaj sutili. – Sara, umorna, legla je i zaspala. *Predikatski nominativ* je nominativ u funkciji semantičkog jezgra kopulativnog predikata ili semantičke dopune semikopulativnog ili dekomponovanog predikata. Npr. O Arijel **si studento**. – Arijel je student. I Borka **si lachi**. – Borka je dobra. *Semikopulativni glagoli* tipa *kerdol* (postati), *ačhol* (ostati), *dičhol* (izgledati), *bučhol*, *akardol* (zvati se), *kerel pe* (pretvarati se) itd. stvaraju specijalne modele nominativa. Npr. I Indira *dičhol baxtali*. – Indira izgleda srećna. I rakli *bučhol Tanja*. – Djevojka se zove Tanja. *Vov kerel pe nasvalo*. – On se pretvara da je bolestan. U romskom, za razliku od srpskog, numerički,

pronomerički i paranumerički kvantifikatori su u nominativu. (U srpskom su u genitivu, prije svega u partitivnom genitivu.) Npr. Trin rakle. (Doslavno: Tri dječaci.) – Tri dječaka. Deš amen. (Deset mi.) – Desetoro nas. But von. (Mnogo oni.) – Mnogo njih. (Uz pronomeričke kvantifikatore tipa “Mnogi od njih”, “Nijedan od nas” u romskom se upotrebljava ablativ: But lendar. Nijek amendar.) Zatim, kilogramo phabaja (kilogram jabuke) – kilogram jabuka; litro thud (litar mlijeko) – litar mlijeka; gramo lon (gram sol) – gram soli; metro štofo (metar štof) – metar štofa; burnik rezo (šaka pirinač) – šaka pirinča; gono giv (džak žito) – džak žita; xal arro (vreća brašno) – vreća brašna; kotor lil (parče hartija) – parče hartije; kotor manro (komad hljeb) – komad hljeba; buka kiral (zalogaj sir) – zalogaj sira itd. Uzvici tipa ake (evo), eke (eno), dik (gle) itd., tj. riječce kojima se u neposrednoj komunikaciji skreće sagovorniku pažnja na neki objekat, zahtijevaju takođe nominativ. (U srpskom se upotrebljava genitiv, model prezentativ/eksklamativ.) Npr. Ake o autobus! (Evo autobusa!) – Evo autobusa! Eke o manuš! (Eno čovjek!) – Eno čovjeka! Dik o beng! (Gle đavola!) – Gle đavola! (U romskom postoje emfatični zamjenički izrazi *aketalo* (evo ga), *najstalo* (nema ga) koji imaju promjenu kao pomoćni glagol *sem*, jesam, sam, što znači, jedino u prezentu. Npr. aketalem! – evo me!; aketalan! – evo te!; aketalo! – evo ga! aketali! – evo je!; aketalam! – evo nas!; aketalen! – evo vas!; aketale! – evo ih! Istu paradigmu ima i odrični oblik *najstalo*. Emfatični zamjenički izrazi su u stvari kompozite. Prva je nastala od pokazne zamjenice *ake*, evo i *eke*, eno; + sanskrtski glagol *as* (II klasa), asti, biti, egzistirati. Druga je nastala od negacije *naj*, ne, nije + glagol *as*. Njihov krajnji oblik rezultat je sandhija.) Navedeni primjeri i objašnjenja omogućavaju da se neposredno vide primjena pravopisnih pravila i interpunkcijskih znakova.

numero (lat. *numerus*, broj) broj (rro. *djindo*), vrsta riječi za označavanje kvantitativnih odnosa. Najčešće ide sa imenicom, zatim s pridjevima, zamjenicama i glagolima. (Broj se, uslijed toga, tretira i kao verbalna kategorija. Pomoću sufiksa **-ar** grade se od brojeva romski kauzativni glagoli, tipa udvostručiti, utrostručiti itd., koji u medijumu imaju druga značenja. Npr. dujardjav, dijelim se na dva dijela itd.) Osnovni brojevi su jek (jedan), duj (dva), trin (tri), štar (četiri), pandž (pet), šov (šest), epta (sedam), oxto (osam), inja (devet), deš (deset), dešujek (jedanaest), dešuduj (trinaest), (...), biš (dvadeset). Jek je u imeničkoj upotrebi neodređeni član, bez oznake za rod. Brojevi u romskom nemaju oznaku za rod. Npr. *duj rakle* (dva dječaka) – *duj raklja* (dvije djevojke). Po padežima imaju promjenu kao imenice muškog roda. Kada je broj ispred imenice ili pridjeva, ima samo oblik kosog padeža. Npr. N. jek manuš (jedan čovjek); G. jekhe manušesko; D. jekhe manušeske; A. jekhe manušes; V. /; I. jekhe manušesa; L. jekhe manušeste; Abl. jekhe manušestar. Redni brojevi nastaju dodavanjem sufiksa **-to**: jekto (prvi/a), dujto (drugi/a), trito (treći/a) itd. Kada se imenuje prvi sprijeda, koristi se adverbijalni pridjev *angluno*; kada se imenuje zadnji u redu upotrebljava se *paluno*. Multiplikativni brojevi nastaju pomoći riječi **var**. Npr. dujvar (dvaput), trinvar (triput) itd. (Ako je riječ var odvojeno napisana, znači *puta*. Npr. duj var duj, dva puta dva.) Distributivni brojevi su jek thaj jek, jek po jek (jedan po jedan), duj thaj duj, duj po duj (dva po dva) itd. Neodređeni brojevi su duj-trin (dva-tri), trin-štar (tri-četiri) itd. Razdijeljeni brojevi su opaš ili jek paš (polovina), opš jek (pola jedan), opaš – duj (pola dva) itd. To su, zatim, džuto (par), sa odlikom broja i imenice; luduj (oba, obojica, obadva, obje, obadvije, sa oznakom pridjeva i broja. (Skr. ubha, oba; ubh VI; IX; VII, uvezati zajedno, zakopčati) itd. Iz navedenih primjera i objašnjenja slijedi da ima brojeva, riječi i sufiksa koji se ne mogu dijeliti i prenositi u sljedeći red, kao što, s druge strane, ima brojeva i složenica koje su djeljive.

O

objekato, gočarno (lat. *objectum*, objekt) objekat označava predmet radnje. U romskom objekat u rečenici označavaju padežni oblici imenica i zamjenica. To su, prije svega, akuzativ, bez prijedloga i s prijedlozima, (direktni objekat) i dativ, genitiv, instrumental i lokativ (direktni ili indirektni objekat, ali uvijek u zavisnosti od vrste glagola). Npr. Čalada *e manušes* e baresa. (Udario je čovjeka kamenom.) Najarel *e džukeles*. (Kupa psa.) Koriguil *les*. (Ispravlja ga.) Kerel kher *pe čhaveske*. (Gradi kuću za sina.) I Jana si *bi bućako*. (Jana je bez posla.) Čide love *abijaveske*. (Sakupili su novac za svadbu.) Mor čhavo dirigul *e orkestroa*. (Moj sin diriguje orkestrom.) Na muk *ruveste* e bakres. (Ne ostavljaj vuku jagnje.) Dik tut *pe leste*. (Ugledaj se na njega.) Siklilo *pe late*. (Navikao se na nju.) Ovi primjeri pokazuju da i tada kada se padežni oblici u romskom i srpskom razlikuju, zahvaljujući karakterističnim vrstama glagola, uspostavljaju se odgovarajuće semantičke relacije sa objektom u nominalnoj frazi.

P

padicijna ili padi (rro. *padi*, zarez; *cihna*, znak) zarez je pravopisni znak kojim se obilježava pisanje riječi u nizu, naporedno, u slučaju naknadnih objašnjenja, posebnog isticanja, riječi koje izražavaju suprotnost, kada se autor (govornik) obraća direktno čitaocu (slušaocu) itd. U zavisnosloženim rečenicama, u čijem se zavisnom dijelu nalaze već pomenuti vremenski veznici, uzročni, pogodbeni, dopusni, načinski, namjerni, posljedični, izrični i relativni. U nezavisnosloženim rečenicama dijelovi rečenice sa suprotnim veznici (kao što su, recimo, *ali, dok, nego, već*) odvajaju se zarezom. Zarez se upotrebljava i u dijelovima složenih rečenica sa zaključnim veznici tipa *dakle, prema tome*, zatim isključnim veznici tipa *samo, samo što*, u dijelovima koji označavaju posljedicu, što se izražava veznikom *te*, zatim, u rečenicama s kondicionalom itd.

predikato (lat. *praedicare*, iskazati) predikat odgovara grčkom terminu *rhema*, rečenični iskaz. Može imati lični i bezlični oblik. Njim se **subjektu** pripisuje neka radnja, stanje ili osobina. Kada službu predikata vrše glagoli u ličnom glagolskom obliku, radnja ili osobina se pripisuje ili govornom licu, ili sagovornom licu, ili odsutnom licu. Osim ličnog, glagoli mogu biti i u drugom obliku. Službu predikata vrše i druge riječi, npr. imenice, pridjevi, brojevi. S obzirom na to, predikati mogu biti *glagolski* i *imenski*, a u zavisnosti od njihove morfološke strukture, *jednostavni* i *složeni*. Zavisno od tipa rečenice i njenog značenja, razlikuju se *kopulativni*, *nekopulativni*, *semikopulativni*, *modalni*, *fazni* itd. Prema stepenu složenosti njihovog sintaksičkog oblika, postoje *analitički*, *sintetički* i *složeni* predikati. I, najzad, mada ne i posljednje, semantički predikati, kao dio semantičke rečenične strukture, mogu biti *nultovalentni* (avalentni), *jednovalentni*, *dvovalentni*, *trovalentni* i *četvorovalentni*. Predikat stvara tzv. predikativne okvire i, na taj način, određuje strukturu rečenice, unutar koje može da postoji prednje polje, srednje polje i zadnje polje. Npr. I. O Aco *džal* detharinasa pe džungale džukelesa *te phirel*. (Aca ide jutrom sa svojim opasnim psom da šeta.)

Iz te rečenice, proizilaze sljedeće mogućnosti:

1. Detharinasa *džal* o Aco pe džungale džukelesa *te phirel*. (Jutrom ide Aca sa svojim opasnim psom da šeta.)
2. Pe džungale džukelesa *džal* o Aco detharinasa *te phirel*. (Sa svojim opasnim psom *ide* Aca jutrom da šeta.)
3. *Džal* o Aco detharinasa pe džungale džukelesa *te phirel*?

U poljima rečenica su sljedeći rečenični članovi: o Aco (Aca) – subjekt; detharinasa (jutrom) – vremenska dopuna; pe džungale džukelesa – prepozicionalna dopuna; džukel (pas) – u instrumentalu. Samo u rečenici (I) subjekat je u prednjem polju, što odgovara “normalnom” tipu rečenice u romskom. U rečenici koja je označena brojem 1. dopuna za vrijeme je na početku; rečenica, koja je označena brojem 2. počinje prepozicionalnom dopunom, dok je rečenični subjekat u srednjem polju. U upitnoj rečenici, koja je označena brojem 3., glagol prethodi subjektu. Sa interpunkcijskim znakovima, npr. znak uzvika, ili u kombinaciji znak uzvika i znak upitnika, rečenice 1, 2 i 3 dobijaju drukčija značenja. Mogu se, recimo, dobiti rečenice koje izražavaju čuđenje, divljenje, sumnju i tome slično. Prema tome, i znakovima interpunkcije se može postići da predikat dobije novi komunikativni aspekt, odnosno da i znakovi postanu zajedno sa predikatom dio relacije tema-rema.

prepozicionalo, prepozicional, padež sa prepozicijama (prijedlozima) ili tzv. prepozicional, jer u rečenici može zamijeniti genitiv, dativ, akuzativ, instrumental, a najčešće sintetičke oblike lokativa i ablativa. On ima isti oblik kao imeničke riječi u nominativu. Npr. Čikalo dži kaj čanga. Blata do koljena. (Romski – lokativ, srpski – genitiv: Čikalo dži čangende.) Crda drom kaj amala. Pošao je svojim prijateljima. (Romski – lokativ, srpski – dativ: Crda drom pe amalende.) Phangla e grastes ko kažt. (Zavezao je konja za drvo. (Romski – lokativ, srpski – akuzativ: Phangla e grastes kaštete.) Tar o Beograd dži ko Zagreb si 600 kilometra. Od Beograda do Zagreba je 600 kilometara. (Romski – ablativ, srpski – genitiv: E Beogradostar dži Zagrebeste si 699 kilometra.) Ašundem tar o Branko. Čuo sam od Branka. (Romski – ablativ, srpski – genitiv: Ašundem e Brankostar.) itd.

pučimaski cihna (rro. *pučel*, pitati; *cihna*, znak) upitnik je pravopisni znak kojim se obilježava kraj upitne rečenice, u kojoj se obično javljaju upitne riječi tipa **kon?** (ko?), **soske?** (zašto?), **so?** (šta?), **karing?** **kuri?** (kuda?), **kaj?** (gdje?), **sar?** (kako?) itd. Upitnikom unutar rečenice izražava se sumnja ili neslaganje s onim što izražava riječ iza koje dolazi. U kombinaciji sa znakom uzvika pojačava se sumnja, neslaganje ili čuđenje.

R

rigalicihna (rro. *rig*, strana; *cihna*, znak) kosa crta je pravopisni znak koji se upotrebljava kad se brojni podaci unose u isti red teksta koji je izražen riječima, kada se stihovi iz pjesme pišu horizontalno itd.

S

subjekato, adarno (lat. *subjectum*, podmet, osnovni pojam), subjekat koji, prema tradicionalnoj gramatici, zajedno sa predikatom konstituiše osnovni oblik iskazne rečenice. Morfološki je sintaksička funkcija subjekta u romskom označena nominativom, što je slučaj i u mnogim drugim jezicima. Sa stanovišta semantike, subjektu se pripisuje „agentivna“ funkcija, tj. on važi kao onaj koji izaziva radnju koja se iskazuje u predikatu. Mada je to u mnogim slučajevima tačno, u romskom ima primjera koji odudaraju od te tvrdnje. Npr. ima slučajeva kao si man (imati), naj man (nemati) itd., koji zahtijevaju da se napravi razlika između gramatičkog subjekta i logičkog subjekta. U opštim teorijskim radovima i djelima modernih gramatičara to pitanje se vrlo opširno razmatra.

Š

šlisnicihna ili **šlisni** (skr. *šlisni*, zagrada; *cihna*, znak) zagrada je pravopisni znak koji pokazuje da dio rečenice koji je njome obuhvaćen sadrži objašnjenje teksta. Zagrada može biti unutar rečenice (na početku, u sredini ili na kraju). Mogu biti oble, uglaste, kose ili kao vitice.

T

tikni crdinicihna (rro. *tikno*, mali; *cihna*, znak) crtica je pravopisni znak koji pokazuje da elementi rastavljeni njime grade tijesnu cjelinu i da zajedno predstavljaju jedinicu u ravni riječi. Crticom se povezuju dvije ili više jedinica u složenicama u kojima imaju ravnopravan odnos jedna prema drugoj ili u kojima jedna od njih ima podređeni položaj. Npr. rromano-srbikano alavari (romsko-srpski rječnik); muršikane-džuvlikane relacye (muško-ženski odnosi); fonetikani-fonologikani-morfologikani analiza (fonetičko-fonološko-morfološka analiza) itd. Crticom se povezuju imena više ljudi, dva prezimena iste osobe, dvije ili više jedinica u složenici u kojima je jedna od njih predstavljena brojkom, simbolom ili slovom. Npr. 70-beršutnipe (70-godišnjica); B-vitamino (B-vitamin) itd.

Crticom se zatim rastavljaju riječi i frazeološki izrazi u kojima riječi stoje jedna drugoj nasuprot (dives-rat, dan-noć; upre-tele, gore-dolje itd.) Crtica se upotrebljava kad se dio riječi prenosi u novi red itd.

U

upanale cihne (rro. *upral*, odozgo; *cihna*, znak) navodnici su pravopisni znak koji pokazuje da se njime označeni tekst navodi doslovno ili mu se daje drugo značenje. To može biti samo riječ, rečenica, više rečenica ili fragment teksta. Navodnicima se može označiti neprecizno ili netačno značenje, drukčije značenje, sumnja ili, recimo, ironičan odnos prema sadržini teksta koji se navodi. U navodnike ili polunavodnike stavljaju se naslovi knjiga, novina, članaka itd.

V

valenca, glagoli su valentni jer imaju sposobnost da vezuju za sebe druge riječi i grupišu ih u rečenici. Francuski lingvist L. Tesnier tvorac je teorije valentnosti. Po toj teoriji, povezivanje riječi zasnovano je na leksičko-semantičkoj vezi, kao i na gramatičkim pravilima koja važe za svaki jezik posebno. Semantička i sintaksička valentnost ilustruje se jednočlanim, dvočlanim, tročlanim, četvoročlanim i petočlanim konstruisanim rečenicama. Jednočlane su npr. Račavol. (Smrkava se.) Detharinavol. (Sviće.) Djivesavol (Razdanjuje se.) Dvočlane su: E čhave plivin. (Djeca plivaju.) Savore ačas. (Svi ćutimo.) Tročlane su: I Ana prindžarel e Saša. (Ana poznaje Sašu.) E turistura dikhaven o foro. (Turisti razgledaju grad.) Četvoročlana je: O Ivo ačhel irisardo e zejenca. (Ivo je okrenut leđima.) Petočlana je: O manuš lekharel lil e amaleske e kompjuteresa. (Čovjek piše pismo svome drugu kompjuterom.)

viram (skr. *viram*, tačka) tačka je pravopisni znak kojim se obilježava dovršenost rečenice koja nije upitna ili zapovijedna, zatim se stavlja iza skraćenih riječi i izraza, iza reda jedinice u nabranjanju i članova brojke koji su odijeljeni.

viram-padicihna, tačka i zarez je pravopisni znak koji je hijerarhijski niži od tačke, a viši od zarez. Tim pravopisnim znakom postavlja se međa između dviju rečenica koje su relativno samostalke komunikativne jedinice, od kojih je bar jedna složena. Taj znak se upotrebljava zatim u tzv. simetričnim rečenicama, rečenicama bez veznika itd. Posebni pravopisni znakovi su tri tačke i tri tačke u zagradama.

vokativo (lat. *vocare*, dozivati) vokativ, padež za dozivanje, oblik je u koji se stavlja ime onoga kome se skreće pažnja na nešto što se u rečenici iznosi i kojim se doziva. Taj padežni oblik u suštini je bez sintaksičko-semantičke vrijednosti. Vokativ ima prije svega komunikativnu vrijednost. Uslijed toga, ispred imenske riječi u vokativu ne stoji član. Ako su imenske riječi romskog porijekla, one mogu u vokativu imati sljedeće oblike: amala! (druže!); amalalen! (drugovi!); manuša! (čovječe!); manušalen! (ljudi!) Primjeri za romska muška imena: Kaleja! Meneka! Patalo! Murga! Toko! Toto! Imenice ženskog roda imaju sljedeće oblike; amaline! (drugarice!); amalinalen! (drugarice!); phene! (sestro!); phenalen! (sestre!) itd. Primjeri za romska ženska imena: Kalije! Luga! Kojče! Huta! Titalo!

U cilju ilustracije, navode se rečenice sa vokativom: Phralalen, aven akaringate! (Braćo, dođite ovamo!) Devla, dik pe mande! (Bože, pogledaj me!) So phendan, daje? (Šta si kazala, majko?) Soske san, manuša, xoljariko? (Zašto si, čovječe, ljut?)

Iza vokativa u rečenici stoji zarez, a rečenica se završava uzvičnikom ili znakom pitanja. Pored izloženih pravila i uputstava, neophodno je znati da se samo uzvičnik ili samo znak pitanja, kao ni bilo koji drugi pravopisni znak ne mogu prenijeti u sljedeći red.

UPOTREBA I ZNAČENJA PADEŽA U ROMSKOM I SRPSKOM

Cilj ovoga teksta je da pokaže sličnosti i razlike u upotrebi padeža u romskom i srpskom, sa kojim su slični hrvatski, bosanski, bošnjački, crnogorski, i djelimično slovenački.

Polazni stav je da različiti jezici imaju različite gramatičke strukture, unutar kojih je i padežni sistem. Zavisno od funkcije i značenja, padeži u romskom mogu da se pojavljuju u (1) slobodnom padežnom obliku, bez člana i sa članom, (2) mogu biti vezani prijedlogom, (3) mogu biti vezani obaveznim determinatorom, (4) mogu biti vezani istovremeno prijedlogom i obaveznim determinatorom.

Padeži koji pokazuju odnose zavisnosti imenice u rečenici, po tradicionalnom shvatanju, zavisni su, dok su nezavisni oni koji imaju druge funkcije u jeziku. Npr. nominativ i vokativ.

Upotreba padeža u romskom zavisi od vrste glagola (prelazni, neprelazni, kauzativi/faktiviti, medio-pasivni itd.), participa i drugih glagolskih oblika, priloga, kao i od drugih vrsta i oblika riječi.

To su, zatim, razna pravila i prihvaćene norme o upotrebi padeža u romskom, razvoj i širenje pismenosti, književno stvaralaštvo, mediji i komunikacija na romskom itd.

Sociolingvistički razlozi i okolnosti imaju takođe uticaja na upotrebu padeža u romskom.

Najzad, mada ne i posljednje, u tome se uočavaju ponekad vanjezički tragovi, kulturološki, socijalni, istorijski itd.

Kontrastivna analiza

Kontrastivna analiza zasniva se na sljedećim pretpostavkama:

1. Jezici se razlikuju.
2. Jezici su slični.

Razlike su empirijske prirode i one se uočavaju na osnovu istraživanja.

Sličnosti se, međutim, teže uočavaju. One se otkrivaju dubljim proučavanjem pojava u različitim jezicima.

Jezičke univerzalije, koje su lingvisti empirijski dokazali i teorijski objasnili, kao i kategorija "kanoničnog reda riječi", na osnovu koje je izvršena tipološka podjela jezika, rukovodna su načela u ovoj analizi.

Kontrastivnost se analizira interlingvalno, na osnovu poređenja romskog i srpskog; strukturalno, utvrđivanjem sličnosti i razlika u površinskoj strukturi riječi u romskom i srpskom; parcijalno, sa jednim jezičkim segmentom – padež i njegova sintaksičko-semantička upotreba na primjerima u rečenici; jednosmjerno, romsko- srpski, a u cilju ilustracije, vrši se, u suženom obimu, još poređenje srpskog i romskog.

Nominativ

Nominativ je prvi padež, kojim se obično kazuje *ko* je vršilac radnje ili šta je to čemu se nešto pripisuje. (Romski: *kon?/so?*)

Nominativ ima oblik imenske riječi, što znači da je u deklinaciji nemarkiran padež. U rečenici se njime popunjava pozicija gramatičkog subjekta, a može se pojaviti i u funkciji dijela predikata.

S obzirom na njegove funkcije i značenja, nominativ ima tri osnovna modela. To su: apelativni nominativ, subjekatski nominativ i predikatski nominativ.

Apelativni nominativ. To je nominativ u funkciji apelativa (imena, naslova, naziva.) Primjeri: o Aleksa (Aleksa), i Ana (Ana), i Evropa (Evropa), o kher (kuća), i baxt (sreća), amen (mi), “O phurd upral e Drina” (“Na Drini ćuprija”), lesko (njegov), lolo (crven)...

Subjekatski nominativ. To je nominativ u funkciji gramatičkog subjekta u rečenici.

Primjeri:

O manuš lekharel lil. (Čovjek piše pismo.)

I phuri kerel maro. (Starica mijesi hljeb.)

Subjekatski nominativ može biti u funkciji subjekatskog dodatka, i to:

1. atributa

I lachi pustik sajek kamipesa drabardol. (Dobra knjiga uvijek se rado čita.)

2. atributiva

E čiriklja ladavne ni ačhen akate ivende. (Ptice selice ne ostaju ovdje tokom zime.)

3. apozicije

O Marko, **mor terneder phral**, reslo khere. (Marko, moj mlađi brat, stigao je kući.)

4. apozitiva

O Luka, khino, bešlo te lel peske dji. (Luka, umoran, sjeo je da odahne.)

U nominativu koji je u poziciji subjekta, može biti i kondenzovana predikacija – nominalizovana forma: deverbativna ili deadjektivna imenica, npr. **Lesko gilabipe** anel po **gilabipe** leske dadesko. (Njegovo pjevanje liči na pjevanje njegovog oca.)

O lačhipe si šuži gana. (Dobrota je lijepa osobina.)

I u romskom se, kao u srpskom, koristi nominativ uz veznik **sar** (kao) ili **sar kaj, sar go kaj** (kao što) u poredbenim konstrukcijama.

Kerel buti **sar** i kir. (Radi kao mrav.)

Dičhol **sargo** mulo. (Izgleda kao mrtvac.)

U romskom se koristi nominativ uz veznik **sar** (kao) u adverbijalnim konstrukcijama, npr.:

Von maren pe **sar e lavura**. (Oni se bore kao lavovi.)

I Maja khelel **sar i džuvdi jag**. (Maja igra kao živa vatra.)

To je, zatim, model koji pokazuje nominativ rečeničnog ekvivalenta (okazionalna varijanta rečenice), npr.: **Jag!** (Vatra!)

Predikatski nominativ. Predikatski nominativ je nominativ u funkciji semantičkog jezgra kopolativnog predikata ili semantičke dopune (komplementa) semikopolativnog ili dekompanovanog predikata.

Primjeri za nominativ u kopolativnom predikatu su:

O Branko si *studento*. (Branko je student.)

I Borka si *lači*. (Borka je dobra.)

Unutar tog modela mogu se razlikovati nominativ u semikopulativnom predikatu, tj. u funkciji semantičke dopune uz semikopulativne glagole tipa *kerdol* (postati), *ačhol* (ostati), *dichol* (izgledati), *bučhol*, *akhardol* (zvati se), *kerel pe* (pretvarati se, napraviti se), itd.

I Indira *dichol baxtali*. (Indira izgleda srećna.)

Vov *kerel pe nasvalo*. (On se pretvara da je bolestan.)

I čhaj *bučhol Tanja*. (Djevojka se zove Tanja.)

Sličnost upotrebe i značenja nominativa u romskom i srpskom može se ilustrovati i raznim drugim primjerima. Međutim, ima primjera na osnovu kojih se uočava razlika u upotrebi nominativa. Najtipičniji primjeri su numerički, pronomerički i paranumerički kvantifikatori koji u romskom imaju oblik nominativa, a u srpskom oblik genitiva – partitivni genitiv.

Primjeri – numerički i pronomerički kvantifikatori:

Trin *čhavre*. (Tri *djeca*.) – Tri *djeteta*.

Luduj *ternore*. (Oba *momci*.) – Oba *momka*.

Deš *amen*. (Deset *mi*) – Desetoro *nas*.

But *von*. (Mnogi *oni*.) – Mnogo *njih*.

(Uz pronomeričke kvantifikatore najčešće ide ablativ, npr. But *lendar*. – Mnogi *od njih*. Nijek *amendar*. – Nijedan *od nas*.)

Primjeri – paranumerički kvantifikatori:

kilogramo *phabaja* (kilogram *jabuke*) – kilogram *jabuka*,

litari *thud* (litar *mljeko*) – litar *mlijeka*,

gramo *lon* (gram *sol*) – gram *sol*,

metari *štofo* (matar *štof*) – metar *štofa*,

burnik *rezo* (*šaka pirinač*) – *šaka pirinča*,

gono *giv* (džak *žito*) – džak *žita*,

xal *arro* (vreća *brašno*) – vreća *brašna*,

trasta *sir* (torba *bijeli luk*) – torba *bijelog luka*,

kanta *paj* (kanta *voda*) – kanta *vode*,

len *asva* (rijeka *suze*) – rijeka *suza*,

kotor *lil* (parče *hartija*) – parče *hartije*

kotor *manro* (komad *hljeb*) – komad *hljeba*,

buka *kiral* (zalogaj *sir*) – zalogaj *sira*, itd.

Navedeni primjeri pokazuju da oblici nominativa u romskom imaju oblike genitiva u srpskom, i to partitivnog genitiva. Iz toga proističu neka pitanja i teme koje zahtijevaju posebnu analizu. To su npr. meroničnost i partitivnost, kao i klase glagola kojima je dostupno semantičko obilježje partitivnosti, npr. *del* (dati), *mangel* (htjeti, željeti), *arakhel* (naći), *bičhalel* (poslati), *pijel* (piti), *xal* (jesti), *astarel* (uhvatiti), *lel* (uzeti) itd.

Sljedeći primjeri su riječi kojima se u neposrednoj komunikaciji skreće pažnja sagovorniku na neki objekt, uzvicima tipa *ake* (evo), *eke* (eno), *dik* (gle). U tim rečenicama romski nominativ dobija u srpskom prevodu oblik genitiva. (Subjekatski genitiv, model prezentativ/eksklamativ.)

Npr.:

Ake o *autobus!* (Evo *autobus!*) – Evo *autobusa!*

Eko o *manuš!* (Eno *čovjek!*) – Eno *čovjeka!*

Dik o *beng!* (Gle *đavo!*) – Gle *đavola!*

(U romskom postoje emfatični zamjениčki uzvici za treće lice jednine i množine: *aketalo!*, evo ga!; *aketali!*, evo je!; *aketale!*, evo ih!. Odrični oblici su: *najstalo!*, nema ga!; *najstali!*, nema je!; *najstale!*, nema ih!)

Mnogi primjeri svjedoče o upotrebi nominativa jednine i množine u konstrukcijama s glagolom *sem* (jesam), čiji oblik u 3. licu singulara i plurala u prezentu *si* (je) i imperfektu *sas* – (taj oblik u srpskom ne postoji) – znače “imati” i s glagolom *ovav* (biti) u značenju “postojati”.

To je slučaj i s njihovim odričnim varijantama.

U konstrukciji s tim glagolima, nominativ u srpskom prevodu ima genitivni oblik.

Ima, naravno, i obrnutih slučajeva.

Među njima su najneobičniji oni primjeri u kojima srpski nominativ jednine i množine u konstrukcijama s glagolom *imati*, dakle u funkciji i značenju subjekta, u romskom prevodu ima oblik akuzativa. Što znači, subjekt (imenica, zamjenica i dr.) ima u toj konstrukciji oblik akuzativa, a objekt oblik nominativa.

To je, dakle, jedan od specijalnih slučajeva.

Npr.: *Ja imam kuću. – Man si man kher.* (Doslovno: *Mene je mene kuća.* Kao što pokazuje ovaj primjer, koristi se dupli akuzativ: **man si man...**)

(O tome će biti više riječi u tekstu o akuzativu).

Prepozitiv

Prepozitiv ima isti oblik kao nominativ u jednini i množini, samo se uvijek upotrebljava sa prijedlozima. Na taj način, prepozitiv kao pendent može vršiti službu genitiva, dativa, akuzativa, instrumentalna i, naročito, lokativa i ablativa.

Prepozitiv se često upotrebljava kada se prevodi sa stranog jezika.

Primjer:

Srpski – romski

Genitiv – prepozicional

1. Ovakva situacija dovela je do sukoba. – Gasavi situacia anda *dži ko konflikto*.
2. Lako je došao do velikog bogatstva. – Lokhe avilo *dži ko baro thagaripe*.
3. Spasio je prijatelje nevolje. – Arakhada e amalen *kotar i bibaxt*.
4. Od svih ljudi najbolje je on znao tu problematiku. – *Kotar sa e manuša* majače vov džangla akaj problematika.
5. Izašao je iz kuće. – Inklisto *andar o kher*.

Dativ – prepozicional

1. Njeno lice mu je stalno pred očima. – Lako čham si leske sajek *angla e jakha*.
2. Panično su pojurili prema vratima. – Panikane prastaje *ko udar*.

Akuzativ – Prepozicional

1. Preveo je stanarsko pravo na ženu. – Nakhada o kheresko hakaj *pi peski romnji*.
2. Priljubila se uz majku. – Čićida pes *uz i daj*.

(Povodom ovog primjera, neophodno je reći da je srpski prijedlog *uz* ušao u romske dijalekte širom Evrope. Prijedlog *uz*, koji je inače sveslovenskog porijekla, stoji u romskom uz genitiv, akuzativ i lokativ. Npr. *Uz tute*. Doslovno: Uz kod njemu. – Uz njega.)

3. Okačio je mantil na čiviluk. – Umblada o mantili *po čiviluko*.
4. Sjeli su za sto. – Bešle pal *o mesali*.

Instrumental – Prepozicional

1. Pred ocem ne smije da puši. – *Angla o dad* ni tromal te pijel tutuno.
2. Zanimemio je pred njegovom tugom. – Ačhilo bi lavesko *angla leski duk*.
3. Dijete je potrčalo za psom. – O čhavro prastaja *pala o džukel*.
4. Traga za novom literaturom ne bi li riješio problem. – Phirel *pal i nevi literatura* sar bi agorisarela o problemu.

Lokativ – Prepozicional

1. Postigao je rekord u skoku u dalj. – Reslo o rekordo *an o dur xutipe*.
2. Odijelo je u ormanu. – E šeja si *an ormano*.
3. Trči po travi. – Prastal *pi čar*.
4. Raznosi novine po kućama. – Legarel žurnala *pe khera*.
5. Završiče posao u januaru. – Agorisarela i buti *an januaro*.
6. Tražio je knjige po bibliotekama. – Roda e pustika *pe biblioteke*.
7. Razbila je vazu u bijesu. – Phagla i vaza *an i xoli*.

Prema tome, prepozitiv je takođe jedinica romskog padežnog sistema. Na osnovu navedenih primjera, uočavaju se u analitičkom obliku fundamentalne relacije: agens, patiens, benefaktiv, s jedne strane, i lokativ, direktiv i terminativ, sa druge strane.

Relevantne razlike koje postoje između tih dviju grupa relacija očituju se u genitivu, dativu, instrumentalu, lokativu i ablativu. To su oblici sa postpozicijom. Oni pokazuju da su nominalni elementi, čiji je oblik u obliquusu, potpuno stopljeni sa tzv. padežnim nastavcima, tj. postpozicijama.

Genitiv

Genitiv je padež sa primarnom funkcijom izražavanja opštih odnosa između entiteta.

Imenice muškog roda imaju u jednini padežni nastavak *-ko/-i/-e*, u množini *-go/-i/-e*. To znači da ukoliko deklinirajuća imenica ili ime stoji ispred druge imenice, imena ili pridjeva, onda morfemi označavaju slaganje u rodu i broju: jednina (muški *-ko*, ženski *-ki*), množina *-ke*.)

(U pojedinim romskim dijalektima u Makedoniji padežni morfemi su prošireni, pa je padežni nastavak u jednini *-koro*, u množini *-goro*. U tim dijalektima postoji takođe slaganje u rodu i broju.)

Imenice ženskog roda imaju u jednini padežni nastavak *-ko/-i/-e*, u množini *-ge/-o/-i*. Riječ je, dakle, o slaganju u rodu i broju.

(U pomenutim romskim dijalektima u Makedoniji morfem u jednini je *-kiri*, u množini *-gero*. Takođe ima slaganja u rodu i broju.)

Kao u mnogim drugim jezicima, tako u romskom, genitiv je padež konekcije, tj. njegova je upotreba uslovljena osnovnom predstavom o povezivanju dviju inače posebnih stvari ili pojava po nekom specifičnom odnosu. S druge strane, genitiv ima posesivno, partitivno, kvalitativno i ablativno značenje.

Primjena genitiva sa prijedlogom doprinijela je da se njegovo polje značenja u romskom još više proširi i obogati.

I najzad, mada ne i posljednje, oblici nekih imenica i imena imaju svojstvo pridjeva, značenje priloga ili se upotrebljavaju poimenično, u direktnom ili prenesenom smislu. To važi i za genitivne sintagme. Uslijed toga je romski genitiv, poslije lokativa, po svojoj semantici najsloženiji, a po funkcijama najobuhvatniji.

Kao primjer za ilustraciju, navodimo imenicu ženskog roda *i rati*, noć. Uz član, u ovom slučaju *i*, član za ženski rod, ta imenica ima određeni oblik. Pored oblika i roda, član označava njen broj, u ovom slučaju to je singular. I najzad, padež – ona je u nominativu. Njen oblik u genitivu je *e raćako* (noći).

(Kada stoji član *o* uz imenicu, *o raćako*, onda to znači da genitiv vrši imeničku službu.)

Taj isti oblik, u svojstvu priloga, znači *noću*, što odgovara temporalnom genitivu.

Ukoliko se upotrebljava uz imenicu, npr. *e raćako čiriklo* (noćna ptica), onda je u pridjevskoj službi ili sintagma. I najzad, *e raćako*, znači duh, vukodlak, avet itd. U tom obliku je imenica muškog roda. Uz član za muški rod ta imenica stiče određeni oblik: *o raćako* (duh, avet), *e raćake* (duhovi, aveti).

Kao u mnogim drugim jezicima, tako u romskom, postoje različite vrste genitiva. Jedna od najzastupljenijih vrsta genitiva u romskom je *posesivni genitiv*. Posesivni genitiv imenuje posjednika ili, širem smislu, izražava pripadnost. Na primjer, jedno od čestih pitanja na romskom je: *Kasko san?* (Čiji si?) Lice kome je to pitanje upućeno, obično navodi ime oca u genitivu: *e Milaneko* (Milana, Milanov).

Po uzoru na taj odgovor, navešćemo još nekoliko primjera posesivnog genitiva:

E Milaneko kher. – Milanova kuća.

E vošeske čirklja. – Šumske ptice.

Mor phejaki sasuj. – Moje sestre svekrva.

Rajini e Angliake. – Kraljica Engleske.

Dives e Titoske merimasko. – Dan Titove smrti.

Sljedeća vrsta genitiva je *genitiv identiteta*. Unutar njega razlikuju se tri podvrste: genitiv razgraničenja ili bližeg određenja, tzv. genitivus definitivus, i eksplikativni genitiv.

Primjer za genitivus definitivus:

O nasul e pimasko. – Porok pića.

Primjer za eksplikativni genitiv:

O biužipe e marimasko. – Užas rata.

Ostale vrste genitiva su:

- genitiv intenziteta:

I gili gilengi. – Pjesma nad pjesmama.

- subjekatski genitiv:

O rovipe e bokhale čhavengo. – Plač gladne djece.

Pe sa e riga buhljol o sung e luludjengo. – Na sve strane se širi miris cvijeća.

I duk e Rromengi. – Patnja Roma.

- objekatski genitiv:

O Čhoripe e pajesko andar i durvli an kikaja. – Presipanje vode iz bureta u kazane.

Šerutno e teatrosko. – Upravnik pozorišta.

Akharipe e krisosko. – Sazivanje suda.

- kvalitativni genitiv:

Phuro *pharne chorako*. – Starac bijele (sijede) brade.

Gad *xarne bajengo*. – Košulja kratkih rukava.

Rakli *kale balengi*. – Djevojka crne kose.

- partitivni genitiv:

Ekvaš *peske lovengo* dija e čhaveske. – Polovinu svoga novca dao je sinu.

Bešen mancar duj *morhe pandže chajendar*. – Stanuju sa mnom dvije od mojih pet kćeri.

I phuv si daj *sa e manušengi*. – Zemlja je majka svih ljudi.

- temporalni genitiv:

E nakhle beršesko ivend but šudro sas. – Prošlogodišnja zima bila je mnogo hladna.

Račaki buti phari si. – Rad noću je težak.

- kauzalni (uzročni) genitiv:

1. *Soski dar* lija tut? – Od čega strepiš?

2. Lija man *i dar e merimaski*. – Obuzela me je strepnja od smrti.

3. Naj man *nisoski dar*. – Ničega se ne bojim.

4. *E ileško pharipe* nasvarda man. – Razboljela sam se uslijed srčanih tegoba.

Genitiv sa prijedlozima:

Prijedlog **bi** – bez

1. Gelotar *bi Devlesko*. – Otišao je bez pozdrava.

2. Inklisto kherestar *phage ileško*. – Izašao je iz kuće slomljena srca.

3. *Xa sovli kaj bi mango* ni džasa an khangiri! – Zakuni se da bez mene nećeš ići u crkvu!

4. *Bi amengo* naj baxt! – Bez nas nema sreće!

5. Manuša *bi kheresko, bi limoresko*. – Ljudi bez doma, bez groba.

Prijedlozi **pe, po** – na, (u)mjesto

1. Von si *pe amaro* than. – Oni su na našem mjestu.

2. Von bi ovena baxtale *po than amengo* te si. – Bili bi srećni da su (u)mjesto nas.

3. *Po than e demokratunengo* avile “e kale”. – Mjesto demokrata su zaposjeli “crni”.

U raznim romskim izrekama postoje oblici genitiva, od kojih su pojedini nazivi popularnih narodnih pjesama, npr.

1. *Šimijako bi porako*. – Miš bez repa.

2. *Si les morći manušeski, godji ruveski*. – (Doslovno: Ima kožu čovjeka, pamet vuka.) – Po izgledu – čovjek, u suštini – zvijer.

3. *An pajesko šoro* – pani uži, *an šoro pajesko* – godji dili! – Na izvoru vode – voda bistra, u glavi (od) vode – ludost!

4. *O lav e čhibako* butivar naj *lav e godjako*; *o lav e godjako* butivar naj *lav e bučako*. – Riječi često nisu misli; misli često ne postaju djela.

5. *Sićo ko si kasko thaj so si sosko thaj ka džanes ko si e Devlesko, ko si e bengesko*. – Ko je božiji, ko je đavolski?

Ta izreka može biti poučna ilustracija i za sintaksičko-semantičku višeznačnost genitiva u romskom.

Genitiv u srpskom književnom jeziku ima četiri osnovna značenja: posesivnost, partitivnost, kvalitativnost i vrijeme. U zavisnosti od funkcije i značenja, genitiv se pojavljuje kao slobodan padežni oblik, kao padež vezan prijedlogom, kao padež vezan obaveznim determinatorom i kao padež vezan istovremeno prijedlogom i obaveznim determinatorom. Genitiv – koji pripada grupi centralnih padeža, jer u rečenici može zauzeti poziciju direktnog besprijedložnog objekta – posjeduje obilježje obuhvatnosti i po tome se u sistemu padežnih oblika povezuje s lokativom iz grupe perifernih padeža. S druge strane, genitiv kao padež vezan prijedlozima spada u tzv. padežne koneksije, što je osobina koju pokazuje još instrumental vezan prijedlozima. (Dativ, akuzativ i lokativ su tzv. padeži kontakta.)

Navedeni primjeri genitiva u romskom ilustracija su za mnoge elemente iz ove definicije genitiva u srpskom. Međutim, pored primjera koji pokazuju međusobno slaganje, ima primjera koji se međusobno razlikuju. (Neki od tih primjera su navedeni u tekstu o nominativu.)

Pored primjera koji imaju oblik genitiva u srpskom a u romskom prevodu su nominativ, ima primjera za srpski genitiv koji u prevodu postaje prepozicional.

To je prevashodno spacijalni (prostorni) genitiv s prijedlogom *do, kod, oko, između, ispred, iza, ispod...*

Primjeri:

Jova stoji do Pere. – O Jovo ačhel dži ko Pero.

Ana sjedi kod vrata. – I Ana bešel ko vudar.

Pas trči oko kuće. – O džukel prastal trujal o kher.

Ana je sjedila između Pere i Jove. – I Ana bešli maškar o Pero thaj o Jovo.

Srešćemo se ispred restorana. – Ka arakhados angla o restorano.

Bašta se nalazi iza kuće. – I bar ačhel pala o kher.

Čaša je ispod stola. – O taxtaj si tala o mesali.

Temporalni (vremenski) genitiv u srpskom postaje takođe prepozicional na romskom.

Primjeri:

Jednog jutra sreo sam ga u autobusu. – Jek detharin arakhlem les an autobuso.

Vidjeli smo se oko Božića. – Dikhlam amen trujal o Krečuno.

Otići ćemo poslije Uskrsa. – Ka džastar napal i Patradji.

Susret će biti između petog i desetog. – O arakhadipe ka ovel maškar o pandžto thaj dešto.

Socijativni genitivi, s prijedlogom *kod*, postaje takođe prepozicional, npr. Stanuje kod sestre. – Bešel kaj pi phen.

Srpski – romski

(Genitiv – ablativ)

1. Subjekatski genitiv, s prijedlogom *od*; uz medijalne glagole tipa *bojati se, stidjeti se*; s prijedlogom *od* uz glagole tipa *čuti, kupiti* itd.:

Bio je napušten od prijatelja. – Sas muklino e amalestar.

Taj dokument je od svih prihvaćen. – Godova dokumento savorendar si lino.

Boji se mraka. – Daral e tunjarikostar.

Stidi se oca. – Ladžal e dadestar.

Čuo sam od Slavka. – Ašundem e Slavkostar.

Kupio sam od Branke. – Kindem e Brankatar.

2. Objekatski genitiv – slobodni genitiv u funkciji objekta uz glagole s morfemom *se* i uz tzv. medi-jalne glagole, koji imaju obilježje ablativnosti:

Čuvaj se psa. – Arak tut *e džukelestar*.

Prihvati se posla. – Astar tut *e bućatar*.

Čuvaj se lošeg društva. – Arak tut bilače *amalipestar*.

3. Ablativni genitiv: Svi modeli na srpskom imaju oblik ablativa na romskom.

Primjeri:

Udaljio se od stola. – Duraljo *e mesalestar*.

Izašao je iz kuće. – Inklisto *e kherestar*.

Partitivni genitiv, genitiv množine s prijedlogom *od* uz pronomeričke kvantifikatore; relativne: *mnogi*; univerzalne: *svako, svaki, ništa, nijedan, niko*; egzistencijalne: *neki*.

Mnogi od njih nisu došli. – But *lendar* ni avile.

Niko od nas nije odustao. – Khonik *amendar* ni crda pes.

Ništa od toga neće biti. – Khanči *gadalestar* ni ovela.

Temporalni (vremenski) genitiv, genitiv s prijedlogom *od*.

Nismo se sastajali od ljeta. – Ni arakhadilam *e e nilajestar*.

Uči engleski od djetinjstva. – Sićol anglikanes *e čhavripestar*.

Genitiv materije

košulja od platna – gad *pohtanostar*,

torta od oraha – torta *akhorendar*,

Sazidao je kuću od kamena. – Kerda kher *e barestar*.

Kauzalni (uzročni) genitiv

Primjeri:

Od straha nije mogla da ga pogleda. – *E daratar* naštisarda majbut te dikhel les.

Razboljela se od žalosti. – Nasvalji *e dukhatar*.

Genitiv – instrumental

Instrumentalni genitiv (genitiv sredstva): Mnogi modeli na srpskom imaju u romskom prevodu oblik instrumentala.

Primjer:

Razgovarali su preko telefona – Vakarde *telefonosa*.

Genitiv – lokativ

Subjekatski genitiv, genitiv s prijedlogom *kod*, po pravilu, dekomponovani predikat, sa značenjem agensa/pseudoagensa, naročito u refleksivno-pasivnim rečenicama. Npr.

Kod nas se radi osam časova dnevno. – *Amende* kerel pe buti oxto sahata po dives.

Kod nas ne može da bude kao što je u Italiji. – *Amende* našti te ovel geja sar kaj si an Italia.

Plavičast jezik se vidi kod srčanih bolesnika. – Nili čhib dićhol *e manušende* nasvale ileša.

Spacijalni (prostorni) genitiv

Prenoćio je kod nje. – Raćarda *late*.

Ušao sam kod nje. – Dijem *late*.

Stigao je do nas. – Reslo *dži amende*.

Doveo je dijete do kuće. – Ande e čavre *dži khereste*.

Otišao je do brata. – Gelo *dži phraleste*.

Socijativni genitiv

Često su se svađali između sebe. – But var hana pe *maškar peste*.

Žao mi je što nije pored mene. – Duk mange kaj naj *paša mande*.

Stanuje kod njega. – Bešel *leste*.

Predikatski genitiv – lokativ

Primjeri:

Nije mi (stalo) ni do čega. – Naj mange ni *dži soste*.

Svi su rastuženi, a njoj je (stalo) do pjesme. – Savore si dukhade, lake si *dži giljate*.

*

Genitiv u romskim izrekama:

So vakarel **o muj e Devlesko**, (Šta govore usta Božja, našti ačhel an **muj e bengesko!** ne može stati u usta đavola!)

Našti kerel **i zor e bengeski**, (Ne može stvoriti sila đavolska, so šaj kerel **i zor Devleski!** što može stvoriti sila Božanska.)

O Devel džanel ko si **kasko** thaj so si **sosko**. (Bog zna ko je od koga i šta je od čega.)

O beng thol **o kasko** po **sosko**, **o sosko** an **kasko**, te o manuš ovel **khanikasko** thaj **nisosko**. (Đavo stavi od koga na od čega, od čega u od koga, da bi čovjek bio ničiji i ni za šta!)

I buti leske šereski šaj ačhel tala **e vundjija mor cikne najeski**. (Djelo njegove glave može stati pod nokat mog malog prsta.)

Naj **e manušesko**, so si **e ruvesko**. (Ne priliči čovjeku, što pripada vuku.)

Manuš **bare vodjako** našti te xasrel **o drom e godjako**. (Čovjek velike duše ne ostaje bez puta uma.)

Manuš **bare godjako** šaj ačhel **bi vodjako**. (Čovjek velike pameti može ostati bez duše.)

Dativ

Dativ je oblik imena onoga **kaske** (*kome*) ili **soske** (*čemu*) je nešto namijenjeno ili upravljeno. Deklinirajuće riječi u dativu jednine imaju završni morfem **-ke**, u dativu množine završni morfem **-ge**. (Izuzetak su pojedine romske riječi. Npr. lična zamjenica **me** (ja) – **mange**, koja pored tog oblika ima stariji dativski oblik *maj*. To su, zatim, nazivi pojedinih mjesta u Srbiji, koji su pomenuti u uvodnom dijelu teksta. Npr.: Đurinci – Đjurincenge, Pudarci – Pudarcenge, Saraorci – Saraorcenge itd.)

Izvedenice od tematskih glagola kao što su *džal* (ići), *xal* (jesti), *asal* (smijati se), *prastal* (trčati) itd. imaju sufix – *ata*.

U romskom, kao i u mnogim drugim jezicima, dativ označava indirektni objekt. Npr.: Me andem *tuke* jek lil. – Ja sam *ti* donio jedno pismo.

Slobodni dativ upotrebljava se u različitim semantičkim funkcijama. Na osnovu toga, ustanovljena je tipološka razlika.

1. **Dativ koristi/štete** ili dativ interesa (dativus commodi/incommodi)

Taj dativ se upotrebljava kad glagolska radnja ide na korist ili na štetu onoga prema kome je upravljena.

2. **Dativ namjene**, npr.: Akava si *hamaske*. – Ovo je za jelo.

Gotovo svi modeli akuzativa s prijedlogom za u srpskom imaju oblik dativa u romskom. Neke od tih modela ilustrovaćemo u ovom tekstu različitim primjerima.

Npr.: Kindam *amare chaveske* nevo gad. – Kupili smo *našem sinu* novu košulju.

3. **Posesivni dativ** ili dativ pripadnosti, npr.:

Mange si dar. – *Mene* je strah.

4. **Dativ svrhe/cilja** ili *dativ finalis* npr.

Vov dživil *peske bućake*. – On živi za svoj posao.

5. **Dativ saosjećanja, tzv. dupli dativ**, npr.:

Mange naj mange, mange ačhilo *leske*. (Doslovno: Meni nije meni, meni stalo njemu.) Meni nije do mene, meni je stalo do njega.

Dupli dativ se javlja i u tzv. dativu interesa. Npr.:

Ni ačhilo maj tuke, maj si *mange* (Doslovno: Ne stalo meni tebi, meni je meni.) Nije mi stalo do tebe, ja brinem o sebi.

6. **Simpatetički dativ** ili *dativus sympatheticus*, npr.:

Vov parikerda e *Devleske* savo kerda les. – On se zahvalio *svome tvorcu*.

7. **Etički dativ** ili *dativus ethicus*, kao izraz ličnog stava.

Ov tu *mange* džuvdo thaj sasto. – Da si ti *meni* živ i zdrav.

Navedeni primjeri pokazuju da su funkcije i značenja dativa zavisni od upotrijebljenih glagola, od kojih su najčešće *glagoli davanja i uzimanja, glagoli saopštavanja* (tzv. *verba dicendi* s dopunom u dativu), *glagoli pripadanja* ili dativ uz *glagole stanja, glagole kretanja* itd.

Dativ se upotrebljava i u adverbijalnom značenju. Jedan od primjera u toj upotrebi je imenica **o Devel** (Bog), koja u dativu ima oblik *e Devleske* (Bogu). U adverbijalnoj upotrebi taj oblik ima više značenja, od kojih su najčešća *badava, uzalud* itd.

Kerdem buti *devleske*. – Radio sam *badava*.

Devleske bičhaldem *leske* lil. – Uzalud sam *mu* poslao pismo.

(Očigledno je da su tome doprinijele religiozne i socijalne dužnosti u staroj Indiji. To jest, ljudi su ispunjavajući te dužnosti morali raditi besplatno određeni broj dana u godini. Riječ je, dakle, o tzv. “Božjoj plati”.)

Dativ se u sintaksičkoj i semantičkoj upotrebi pojavljuje kao **subjekatski, predikatski i objekatski**.

Subjekatski dativ u funkciji semantičkog subjekta ima različite modele.

1. U impersonalnim rečenicama s morfemom *pe*, što se slaže sa slobodnim dativom u impersonalnim rečenicama s morfemom *se* u srpskom.

Primjeri:

- (1) Sovel *pe mange*. (Sovel *pe maj*.) – Spava *mi se*.
 - (2) Haštil *pe mange*. (Haštil *pe maj*.) – Zijeva *mi se*.
2. Dativ nosioca fiziološkog stanja ili procesa, koji se slaže sa slobodnim dativom u impersonalnim rečenicama sa iskazanim lokalizatorom fiziološkog stanja/procesa u lokativu ili instrumentalu.
- Primjeri:
- (1) Džal *maj* o rat andar o nak. – Teče *mi* krv iz nosa.
 - (2) Kaljilo *leske* angla e jakha. – Smračilo *mu se* pred očima.
 - (3) Bašel *lake* pereste. – Krči *joj* u stomaku.
3. Dativ nosioca psihofiziološkog procesa, osjećanja ili raspoloženja, što se slaže sa nekim modelima slobodnog dativa u srpskom.
- Primjeri:
- (1) Pharilo *maj* te sajek bešav. – Dosadilo *mi je* da neprestano sjedim.
 - (2) Lokhilo *lake* kana o kham sikada pe. – Laknulo *joj* kad se Sunce pomolilo.
 - (3) Tatipe *si maj*. – Toplo *mi je*.
 - (4) Phare *si maj* bi lako. – Teško *mi je* bez nje.
 - (5) Majphari sasa *leske* i matematika. Najteža *mu je* bila matematika.
4. Dativ nosioca volje i želje, što se slaže sa modelom slobodnog dativa uz neprelazne glagole s morfemom *se* u impersonalnim rečenicama ili s kopulativnim predikatom i genitivom s prijedlogom *do* u funkciji semantičkog jezgra u srpskom.
- Primjeri:
- (1) Ni kerel *pe mange* khanči. – Ne radi *mi se* ništa.
 - (2) Džal *pe mange* restoranoste. – Ide *mi se* u restoran.
 - (3) Naj *mange* ni dži soske. – Nije *mi ni* do čega.
 - (4) Naj *mange asameske*. – Nije *mi* do smijeha.
5. Dativ nosioca potrebe, nužde, mogućnosti, umijeća i saznanja, što se slaže sa slobodnim dativom u impersonalnim rečenicama sa iskazanim predmetom potrebe, nužde itd. u formi klauzule s veznikom *da* u srpskom.
- Primjeri:
- (1) Sig, *mange* sidjardol pe te agorisarav i buti thaj te džavtar khere. – Hajde brže, žuri *mi se* da završim posao pa da idem kući.
 - (2) Akana ačhel *tuke* te sičos divesesa thaj račasa. – Sad *ti* predstoji da učiš i danju i noću.
6. Dativ koji izražava psihofizičko stanje u impersonalnoj strukturi sa predikacijom po modelu kopula + semantičko jezgro u formi imenice u nominativu kojom je imenovano psihofiziološko stanje, koji se slaže sa modelom subjekatskog akuzativa u srpskom.
- Primjeri:

- (1) Dar si *lake*. – Strah *ju* je.
- (2) Ladžo si *leske*. – Sramota *ga* je.

Dativ u romskom slaže se sa modelom subjekatskog akuzativa koji iskazuje izvor psihofizičkog stanja u formi ablativnog genitiva, dok je na romskom u formi ablativa.

Primjeri:

- (1) Dar si *lake godolestar* so šaj te ovel. – Strah *ju* je *od onoga što se može desiti*.
- (2) Ladžo si *leske pestar korkoronestar*. – Sramota *ga* je *od samoga sebe*.

7. Dativ nosioca subjektivnog utiska ili procjene, što se slaže sa slobodnim dativom u impersonalnim rečenicama sa iskazanim predmetom o kojem se iznosi subjektivni utisak ili procjena u formi zavisne klauzule s veznikom *da* u srpskom.

Primjeri:

- (1) Fajma kaj *lake* naj lačhe. – Čini se da *joj* nije dobro.
- (2) Kerdol pe *mange* kaj akala buća naj uže. – Čini *mi* se da ovo nisu čista posla.
- (3) Kerdilo pe *amenge* kaj djivesalo. – Učinilo *nam* se da je svanulo.

8. Dativ jednakosti.

Primjeri:

- (1) Akava gad but šukar ačhel *tuke*. – Ova košulja *ti* sasvim odgovara.
- (2) Sar *mange*, geja *tuke*. – Kako *meni*, tako *tebi*.
- (3) Sar *jekhake*, ageja *avere rigake*. – Odgovara i *jednoj i drugoj strani*.

9. Dativ namjene slaže se sa modelom eksplikativnog akuzativa s prijedlogom *za* (akuzativ namjene), kojim se, kao kondenzatorom ili eksponentom restriktivne klauze, vrši identifikacija imeničkog pojma posredstvom eksplikacije njegove namjene, uz imenice kojima se upućuje najčešće na konkretne, predmetne relacije.

Primjeri:

- (1) Pasta *e dandenge*. – Pasta za *zube*.
- (2) Pilule *sovimaske*. – Pilule za *spavanje*.
- (3) Šeja *e nilajeske*. – Odjeća za *ljetu*.
- (4) Drab *e sastarimaske*. – Lijek za *ozdravljenje*.

Predikatski dativ u funkciji semantičke dopune (komplementa) upotrebljava se uz semikopulativne glagole tipa *si* (jeste, imati), *naj* (nije, nemati), *perel* (pripadati) itd. Što znači, predikatski dativ u romskom se slaže sa predikatskim dativom u srpskom.

Primjeri:

- (1) E dživde manuša si *akale themeske*, e mule si *okole themeske*. – Živi ljudi pripadaju *ovome svijetu*, mrtvi pripadaju *onome svijetu*.
- (2) Akaja pustik perel e *Markoske phenake*. – Ova knjiga pripada *Markovoj sestri*.
- (3) Akava perel *mange*, akava perel *tuke*. – Ovo pripada *meni*, ovo pripada *tebi*.
- (4) O Milane perel *leske kako*. – Milan *mu* je stric.

Međutim, uz pojedine glagole kao što su, npr. *alosarel* (izabrati), *thol* (postaviti), *navnarel* (imeno-vati) itd. dativ u romskom se slaže sa predikatskim akuzativom u srpskom.

Primjeri:

- (1) Savore alosrde les *prezidentoske*. – Svi su ga birali za *predsjednika*.
- (2) Thode les *caroske*. – Postavili su ga za *cara*.

Objekatski direktivni dativ pojavljuje se uz različite semantičke klase glagola, imenica i pridjeva.

Primjeri:

- (1) Anda love e *dadeske* thaj kirada *leske* xabe. – Donijela je novac *ocu* i skuvala *mu* je jelo.
- (2) O Branko vakarda pe *amaleske*, e *Jankoske*, kaj ka irinel *leske* sigo e love. – Branko je obećao *svome drugu*, *Janku*, da će *mu* uskoro vratiti novac.
- (3) Baro monumento si vazdino e *Lenjinoske*. – Podignut je veliki spomenik *Lenjinu*.

Međutim, uz pojedine glagole kao što su npr. *interesuil* (interesovati se), *daral* (bojati se, brinuti se), *trašal* (strahovati u funkciji objekta, predmetnog ili prepozicionog, po pravilu, u svojstvu interesovanja ili emocije agensa), dativ u romskom se slaže sa **objekatskim akuzativom** u srpskom.

Primjeri:

- (1) Interesuil pes e *kompjuterenge*. – Interesuje se za *kompjutare*.
- (2) Dar lake e *čhaveske*. – Brine se za *sina*.
- (3) Trašal pe *dadeske*. – Boji se za *oca*.

Dativ indirektnog objekta u romskom slaže se gotovo u svim slučajevima sa **akuzativom** indirektnog objekta u srpskom. Za to postoje mnogi primjeri u romskom, koji su ilustracija za različite modele te vrste akuzativa u srpskom.

Primjeri:

- (1) Kerel kher e *čhaveske*. – Gradi kuću za *sina*.
- (2) Alosarel gad e *phraleske*. – Bira košulju za *brata*.
- (3) Pekel mas e *čhavenge*. – Peče meso za *djecu*.
- (4) Arakhel than e *amalinake*. – Čuva mjesto za *drugaricu*.
- (5) Čidel mure *kompotoske*. – Bere kupine za *kompot*.
- (6) Arakhada o kaliko *risparimaskeske*. – Sačuvao je sat za *uspomenu*.
- (7) Pharuvda e grastes *duje gurumnjange*. – Mijenjao je konja za *dvije krave*.
- (8) Pharuvdel e evrura *dinarenge*. – Mijenja evre za *dinare*.

Srpski – Romski

Dativ – Lokativ

U cilju ilustracije, navode se primjeri koji pokazuju slaganje dativa u srpskom sa lokativom u romskom:

A. Posesivni dativ kojim se pokazuje odnos dijela prema cjelini:

- (1) Srce *joj* se steglo kad ga je vidjela. – O ilo lako ćicidape *an late* kana dikhla les.

B. Modeli prostornog direktivnog dativa – dativa pravca:

- (1) Panično su pojurili *ka / prema vratima*. – Panikatar line, prastaje *udareste*.
- (2) Sutra bismo obojica došli *k vama*. – Tajsa bi amen luduj džene avasa *tumende*.
- (3) Idem *kući*. – Džav *khere*.

(Glagol *džal*, ići, može imati ispred imeničkih riječi u dativu različita značenja. Jedno značenje slično je onome koje ima, recimo, njemački glagol *holen*, (ot)ići po što i donijeti, potražiti i donijeti, dobiti, uzeti odakle i sl. Npr. Džal *pajeske*. – Ide po vodu; Džal *marneske*. – Ide po hljeb.)

Usporedna analiza pokazuje da u mnogim slučajevima postoji slaganje između dativa u romskom i dativa u srpskom.

Međutim, navedeni, uz razne druge primjere, pokazuju da dativ u romskom može se slagati sa različitim modelima akuzativa u srpskom. S druge strane, neki tipovi i modeli dativa u srpskom imaju u romskom prevodu oblik lokativa.

Akuzativ

Imenice muškog roda koje označavaju živa bića imaju u akuzativnom obliku singulara morfem *-es*, u pluralu morfem *-en*. Uz te imenice stoji član *e*. Imenice za stvari imaju oblik nominativa i u singularu i u pluralu. Uz te imenice stoji član *o* (singular) i član *e* (plural).

Imenice ženskog roda koje označavaju živa bića imaju u akuzativnom obliku singulara morfem *-a*, u pluralu morfem *-en*. Uz te imenice stoji član *e*. Imenice za stvari imaju oblik nominativa kako u singularu, tako i u pluralu. Uz te imenice stoji član *i* (singular) i član *e* (plural). Kategorija živo/neživo očitava se i u pitanjima koja su karakteristična za akuzativ: *kas* (kog), *so* (šta).

Ta razlika obično se ilustruje sljedećim primjerom:

Dikhav *o del*, ni dikhav *e Devles*. – Vidim nebo, a ne vidim Boga.

Međutim, kao što je već ukazano, kategoriju živo/neživo treba shvatiti kao gramatičku, a ne prirodnu kategoriju. S druge strane, razlika između akuzativa u sintaksičko-semantičkoj upotrebi u romskom i srpskom ispoljava se u raznim vidovima, a jedan od osnovnih razloga za njenu pojavu su glagoli. Naime, uz taj padež stoje određene grupe romskih glagola i glagolskih oblika, prije svega, kauzativi ili faktitivi, koji označavaju rezultat djelanja.

Drukčije kazano, kao što je za govornike drugih jezika neophodno da znaju koji prijedlozi stoje uz genitiv, akuzativ, lokativ itd., tako je za govornike romskog neophodno poznavanje glagola koji upravljaju s akuzativom. Usljed toga, potrebno je, dakle, znati ne samo morfološki oblik i pojedine prijedloge uz akuzativ, već i grupu romskih glagola (indeks glagola) koji se slažu s akuzativom, što doprinosi nastajanju različitih značenja.

U cilju ilustracije, navode se primjeri koji pokazuju glagole uz akuzativ:

- *kerel* (činiti, izraditi, izgraditi, praviti, raditi, stvoriti, tvoriti itd.)

1. *Kerde e manušes*, te na les akhor leske vastastar! (Doslovno: Napravili čovjeka da ne uzmeš orah njegove iz ruke.) – Upropastili su čovjeka, orah da mu ne uzmeš iz ruke!
2. Phagarde e barha thaj *kerde baro buxlo drom*. (Razbijali kamenje i napravili veliki široki put.) – Razbijali su kamenje i izgradili su veliki široki put.
3. Pučle *e dades* leske čhave: Dade, savi buti *ka keras amen?* (Upitali oca njegovi sinovi: Oče, koji posao će radimo mi?) – Upitajte oca njegovi sinovi: Oče, koji ćemo posao raditi?
4. *Adives ni kerena tumen buti*. (Danas ne radićete vi posao.) – Danas nećete raditi.

5. *Ni keren e love manușes*, o manuș *kerel love*. (Ne stvaraju novci čovjeka, čovjek stvara novac.) – Ne stvara novac čovjeka, čovjek stvara novac.
6. *So keren trin gone arho?* (Šta prave tri džaka brašno?) – Koliko košta tri džaka brašna?
7. *Kerde tut te našti dikhes pe jakha!* (Napravili tebe da ne nemoći vidiš na oči!) – Uništali su ti očni vid!
8. *Voj kerel drabenge buća*. – Ona se bavi nadriljekarstvom, čaranjem.
9. *Kerel pes kaj prindžarel e manușes*. – Pretvara se da poznaje čovjeka.
10. *Me vakarav rromanes*. – Ja govorim romski.
11. *Vakarav tuke čačes, paća man!* – Govorim ti iskreno, vjeruj mi!
12. *Ka čhinel jekhe pharne bakres e Patradjake*. – Zaklaće jedno bijelo jagnje za Uskrs.
12. *Sar doktoro, bute nasvalen manușen sastardem*. – Kao ljekar, (iz)liječio sam mnoge bolesne ljude.
13. *E manușes šaj lokhe te mundares, našti te džuvdares les!* – Lako možeš ubiti čovjeka, ali ga ne možeš oživjeti!
14. *Ni mol te mares e čhave!* – Ne vrijedi da biješ dijete!
15. *Phirel phares*. – Teško hoda.
16. *Baxtarda man!* – Usrećio me je!
17. *Unzarde e manușes po trușul*. – Razapeli su čovjeka na krst.

Mnogobrojni **kauzativi**, koji su tipični za romski, novindijske jezike, turski, kavkaske jezike itd., u raznim konstrukcijama zahtijevaju akuzativ. (Kauzativi u romskom se razlikuju po sufiksima: -avav, -alav, -arav.)

Primjeri:

-avav:

1. *Ačhaven e manușes*. – Zadržavaju čovjeka.
2. *Daraven man*. – Plaše me.
3. *Asaven les*. – Zasmijavaju ga.
4. *Kiravel xabe*. – Sprema ručak.
5. *Prasaven amen*. – Ismijavaju nas.

-alav:

1. *Bičhalde lil*. – Poslali su pismo.

-arav (izvedeni od korijenskih i ostalih glagola, imenica, pridjeva, brojeva, zatim priloga ili od stranih riječi):

1. *Ka akharav tut tajsja*. – Pozvaću te sutra.
2. *Ašarav e Devles!* – Slavim Boga!
3. *I daj najarel e čhaves*. – Majka kupa svoje dijete.
4. *Phabarda bari jag*. – Naložio je veliku vatru.
5. *Tatara o xabe*. – Podgrijava jelo.
6. *O rašaj lokarel e manușes e bezehendar*. – Pop ispovijeda grešnog čovjeka.
7. *But haljarel les o sastipe e čhavesko*. – Mnogo ga brine zdravlje sina.

Od svih glagola koji agiraju s akuzativom, najneobičniji slučajevi jesu oni koji znače *imati, posjedovati i dati*. To su kopula *si/hi i del*.

Si ili **hi**, uz jedan ili dupli akuzativ (Takođe u odričnom obliku: **naj**)

Subjekat (imenica, lična zamjenica i dr.) ima oblik akuzativa, a objekat ima oblik nominativa.

Primjeri:

1. *Man hi šovardeš berš.* (Doslovno: Mene je šezdeset godina.) – Ja imam šezdeset godina.
2. *Man si man duj čhave.* (Mene je mene dva sina.) – Ja imam dva sina.
3. *Tut si tut but bakra.* (Tebe je tebe mnogo ovce.) – Ti imaš mnogo ovaca.
4. *Amen si amen baro thaj šukar kher.* (Nas je nas veliki i lijepi kuća.) – Imamo veliku i lijepu kuću.
5. *E ruves si les baro porado muj thaj bare danda.* (Vuka je njega veliki razjapljeni usta i veliki zubi.) – Vuk ima veliku razjapljenu čeljust i ogromne zube.
6. *Len si len baxt kaj len si len o Saša te dičhel len.* (Njih je njih sreća što njih je njih Saša da vidi njih.) – Oni imaju sreću što imaju Sašu da se o njima stara.
7. *Ovela man trin čhave.* (Biće mene tri djece.) – Imaću troje djece.
8. *Len na avlo len khanči pimaske.* (Njih ne bilo njih ništa piću.) – Nisu imali ništa za piće.
9. *Man si man te ovav lasa.* (Mene je mene da budem s njom.) – Ja moram biti s njom.
10. *Sa so man si man lasa, ni avela e manušes e bengesa!* (Sve šta mene je mene s njom, ne imaće čovjeka s đavolom!) – Šta ja sve imam s njom, čovjek neće to imati s đavolom!
11. *Devla, man si man vadže tut!* (Bože, mene jest mene još tebe!) – Bože, imam još (samo) tebe!

U navedenim, kao i u raznim drugim slučajevima, upotrebljavaju se pored naglašanih oblika **man** (mene), **tut** (tebe), **les** (njega), **amen** (nas), **tumen** (vas), i nenaglašeni oblici: **ma** (me), **tu** (te), **le** (ga), **ame** (nas), **tume** (vas).

Nenaglašeni oblici ne postoje za ličnu zamjenicu **voj** (ona), koja u akuzativu ima oblik *la* (nju, je, ju), i za ličnu zamjenicu **von** (oni), koja u akuzativu ima oblik *len* (njih, ih).

Del (dati) uz običan ili dupli akuzativ (Takođe u odričnom obliku: **ni del**)

Primjeri:

1. *Den man miro!* – Dajte mi mira!
2. *Den man so pimaske.* (Doslovno: Dajte mene što piću.) – Daj mi nešto za piće.
3. *Den man o tover te dav les e manušes e kašta te pharavel.* (Dajte mene sjekiru da dam njega čovjeka drva da cijepa.) – Dajte mi sjekiru da je posudim čovjeku drva da iscijepa.
4. *Dav e angrustin e terne bora.* (Dajem prsten mladu nevjestu.) – Dajem prsten mladoj nevjesti.
5. *Roden te den e manušes jak taxtaj paj te na merel e trušatar.* (Ištite da date čovjeka jedan čaša voda da ne umre od žeđi.) – Zaištite da daju čovjeku čašu vode da ne umre od žeđi.
6. *Kames man te dav tut?* (Hoćeš mene da dam tebe?) – Hoćeš sebe da ti darujem?
7. *Kozom dijan e manušes love?* (Koliko dao si čovjeka novac?) – Koliko si čovjeku dao novca?
8. *Me ni dav tut te mekes amen bokhale!* (Ja ne dam tebe da ostaviš nas gladne!) – Ne dozvoljavam ti da nas ostaviš da gladujemo!
9. *Rudjiv e Devles te del amen baxt thaj sastipe.* (Molim Boga da da nas sreća i zdravlje.) Molim se Bogu da nam da sreću i zdravlje.
10. *Dija les sar man.* (Dao njega kao mene.) – Dao je kako njemu, tako meni.

Osim pomenutih, to su zatim razni drugi glagoli koji se javljaju u modelima subjekatskog, predikatskog i prostornog akuzativa u srpskom.

Subjekatski akuzativ je slobodni akuzativ u funkciji semantičkog subjekta. Najčešće se sreće lična zamjenica u akuzativu, npr.

1. Dukhal *la* o šero. – Boli je glava.
2. Tasavel *man* o *has*. – Guši me kašalj.
3. Čhinel *les* zejende. – Žiga ga u leđima.
4. Khelavel *la* o šil. – Trese je groznica.
5. *Les* khanči nimaj inčarel *akate*. – Ništa ga više ovdje ne drži.

Predikatski akuzativ je akuzativ u funkciji semantičkog jezgra u kopulativnom predikatu.

1. Lijem te lekharav *nevi* *pustik*. – Počeo sam da pišem novu knjigu.
2. E manušā agorisarde *i buti*. – Ljudi su završili posao.
3. Thode *les* te ovel raj. – Postavili su ga za kralja.
4. Akale pučimastar *e manušen si len* duje godjengo vakaripe. – O tom pitanju ljudi imaju različito mišljenje.
5. Thoda o kher *tala i hipoteka*. – Stavio je kuću pod hipoteku.
6. Dikhen *e čhavren sar khelen*. – Gledaju djecu kako se igraju.

Spacijalni (prostorni) akuzativ je akuzativ u funkciji prostornog determinatora kojim se rečenična predikacija određuje s obzirom na neke od mogućih aspekata prostornog odnosa.

1. Džal *an* o *Berlino*. – Putuje u Berlin.
2. Dija *an* o *kher*. – Ušla je u kuću.
3. Anda *les an škola*. – Dovala ga je u školu.
4. Čhorda o čaj *an kuci*. – Sipala je čaj u šolju.
5. Ačhilo po barh. – Stao je na kamen.
6. Bandjilo *upral* o *čaro*. – Nagnuo se nad činiju.
7. Garadilo *tala* o *pato*. – Sakrio se pod pokrivač.
8. Bešlo *angla* o *televizori*. – Sjeo je pred televizor.
9. Parkirisarda o auto *angla* o *kher*. – Parkirao je auto pred kuću.
10. Garada e šeja *pala* o *ormano*. – Sakrila je stvari za orman.

Ostali modeli se međusobno ne slažu.

Vokativ

Vokativ, padež za dozivanje, oblik je u koji se stavlja ime onoga kome se skreće pažnja na nešto što se u rečenici iznosi i kojim se neko doziva. Taj padežni oblik u suštini nema sintaksičko-semantičku vrijednost. To je morfološka i pragmatičko-semantička kategorija koja ima prvenstveno komunikativnu vrijednost.

Ako su imenske riječi romskog porijekla, one mogu imati u vokativu sljedeće oblike: *amala!* (druže!), *amalalen!* (drugovi!), *manuša!* (čovječe!), *manušalen!* (ljudi!); *phrala!* (brate!), *phralalen!* (braćo!), *raklea!* (dečko! mladiću!), *raklalen!* (mladići! momci!), *Kaleja!* (Crni!), *Meneka!* (Meneka!), *Patalo!* (Patalo!) itd.

Imenice ženskog roda romskog porijekla mogu imati sljedeće oblike: *amalina!* (drugarice!), *amalinalen!* (drugarice!), *manušnije!* (ženo!), *manušnjalen!* (žene!), *phene!* (sestro!), *phenjalen!* (sestre!), *raklije!* (djevojko!), *rakljalen!* (djevojke!), *Kalije!* (Crna!), *Kojče!* (Kojče!) itd.

U cilju ilustracije, navešćemo nekoliko rečenica u kojima se javlja vokativ.

Amalalen, aven akaringate! – Drugovi, dodite ovamo!

Devla, ašun man! – Bože, čuj me!

Drugi oblik vokativa u romskom koristi se u direktnom oslovljavanju.

Primjeri:

Devlana! (Bože!), manušana! (čovječe!), čhavreana! (dječaće!), rakleana! (mladiću!), dileana! (ludače), phenena! (sestro!), romnjiena! (ženo!) itd.

Acona! (Aco!), Jocona! (Joco!), Ivona! (Ivo!), Draškona! (Draško!), Perona! (Pero!) itd.

Nadona! (Nado!), Verana! (Vera!), Sarana! (Saro!) itd.

Kako u romskim imenskim riječima, tako u imenima stranog porijekla, na kraju je postpozicija **-ne**.

Postpozicija **-ne** svjedoči o **ergativu** koji postoji kao samostalni padež u hindskom i drugim no-voindijskim jezicima. Ergativ je vremenom prestao da se upotrebljava u romskom. Međutim, ergativni oblik održao se u navedenim oblicima vokativa. Neki preživjeli ostaci kao što su oblici romske upitne zamjenice *kaskena*, *kaskene* (s kojim, čijim) itd., još svjedoče o ergativu, koji zahtijeva tranzitivne glagole u obliku prošlog vremena.

Najzad, treći oblik vokativa jeste vokativ koji postoji u raznim neromskim, stranim jezicima. Taj oblik vokativa je preuzet iz jezika koji je dominantan jezik sredine ili regiona u kojem Romi žive.

Instrumental

Imenice i muškog i ženskog roda imaju u instrumentalnom obliku singulara morfem *-sa*, a u pluralu morfem *-ca*. (Stari oblik *sa* morfemom *-ja* očuvan je samo u jednini.) Instrumental označava sredstvo ili oruđe bilo u pravom ili prenesenom smislu. S druge strane, taj padež označava udruživanje, tj. asociiranje. To je socijativ. I, najzad, kad označava pratnju („zajedno sa“), instrumental ima značenje komitativa.

Primjeri:

e navesa (imenom), *e barhesa* (kamenom), *e toveresa* (sjekirom), *e pajesa* (vodom); *e dromenca* (putevima), *vošenca* (kroz šume), *divesenca* (danima), *lavenca* (riječima), *manca, maja* (sa mnomo), *tusa, tuja* (s tobom), *lesa, leja* (s njim), *lasa, laj* (s njom) itd.

1. Lekharel molivesa. (Lekharel e molivja.) – Piše olovkom.

2. Čhinda pes e čhurasa. (Čhinda pes e čhuraja.) – Posjekao se nožem.

3. Maladilo lesa. (Maladilo leja.) – Sreo se s njim.

4. Gelo e manušenca. – Otišao je s ljudima.

Instrumental se javlja u priloškoj službi, npr.

Vov šeresa (doslovno: on glavom) – on lično; *paraštujasa* – petkom; kaj sen *kheresa?* – gdje stajete? itd.

Zastupljen je u raznim izrekama, pozdravima, molbama. Npr.

1. Me les *marnesa*, vov man *barhesa!* – Ja njega hljebom, on mene kamenom!

2. *Bahtasa, sastimasa!* – (Doslovno: Srećom, zdravljem!) – Srećno, uzdravlje!

3. *Devlesa!* – Zbogom!

4. *Tusa thaj e Devlesa*, indjar man akatar! – (Doslovno: S tobom i s Bogom, odvedi me odavde!) – Ti i Bog, spasi me!

Subjekatski instrumental je instrumental u funkciji semantičkog subjekta – agensa ili pseudo-agensa. Najčešće je zastupljen u pasivnim rečenicama s predikacijom *si pherdo* (biti ispunjen), *si parardo* (biti otežan) itd., zatim sa raznim drugim glagolima, naročito medio-pasivnim. Npr.:

1. I škola si *pherdi e siklovnencar*. – Škola je ispunjena učenicima.

2. O kher si sa e *nasvalencar*. – Puna je kuća bolesnika.

3. *Astardo si e jagasa*. – Zahvaćen je vatrom.

4. Leske *sastimasa* si majfeder. – S njegovim zdravljem je bolje.

5. Agorisarda e egzamenunenca. – Završio je s ispitima.

Objekatski instrumental je instrumental u funkciji objekta uz određene semantičke klase glagola, koji se navode u sljedećim rečenicama.

1. Mor dad *diriguil e orkesrosa*. – Moj otac diriguje orkestrom.

2. Kana inklisto *kherestar*, čalada pala peste e udaresa. – Kada je izašao iz kuće, zalupio je za sobom vratima.

3. Naj pesa, *irisarda e godjasa*. – Nije sa sobom, pomjerio je pameću.

Eksplikativni instrumental je instrumental u funkciji semantičke dopune uz određene glagole, imenice i pridjeve. Npr.:

1. Daravel amen e *našimastar* e *kherestar*. – Plaši nas bjekstvom od kuće.

2. Čhavale, *sigaren e uravimasa*. – Djeco, požurite s oblačenjem.

3. Džanel sar *vakardol e čhvrenca*. – Zna kako se razgovara s djecom.

4. Knjilo *lesa*. – Umorio se s njim.

Spacijalni (prostorni) instrumental je instrumental u funkciji prostornog determinatora kojim se rečenična predikacija određuje s obzirom na različite moguće aspekte prostornog odnosa. Npr.:

1. Džal e *dromesa thaj pesa korkoronesa* vakarel. – Ide putem i sam sa sobom razgovara.

2. Phiren *vošesa*. – Hodaju kroz šumu.

Temporalni (vremenski) instrumental je instrumental u funkciji temporalnog determinatora kojim se iskazuju određeni aspekti vremenskog odnosa. Npr.:

1. Nasvalimastar, *beršenca* ni inklisto e kherestar. – Zbog bolesti, godinama nije izlazio iz kuće.
2. Ni dikhla les *čhonenca*. – Mjesecima ga nismo vidjeli.
3. *Račasa* buti kerel, *divessa* sovel. – Noću radi, a danju spava.

Kvalifikativni instrumental je instrumental u funkciji kvalifikativnog determinatora kojim se rečenična predikacija određuje u pogledu načina realizacije, a imenski pojam u pogledu osobina. Npr.:

1. Sar džanav les, sajek *sigarde phirimasa* džal. – Od kad ga znam, uvijek brzim korakom hoda.
2. Kana vakarel, vakarel *phandle mosa*. – Kad govori, govori ne otvarajući usta.
3. *Prastamasa* gelotar, te resel o autobus. – Trkom ode, autobus da stigne.

Instrumental karakteristične pojedinosti, instrumental sastavnog dijela i instrumental kojim se imenuje neki gradivni pojam, koji odgovara instrumentalu u srpskom s prijedlogom *s(a)*, tipovi su kvalifikativnog instrumentala. Npr.:

1. I čhaj e *kale jakhenca*, *lungone balenca*, *sane maškaresa thaj gugle vuštenca*. – Djevojka s crnim očima, dugom kosom, tankim strukom i mednim usnama.
2. *Jakhora e kale phovjerenca*. – Očice s crnim obrvicama.
3. *Plečinta e masesa*. – Pita s mesom.

Instrumental prapratne okolnosti je instrumental u funkciji determinatora prapratne okolnosti rečenične predikacije. Tim instrumentalom se iskazuje, npr. raspoloženje, osobina, voljni moment itd. Npr.:

1. *E jasvenca* vakarel *lesa*. – Sa suzama razgovara s njim.
2. *Bare pharimasa* reslo dži khere. – S velikim naporom stigao je do kuće.
3. Ačhel angla o kher *putarde balenca*. – Stoji ispred kuće s raspletenom kosom.

Instrumental sredstva/oruđa je instrumental koji označava instrument. Taj model instrumentala se najčešće upotrebljava u romskom. Npr.:

1. Čalada les e *punresa* an šoro. – Udario ga je nogom u glavu.
2. Čhinel o mas e *čhurasas*. – Siječe meso nožem.
3. Akharda amen e *telefonosa*. – Pozvao nas je telefonom.
4. E manuša sa šaj te kinen *lovenca*. – Ljudi mogu novcem sve da kupe.

Socijativni instrumental je instrumental kojim se označava učesnik koji zajedno s agensom, uzročnikom ili nosiocem radnje u rečenici, realizuje rečeničnu predikaciju.

Taj model instrumentala je takođe u učestaloj upotrebi u romskom. Npr.:

1. I Ana khelel pe *amalinasa*. – Ana se igra s drugaricom.
2. Tajsa ka arakhadov e *Ivanesa*. – Sutra ću se sresti s Ivanom.
3. Prindžardilem *jekhe rakljasa*. – Upoznao sam se s jednom djevojkom.
4. Indjarel pes e *phare nasvalimasa*. – Nosi se s teškom bolešću.
5. Phandle lav e *Draganasa* te džan an foro. – Dogovorili su s Draganom da idu u grad.

Primjeri za komitativ ili instrumental društva:

1. Pijav kafava e *amalenca*. – Pijem kafu s prijateljima.
2. I daj si pe *čhavenca*. – Majka je sa svojom djecom.

Primjer za instrumental cjeline.

1. Kinde grasni *e khuresa*. – Kupili su kobilu s ždrebetom.

Kauzalni (uzročni) instrumental je instrumental u funkciji determinatora kojim se rečenična predikacija dovodi u vezu sa uzročnim značenjem. Npr.

1. More *došasa* pharlo o televizori. – Moj televizor se greškom pokvario.
2. Gadava kerda *peske kamipesa*, khonik ni trada les. – Uradio je to svojom voljom, niko ga nije primorao.

Intencionalni (nemjerni) instrumental je instrumental u funkciji intencionalnog determinatora kojim se rečenična predikacija određuje s obzirom na okolnost tipa namjera – cilj. Npr.:

1. Gelo an gav *bučasa*. – Otišao je u selo poslom.
2. Sidjarel te dikhel pe *lasa*. – Žuri da se vidi s njom.

Kondicionalni (uslovni) instrumental je instrumental u funkciji kondicionalnog (uslovnog ili pogodbenog) determinatora kojim se rečenična predikacija, koja je modalna, pogodbeno ili nereali-zovana, određuje s obzirom na uslove. Npr.

1. Tu avesas baxtalo *lasa*. – Ti bi bio srećan s njom.
2. Sar bi ovela te džas kethane *lenca*? – Kako bi bilo da otputujemo zajedno s njima?
3. Kučeder *bikinimasa* kerasa bi majbare love. – Skupljom prodajom zaradili bismo više novca.

Na osnovu analize može se zaključiti da u mnogim slučajevima postoji slaganje između instrumentalnog u romskom i srpskom. Izuzetak su *situacioni* i *kvantifikovani instrumental* u srpskom.

Lokativ

Deklinirajuće riječi u lokativu jednine imaju završni morfem **-te**, u lokativu množine završni morfem **-de**. (Izuzetak su samo pojedine romske riječi. Npr. lična zamjenica me (ja) – **mande**. To su, zatim, imena pojedinih mjesta u Srbiji, npr.: Djurinci – Djurincende, Pudarci – Pudarcentde, Putinci – Putincende, Saraorci – Saraorcende itd.)

U cilju ilustracije, navodimo sljedeće primjere:

o manuš (čovjek) ima u lokativu jednine oblik *e manuš-es-te*; u množini *e manuš-en-de*.

i džuvlji (žena) ima u lokativu jednine oblik *e džuvlj-a-te*; u množini *e džuvlj-en-de*.

o gav (selo) ima u lokativu jednine oblik *e gav-es-te*; u množini *e gav-en-de*.

i jag (vatra) ima u lokativu jednine oblik *e jag-a-te*; u množini *e jag-en-de*.

lična zamjenica me ima u lokativu oblik *man-de*; amen (mi) ima oblik *amen-de*; lična zamjenica tu (ti) ima oblik *tu-te*; tumen (vi) ima oblik *tumen-de*; lična zamjenica vov (on) ima oblik *les-te*; voj (ona) ima oblik *la-te*; von (oni, one) ima oblik *len-de*.

Upitna zamjenica kon (ko) ima u lokativu oblik *kas-te*.

Upitna zamjenica so (šta) ima u lokativu oblik *sos-te*. (Uz lične i upitne zamjenice ne stoji određeni član.)

Oblici navedenih upitnih zamjenica u lokativu **kaste?** – kod koga? (što bi u prevodu na srpski značilo **o kome**) i **soste?** (što bi u prevodu na srpski značilo **čemu?**, uz još niz drugih značenja) karakteristični su za romski lokativ, sa kojim se slažu određeni glagoli. Pitanje **kaj?** (gdje?) tiče se mjesta.

Lokativ u romskom ima sintetičku i analitičku formu, to jest koristi se bez prijedloga i sa prijedlozima. Upotrebljava se, prije svega, da bi se označilo mjesto, gdje se neko ili nešto nalazi, odnosno mjesto i prostor gdje se radnja vrši; zatim, da bi se označilo vrijeme u kome se radnja događa, kao i za označavanje i izražavanje raznih drugih odnosa, stanja i zbivanja.

Osim primjera koji su navedeni u *Gramatici romskog jezika*, mogu se navesti razni drugi.

1. *Vošeste* si but kašta. – U šumi je mnogo drveća.
2. I kakli peli *hajingate*. – Vreteno je palo u bunar.
3. *Dži Patradjate* našti te resav *tute*. – Ne mogu stići do Uskrsa kod tebe.
4. Lija *peste* e čhaven. – Uzela je djecu kod sebe.
5. Ni bistarava tut *dži mor meripeste*. – Neću te zaboraviti do svoje smrti.
6. O drab šeresko ni mol but *e apotekareste*. – Lijek za glavobolju ne košta mnogo kod apotekara.
7. Na džan *e Markoste* bi mango. – Ne idite Marku bez mene.
8. E Anake avilo te džal *leste*. – Ani se prohtjelo da ide k njemu.
9. Na te akušes e manušes *angla amende*. – Nemoj psovati čovjeka pred nama.
10. Na muk *ruveste* e bakres. – Ne ostavljaj vuku jagnje.
11. Tajsja ka avel *amende* e borasa. – Sutra će stići k nama sa mladom.
12. *E advokatoste* te na vakares khanči bilače e manušestar. – Kod advokata nemoj govoriti ništa loše o čovjeku.
13. Sar si *tute*, geja si *amende*. – Kako je kod tebe, tako je kod nas.
14. O lav čaćimasko resel sig *e Devleste*. – Riječ istine stiže brzo do Boga.
15. *Pe soste* te čindol? – S čim da se kupi?
16. *Khanikaste* te na phenes so ašundan! – Nikome ne reci šta si čula!
17. *Khanikaste* te na džas džikaj me ni irinava man *khere*. – Nemoj nikome ići dok se ja ne vratim kući.
18. *Savorende* šaj te džas, *e Markoste* ni tromas! – Možeš svima poći, ali ne smiješ Marku.
19. Sa so si les – si les *an peste, pe peste* thaj *tala peste*. – Sve što ima – ima u se, na se i poda se.
20. Sa čírol *an leste*. – Sve se kuva u njemu.
21. O ilo *an mande* černol *andar late*. – Srce u meni kopni zbog nje.
22. Nasvaljo, naštimaj *peste te avel*. – Razbolio se, ne može više k sebi da dođe.
23. Dik tut *pe leste!* – Ugledaj se na njega!
24. Dik *mande!* – Gledaj prema meni.

Lokativom sa parnim prijedlozima *katar* (od) – *dži* (do) označava se dužina sa početnom i krajnjom tačkom u prostoru. To se može takođe označiti upotrebom ablativa i lokativa.

1. *Katar mande dži tute* si 1 kilometro. (Od mene do tebe je (rastojanje) 1 kilometar.)
2. *Mandar dži tute* si 1 kilometro. (ablativ – lokativ)

Na taj način se izražava i vrijeme.

To je slučaj i sa parnim prijedlozima *andar* (iz) – *an* (u), dok se parni prijedlozi *s(a)* – *na* izražavaju ablativom – lokativom ili ablativom – prepozicionalom.

To su, zatim, konstrukcije tipa “od kuće do kuće” – “kher-khereste”, “od sela do sela” – “gav-gaveste”, “od čovjeka do čovjeka” – “manuš-manušeste” itd.

Lokativ u romskom upotrebljava se kao prilog: *akate* (ovdje), *okote* (tamo), *inčate* (onamo), *akarigate* (ovamo), *odoringate* (onamo), *rigate* (u stranu), *jekvarate* (u trenu), *zalogate* (zamalo) itd.

Najzad, postoji čitav niz fraza kao što su, recimo, sljedeće:

1. Džal *rromeste*. – Uđaje se.
2. Pharlo an late. – Izgubila je nevinost.
3. *Dži bengeste!* – Do đavola!
4. Le tut *godjate!* – Opameti se!
5. *Džukel pe džukelende!* – Ni pas mu nije ravan!
6. *Del pe Devlende!* – Bog Bogova!
7. *Beng pe bengende!* – Ni đavo mu nije ravan!
8. Te ovel *angla leste* akava xabe thaj pipe! (Izraz koji se koristi kada se umrlom priređuje daća: Neka se ovo jelo i piće nađu pred njim!)

Ablativni lokativ. To je lokativ s prijedlogom *andar* (iz), koji se može porediti sa **ablativnim genitivom** u srpskom. (Etimološko gnijezdo romskog prijedloga *andar* je sanskrtski prilog *antar*, unutra, iznutra, odnosno prijedlog koji u tom staroindijskom jeziku stoji uz genitiv i lokativ, u značenju *od, u, iznutra, u toku, od*; sa akuzativom, genitivom ili lokativom, u značenju *između, usred, od*; i sa ablativom ili genitivom, u značenju *iz, od, na, kroz, va, izvan*. Romski prijedlog *andar* stoji uz lokativ, genitiv, tzv. nenaglašeni akuzativ i prepozicional. Uslijed toga, lokativ u romskom uz taj prijedlog može imati različita značenja koja realizuje genitiv s prijedlogom *iz* u srpskom, kao i predmetak *iz*, koji se upotrebljava pri tvorbi glagola čija su značenja: pravac radnje i napuštanje ograničenog prostora, kao npr. *izići, ispustiti, isteći, izvaditi ili izbaciti, isključiti* itd.; kretanje prema vrhu, kao npr. *ispeti se*; promjena položaja, kao npr. *izvrnuti*; dobijanje, sticanje, kao npr. *izboriti, izmamiti*; dovođenje radnje do krajnje granice, završiti, prestanak radnje, kao npr. *ispeći, isprazniti, izjesti*; radnja ili stanje koje ide redom i obuhvata cijelo mnoštvo onih koji rade ili na koje se radnja ili stanje odnosi, kao npr. *isporazbolijevati se, izvarati, izumrijeti, izginuti* itd.)

Primjeri:

1. Sa nikalde (inkalde) *andar leste*. – Sve su izvadili iz njega.
2. Inkaldo si o ilo *andar mande*. – Izvađeno je srce iz mene.
3. *Andar peste* si sa *andar leste*. – Zbog njega je (iz)van sebe.

U pojedinim slučajevima ablativni lokativ s prijedlogom *andar* i naročito s prijedlogom *kotar* (od, zbog itd.) može se porediti sa **kauzalnim** (uzročnim) **genitivom** u srpskom. Prema tome, može se, uslovno kazano, govoriti i o **kauzalnom** (uzročnom) lokativu.

Slaganje lokativa u romskom (koji može biti zamijenjen prepozicionalom) sa lokativom u srpskom ilustruju sljedeći primjeri:

1. O lon biljardol *pajeste*. – O paj biljarel o lon. (So se rastvara *u vodi*. – Voda rastvara so.) Prepozicional: O lon biljardol and' o paj.
2. Bandjardilo *zejende*. – Leske zeja bandjardile. (Savio se *u leđima*. – Leđa su mu se savila.) Prepozicional: Bandjardilo and' e zeja.
3. Loljili *mujeste*. – Lako muj loljilo. (Pocrvenila je *u licu*. – Lice joj je pocrvenilo.) Prepozicional: Ljoljili and' o muj.

To su primjeri za **subjekatski** lokativ u srpskom, tj. za lokativ koji je u funkciji semantičkog subjekta u rečeničnim strukturama u kojima su upotrijebljeni romski kauzativni glagoli (biljarel, rastvoriti, rastopiti; bandjarel, saviti; loljol, izveden od pridjeva lolo, crven.)

Osim ovog modela s prijedlogom *u*, ima primjera koji pokazuju slaganje sa lokativom s prijedlogom *na*:

1. *Agoreste si i pustik but phari.* – O agor e pustikako si pharo. (*Na kraju* je knjiga mnogo teška. – Kraj knjige je težak.) Prepozicional: Po agor si i pustik but phari.
2. *Pe amende si te dikhas so te kerel pe.* – Amen si te dikhas so te kerel pe. (*Na nama* je da vidimo šta da se radi. – Mi treba da vidimo šta da se radi.) Lične zamjenice, po pravilu, ne mogu biti upotrijebljene u prepozicionalu.

Sljedeći primjeri pokazuju slaganje sa **predikatskim** lokativom u srpskom:

1. O manuš si *phandlimaste.* – O manuš si phandado. (Čovjek je *u pritvoru.* – Čovjek je pritvoren.) Prepozicional: O manuš si and' o phandlipe.

Ovo je primjer lokativa u funkciji semantičkog jezgra uz kopulu *si* (je, jeste), najčešće kao supstitut odgovarajućeg glagolskog pridjeva, u ovom slučaju *phandado* (prityvoren). Navedeni primjer odgovara srpskom lokativu s prijedlogom *u*.

2. Momentano naj *lovende.* – Trenutno nije *pri novcu.*
3. Sig pala i operacia avilo *peste.* – Ubrzo poslije operacije bio je *pri svijesti.*

Ovi primjeri romskog lokativa odgovaraju modelu srpskog lokativa s prijedlogom *pri*, koji je sintaksički u funkciji semantičkog jezgra uz kopulu, a semantički u svojstvu posesuma uz semikopulativno *je* sa značenjem “imati/nemati”.

Sljedeći primjeri ilustruju slaganje sa **objekatskim** lokativom u srpskom:

1. Les si lačo amal *an tute.* Les si *tut sar lačo amal.* (Ima dobrog druga *u tebi.* – Ima tebe *kao dobrog druga.*)
2. Dikhel e Devles *an leste.* – Dikhel *les sar e Devles.* (Gleda Boga *u njemu.* – Gleda njega *kao Boga.*)

Riječ je, dakle, o glagolima *si* (imati), *dikhel* (vidjeti, gledati) itd. koji traže odgovarajuću rekcijsku dopunu i utiču na stvaranje modela lokativa koji se slaže sa srpskim objekatskim lokativom s prijedlogom *u*.

To je slučaj i u sintagmi sa slobodnim akuzativom uz prelazne glagole.

1. Phagla o vast e *khujate.* – Phagla i khuj (e vasteske). Slomio je ruku *u laktu.* – Slomio je lakat (ruke).
2. Čalada o punro e *čangate.* – Čalada i čang (e punreske). Udario je nogu *u koljenu.* – Udario je koljeno (noge).

Sljedeći primjeri ilustruju slaganje sa **spacijalnim** (prostornim) lokativom u srpskom:

1. Indjarel e trasta *dumeste.* (Nosi torbu *o ramenu.*) Prepozicional: Indjarel e trasta po dumo.
2. O šolo ačhel umblado *krafinete.* (Kanap visi *o klinu.*) Prepozicional: O šolo ačhel umblado pi krafin.
3. Unzarda pes *pe leste.* (Ispružio se *po njemu.*)

Sljedeći primjeri ilustruju slaganje sa **temporalnim** (vremenskim) lokativom u srpskom:

1. Dikhlam amen *Krečunoste.* – Vidjeli smo se *o Božiću.*
2. Vov si manuš *beršende.* – On je već čovjek *u godinama.*
3. Manušeske *terne beršende* naj niso pharo. – Čovjeku *u mladim godinama* nije ništa teško.

Sljedeći primjeri ilustruju slaganje sa **kvantifikativnim** lokativom u srpskom:

1. I balval phurdel 100 metara *sekundate*. – Vjetar duva 100 metara *u sekundi*.
2. I rota boldel pe 100 var *minutoste*. – Točak se okreće 100 puta *u minuti*.
3. Tradel 100 kilometara *satoste*. – Vozi 100 kilometara *na sat*.

Romski – Srpski

Lokativ – Genitiv

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa **subjekatskim** genitivom s prijedlogom *kod* u srpskom:

1. O drab *gasave nasvalende* anel *čhadipeste*. – Lijek *kod takvih bolesnika* dovodi do povraćanja.
2. Niličos čhib dikhjlol *manušende* savengo ilo si nasvalo. – Plavičast jezik vidi se *kod ljudi* čije je srce oboljelo.
3. *Amende* kerdol sa so *tumende* kerdol pe. – *Kod nas* se radi sve što se *kod vas* radi.

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa **predikatskim** genitivom s prijedlogom *do* uz kopulu u "idiomatizovanim strukturama" (dativ + fakultativno iskazani priloški oblik *stalo*; uz semantički nepotpune glagole u "idiomatizovanim strukturama" tipa *anda dži soste – dovesti do nečega*, *reslo dži soste – dospjeti do nečega*, *trada dži soste – dogurati do nečega* itd.)

1. Naj maj ni *dži soste*. Nije mi (stalo) ni *do čega*.
2. Savore an jasva, lake si *dži giljate*. (Svi u suzama, njoj je (stalo *do pjesme*.)
3. Akava xape ka anel *dži marpeste*. – Ova svađa dovešće *do tuče*.
4. Reslo *dži Devleste* ! – Dospio je *do Boga*!
5. Trada *dži bare manušeste*. – Dogurao je *do velikog čovjeka*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa **spacijalnim** (prostornim) genitivom s prijedlogom *usred*, *nasred*, *posred*, *nakraj* itd.

1. *Maškaral e tuneloste* čalade pes e automobila. – *Usred tunela* sudarili su se automobili.
2. *Maškaral e čikate ačhel*. – *Posred blata* stoji.
3. Mekla o taxtaj e *mesaleske agoreste*. – Ostavio je čašu *nakraj stola*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa genitivom s prijedlogom *kod* uz imenice koje nose obilježje živo (+) uz glagole tipa *bešel*, *odsjesti*, *raćarel*, *prenočiti*, *arakhadol*, *nalaziti* se itd.

1. Bešlo pire *amalende*. – Odsjeo je *kod drugova*.
2. Ka raćarel pire *phraleste*. – Prenoćiće *kod brata*.
3. Arakhadile *late*. – Našli su se *kod nje*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa raznim modelima prostornog genitiva s prijedlogom *kod* uz imenice kao što su kuća (kod kuće), koje označavaju nazive firmi, radnji i institucija uz glagole tipa *raditi*, *oblačiti se*, *kupiti*, *imati račun* itd.

1. Kerel buti "Agrokoposte". – Radi *kod "Agrokopa"*.
2. Uradijav "Jugoekspostoste". – Oblačim se *kod "Jugoeksporta"*.
3. Kinas mače "Duje mačarende". – Kupujemo ribu *kod "Dva ribara"*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa genitivom s instrumentalnim oblikom *šiom* u funkciji prijedloga.

1. *Saste themeste* avilo dži e *protestunende*. – *Šiom svijeta* izbili su protesti.
2. *Saste phuvjate* organizuin pe demonstracie. – *Šiom zemlje* se organizuju demonstracije.

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa modelima genitiva s prijedlogom *do*. (Sa modelom uz prijedlog *od* nema slaganja. Lokativ u srpskom s tim prijedlogom slaže se samo sa romskim ablativom.) Osim primjera za slaganje sa pomenutim prijedlogom, ima primjera za slaganje i sa prijedlozima *porēd*, *oko*, *među*, *između*, *ispred*, *iza*, *iznad*, *ispod* itd.

Sljedeći primjeri romskog lokativa slažu se sa **temporalnim** (vremenskim) genitivom s obaveznim determinatorom u funkciji aktualizatora deiktičkog tipa – pokazne zamjenice *ovaj*, *taj*, *onaj*, lekseme *jedan/nijedan*, pokaznog pridjeva *isti*, *prošli*, rednog broja *prvi*, *drugi*, *treći* itd.

1. *Godole račate* pe jakha ni phandla. – *Te noći* nije ni oka sklopio.
2. *Jekhe detharinante* dikhlem les an autobuso. – *Jednog jutra* vidio sam ga u autobusu.
3. *Nakhle masekeste* samas an Parizo. – *Prošlog mjeseca* bili smo u Parizu.

Romski lokativ se slaže i sa genitivom s prijedlozima *oko*, *između*, *do*, *dok* itd.

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa genitivom **propratne okolnosti**, i to sa modelom uz prijedlog *ispred*.

1. Naj šukar *angla savorende* te ladžares les. – Nije lijepo *ispred svih* da ga brukaš.
2. Inkli *angla lende!* – Pojavi se *ispred njih!*

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa pojedinim modelima **kvantifikativnog** genitiva.

1. Lačho dži *Khameste*. – Dobar *do Sunca*.
2. Melalo dži *kanende*. – Prljav *do ušiju*.
3. Čikalo dži *čangende*. – Blatnjav *do koljena*.

Sljedeći primjer romskog lokativa pokazuje slaganje s pojedinim modelima **socijativnog** genitiva.

1. Butivar hana pes *maškar peste*. – Često su se svađali *između sebe*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa pokazuju slaganje sa pojedinim modelima **kauzalnog** (uzročnog) genitiva, prije svega sa modelom genitiva s prijedlogom *zbog*, *uslijed*.

1. *Andar late* peli pe *leste* bari duk. – *Zbog nje* ga je obuzela velika patnja.
2. Akate sem *andar tumende*. – Ovdje sam *zbog vas*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustracija su za slaganje sa genitivom **osnova/kriterijuma**.

1. *Pe soste* džanes kaj tajsa ka del o biršind? – *Na osnovu čega* znaš da će sutra padati kiša?
2. Džanav *pe godoleste* kaj phende e metereologura. – Znam *na osnovu toga* što su to predvidjeli meteorolozi.

Lokativ – Dativ

Romski lokativ se slaže sa dativom u srpskom u slučajevima sa određenim glagolima.

To su, recimo, pojedini modeli **spacijalnog** (prostornog) dativa s prijedlogom *k* uz glagole kretanja.

1. Sigarde gelotar *udareste*. – Uputio se žurno *vratima*.
2. Crda drom pire *amalende*. – Krenuo je *prijateljima*.
3. Tajska kamasas amen luduj te avas *tumende*. – Sutra bismo obojica došli *k vama*.
4. Av *kakoste!* – Dođi *k stricu!*

Zatim, to je model uz glagol *vratiti se* sa značenjem “biti ponovo negdje/s nekim” (nekadašnji spacijalni – adlativni genitiv); zatim, direktivni dativ uz glagole *okrenuti se*, *upraviti se* ili *nagnuti se*.

1. Napal gadibor berša irisalo *pire gaveste*. – Poslije toliko godina vratio se *svome selu*.
2. Irisalo *peske dajate*. – Vratio se *svojoj majci*.
3. Bolda po šero *e manušende* thaj parikerda lenge. – Okrenuo je glavu *prema publici* i zahvalio se.
4. Bandjarda pe *late* thaj vareso phenda lake. – Nagnuo se *prema njoj* i nešto joj rekao.

Lokativ – Akuzativ

Romski lokativ se slaže sa **objekatskim** akuzativom u srpskom, prije svega sa akuzativom predložkog (netipičnog) objekta. Riječ je o akuzativu s prijedlogom *na* u funkciji objekta, predmetnog ili propozicionog, uz prelazne glagole proste prelaznosti/rekcije tipa *paziti*, *pomisliti*, *navikavati se*, *napadati*, *protezati se*, *širiti se*, *čekati* itd.

1. Dija *pe leste*. – Napala *ga* je.
2. Siklilo *pe late*. – Navikao je *na nju*.
3. Dičhel *pe mande*. – Gleda *me*.
4. Ni anel pe jakha *pe amende*. – *Ni očima da nas pogleda*.

Uz prelazne glagole sa semantičkim obilježjem direktivnosti tipa *vikati*, *ljutiti se* itd. postoji takođe slaganje lokativa i akuzativa.

1. Thol muj *pe mande*. – Viče *na mene*.
2. Xoljariko si *pe leste*. – Ljuta je *na njega*.

Zatim, u funkciji objekta predmetnog tipa uz prelazne glagole proste prelaznosti/rekcije tipa *udarati*, *svirati* itd.

1. Čalavel *udaraste*. – Udarala *u vrata*.
2. Bešalel lavutate. – Svira *violinu*.

Takođe, s prijedlogom *u*, što znači s akuzativom u funkciji objekta, propozicionog tipa, uz glagole tipa *vjerovati*, *povjerovati*.

1. O Branko pačal *an peste*. – Branko vjeruje *u sebe*.
2. An *kaste* thaj an *soste* vadže te pačas? – *U koga i u šta još da vjerujemo?*

S prijedlogom *za*, uz prelazne glagole tipa (*za*)*vezati, držati, hvatati, vući*, itd.

1. Phangla e grastes *kaštete*. – Zavezao je konja *za drvo*.
2. Inčarel e manušes *vastete*. – Drži čovjeka *za ruku*.
3. Crdel o pato *pe leste*. – Vuče pokrivač *na njega*.

S prijedlogom *na*, u funkciji predmetnog objekta – objekta recipijenta uz prelazne glagole *prenijeti, dati, potrošiti* itd.

1. Sa so sas les, nakhada *pe leste*. – Sve što je imao, prenio je *na njega*.
2. Nakhada o kher *pe late*. – Preveo je kuću *na nju*.

S prijedlogom *do*, uz glagole tipa *kisnuti, vlažiti i sl.*

1. Čindjile *dži morčhate*. – Pokisli su *do kože*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustracija su za slaganje sa nekim modelima **spacijalnog** (prostornog) akuzativa.

1. Umblada i slika *duvareste*. – Okačila je sliku *na zid*.
2. Thoda e trasta *dumeste*. – Stavila je torbu *na rame*.
3. Bandjilo upral *čaraste*. – Nagnuo se *nad činiju*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustruju slaganje sa nekim modelima **temporalnog** (vremenskog) akuzativa.

1. Dikhlam amen *tatradjinate*. – Vidjeli smo se *u srijedu*.
2. E phabalina kerel luludja *terne nilajeste*. – Jabuke cvjetaju *u rano proljeće*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustruju slaganje sa **komparativnim** (poredbenim) akuzativom, i to sa modelom akuzativa s prijedlogom *na* uz glagole tipa *ličiti, podsjećati, nalikovati*.

1. Vov mijil *pe mande*. – On liči *na mene*.
2. Voj anel mujesa *pe lende*. – Ona podsjeća izgledom *na njih*.

Lokativ – Instrumental

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustruju slaganje sa **predikatskim** instrumentalom s prijedlogom *pred, za*. (Taj model u funkciji semantičkog jezgra uz kopulu, implicira sukcesivnost u vremenu. To jest, subjekatski pojam se vidi kao nešto što pojmu u instrumentalu predstoji u bliskoj budućnosti ili mu je prethodilo u nedavnoj prošlosti.)

1. Angla *amende* si akana bari buti. – *Pred nama* je sada veliki posao.
2. Pačas kaj i bibaxt ačhili *pala tumende*. – Vjerujemo da je nesreća ostala *za vama*.

Sljedeći primjer romskog lokativa ilustracija je za slaganje sa **objekatskim** instrumentalom s prijedlogom *nad*.

1. *Upral manušende* vov ni kamel zorasa te ovel. – Ne voli *vlast nad ljudima*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustracija su za slaganje sa **ablativnim** instrumentalom s prijedlogom *među*.

1. *Maškar amende* vov sas majfeder sportisto. – *Među nama* on je bio najbolji sportista.
2. *Maškar lende* les majlačhe prindžarav. – *Među njima* njega najbolje poznajem.

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustracija su za slaganje sa **spacijalnim** (prostornim) instrumentalom s prijedlogom *među*.

1. Baripe kerel *maškar amalende*. – Ponosi se *među drugovima*.
2. Trin kirešlina bajron *maškar phabalinende*. – Tri trešnje rastu *među jabukama*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustracija su za slaganje sa prostornim instrumentalom s prijedlozima *pod, pred, ispred, iznad, za*.

1. Mutarda pes *tala peste*. – Mokrio je *pod sobom*.
2. *Upral manušende* ačhel baro thuv. – *Nad ljudima* se nadvio oblak dima.
3. *Angla late phirel* i Sara, *pala late* i Ana. – *Pred njom* ide Sara, *za njom* Ana.
4. *Pala leste* savore prastan. – *Za njim* svi trče.

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustracija su za slaganje sa **socijativnim** instrumentalom s prijedlogom *među*.

1. *Maškar lende* kerdilo baro amalipe. – *Među njima* je nastalo veliko prijateljstvo.
2. Von butivar han pe *maškar peste*. – Oni se često svađaju *među sobom*.

Sljedeći primjeri romskog lokativa ilustracija su za slaganje sa **intencionalnim** (namjernim) instrumentalom sa prijedlogom *za* uz glagole tipa *potrčati, okrenuti se, osvrnuti se* itd.

1. O raklo prastaja *pala leste*. – Dječak je potrčao *za njim*.
2. Phrala, bolde tut *pala late*. – Brate, osvrni se *za njom*.

Ablativ

Ablativ je oblik imena onoga od koga (*kastar*) ili od čega (*sostar*) nešto potiče, zašto je nešto urađeno, uslijed čega se nešto događa itd. U romskom ima čestu upotrebu i može da označuje porijeklo, mjesto početka kretanja, uzrok, razdvajanje ili razdvojenost, vršioca radnje u pasivnim konstrukcijama, itd.

Deklinirajuće imenske riječi imaju u ablativu jednine padežni nastavak *-tar*, u ablativu množine padežni nastavak *-dar*. (Morfem *tar* upotrebljava se u pojedinim romskim dijalektima kao prijedlog u značenju *od*, dok se kod pojedinih romskih glagola kao, recimo, *džal* (ići), *perel* (pasti), *uštel* (ustati), *hutel* (skočiti) itd. *-tar* javlja kao sufix: *gelotar* (ode), *pelotar* (pade), *uštilotar* (podiže se) itd.)

Pored tog sintetičkog oblika, postoji analitička forma ablativa uz upotrebu prijedloga, od kojih su najčešći *katar* (od) i *andar* (iz, zbog itd.)

Primjeri:

- o Devel (Bog) – e Devlestar (od Boga)
- o manuš (čovjek) – e manušestar (od čovjeka)
- e manuš (ljudi) – e manušendar (od ljudi)
- i phuv (zemlja) – e phuvjatar (od/iz/sa zemlje)
- o gav (selo) – e gavestar (iz/sa sela)
- o kher (kuća) – e kherestar (od/iz/sa kuće)
- terno (mlad) – e ternestar (od mladog)
- purano (star) – e puranestar (od starog)

me (ja) – mandar (od/sa mene)
 vov (on) – lestar (od/sa njega)
 von (oni) – lendar (od/sa njih)
 khanči (ništa) – khančestar (od/iz ničega).

U romskom postoje dvije vrste ablativa: ablativ 1 i ablativ 2.

Primjeri za ablativ 1:

1. Akava *lestar* ašundo si. (Doslovno: To od njega čulo je.) – To se čulo od njega.
2. Akava *lestar* dikhlo si. (To od njega vidjelo je.) – To se vidjelo od njega.

Oblici ablativa 2 ostvaruju razna druga značenja, koja pokazuju sljedeći primjeri.

Polazna i završna tačka u prostoru: *E phuvjatar* dži devleste. – Od Zemlje do neba.

Razdaljina: *E Beogradostar* dži Nišoste duj šela kilometra si. – Od Beograda do Niša je dvije stotine kilometara.

Vrijeme: *E Dujtone bare maripestar* dži akana nakhlo but berša. – Od Drugog svjetskog rata do sada prošlo je mnogo godina.

Uzrok, razlog: O them *e Devlestar* si. – Bog je stvorio svijet.

Sastilem akale *drabestar*. – Ozdravio sam od ovog lijeka.

Materija, sastav: O mesali *kaštestar* kerdo si. – Sto je napravljen od drveta.

Otuđenje, otuđenost: O manuš *pestar korkoronestar* durilo. – Čovjek se otuđio od samoga sebe.

Uzor, poređenje: – *Lestar* dikhlem thaj kerdem. – Kako on, tako ja.; Tu majšuži *latar* san. – Ti si ljepša od nje.

Pošto ablativ ne postoji u srpskom kao samostalni padež, usredsređićemo pažnju najprije na one padeže koji se upotrebljavaju u ablativnom značenju.

Srpski – romski

Genitiv – ablativ

Genitiv u semikopulativnom predikatu s prijedlogom *od* uz semikopulativne glagole tipa *sastojati se* (*biti sastavljen*), *nastati*, ili uz glagole tipa *zavisiti* (*biti zavisian*) i sl., slaže se u mnogim slučajevima sa romskim ablativom.

Primjeri:

1. Materija se sastoji *od atoma i molekula*. – I materia *e atomunendar thaj e molekulendar* kerdi si.
2. Čitavog života zavisio je *od oca*. – Sasto dživdipe inčardo *e dadestar* sas.

Eksplikativni genitiv s prijedlogom *od* uz medijalne semantički nepotpune glagole psihološkog distanciranja tipa *čuvati se*, *spasti se*, *osigurati se* itd., takođe zahtijeva ablativ.

Primjeri:

1. Otrgnuo se *od alkohola*. – Crda pes *e alkoholostar*.
2. Spasio se *od nesreće*. – Arakhada pe *e bibaxtatar*.

Partitivni genitiv množine s prijedlogom *od* uz numeričke i pronomeričke kvantifikatore ima u prevodu na romski oblik u ablativu.

Primjeri:

1. Desetoro *od nas*. – Deš *amendar*.
2. Mnogi *od njih* nisu došli. – But *lendar* ni avile.
3. Ništa *od toga* neće biti. – Khanči *gadalestar* ni avela.

Isti je slučaj sa slobodnim genitivom u obliku jednine uz paranumeričke kvantifikatore i kvantifikatorom kojima se imenuje dio cjeline neodređene veličine.

Primjeri:

1. dio *zida* – kotor e *duvarestar*,
2. parče *hartije* – kotor e *lilestar*,
3. zalogaj *sira* – buka e *kiralestar*.

Posesivni genitiv s prijedlogom *od* uz imenicu, kao i uz imenicu koja, po pravilu, predstavlja naslov nekog djela, ima u prevodu na romski oblik ablativa.

Primjeri:

1. Grana *od drveta*. – Krango e *kaštestar*.
2. Ograda *od kuće*. – I bar e *kherestar*.
3. “Retorika” *od Aristotela*. – “Retorika” e *Aristotelestar*.

Prostorni genitiv, prvenstveno model s prijedlogom *od*, *iz*, *sa*, što znači s prijedlozima koji pokazuju udaljavanje od lokalizatora bez implikacije o kojem dijelu lokalizatora je riječ, udaljavanje od unutrašnjosti lokalizatora i udaljavanje od površine lokalizatora, ima u romskom prevodu oblik ablativa.

Primjeri:

1. Udaljio se *od stola*. – Duraljo e *mesalestar*.
2. Izašao je *iz kuće*. – Inklisto e *kherestar*.
3. Pao je *s drveta*. – Pelo e *rukestar*.

Temporalni (vremenski) genitiv s prijedlogom *od* ima takođe oblik ablativa.

Primjeri:

1. Nismo se sastajali *od ljeta*. – Ni arakhadilam e *nilajestar*.
2. Radimo zajedno *od Nove godine*. – Keras buti kethane e *Neve beršestar*.
3. Uči engleski *od djetinjstva*. – Sićol anglikane e *čhavripestar*.

Kvalifikativni genitiv s prijedlogom *od* ima takođe oblik ablativa.

Primjeri:

1. Košulja *od svile* je najljepša. – O gad e *phanrestar* si majšukar.
2. Torta *od oraha* je ukusna. – I torta e *akhorendar* mišto si.
3. Sazidao je kuću *od kamena*. – Kerda kher e *barestar*.

Kauzalni (uzročni) genitiv, čije modele navodimo, imaju takođe oblik ablativa.

Primjeri:

1. *Od straha* nije mogla da ga pogleda. – E *daratar* naštisarda te dikhel les.
2. Razboljela se *od žalosti* za majkom. – Nasvalji e *dukhatar* pala pi daj.
3. Ugojio se *od dobre hrane*. – Tuljilo e *lače habendar*.
4. Bio je sav crn *od dima*. – Sa sas kalo e *thuvestar*.
5. Ukočila se *od straha*. – Lija pes e *daratar*.
6. Radi to *iz navike*. – Kerel gadava e *siklimastar*.
7. Učinio je to *iz ljubavi*. – Kerda gadava *kamipestar*.

Akuzativ – ablativ

Subjekatski akuzativ. Modeli koji su prethodno navedeni u tekstu o dativu imaju u romskom prevodu oblik ablativa.

Primjeri:

1. Strah *ju je od onoga što može da se desi.* – Dar lake *godolestar so šaj te avel.*
2. Sramota *ga je od samog sebe.* – Ladžo si leske *pestar korkoronestar.*

Objekatski akuzativ. Neki primjeri s prijedlogom *za*, uz prelazne glagole tipa držati, *hvatati*, *vući* itd., imaju u romskom prevodu takođe oblik ablativa.

Primjeri:

1. Drži dijete *za ruku.* – Inčarel e čhavres *vastestar.*
2. Vuče mačku *za rep.* – Crdel e bila *poratar.*
3. Uhvatio me je *za kosu.* – Astarada man *balendar.*
4. Uhvatio me je *za uho.* – Astarada man *kanestar.*

Instrumental – ablativ

Instrumental u srpskom i instrumental u romskom međusobno se slažu u velikom broju slučajeva. Samo neki primjeri u romskom prevodu dobijaju oblik u ablativu.

Instrumental kauzatora. Riječ je o slobodnom instrumentalu u pasivnim/pseudopasivnim rečenicama s predikacijom sastavljenom po modelu kopula + trpni pridjev. Imenica u instrumentalu predstavlja pri tom pojam koji, najčešće, svojom prirodom djeluje kao izazivač ili podstrekač (kauzator) datog stanja.

Primjeri:

1. Osobe izmučene *gladovanjem* lako obolijevaju od bolesti. – Džene xale *bokhatar lokhe nasvavon e nasvalimastar.*
2. Bikovi su napustili arenu izmoreni *velikom borbom.* – E gurva mekle e arena khinjarde *bare marimastar.*

Predikatski instrumental. Ablativni oblik u romskom prevodu imaju prije svega primjeri koji predstavljaju instrumental u dekomponovanom predikatu. Što znači, riječ je o imenicama kao što su *porijeklo*, *rod* i sl.

Primjer:

1. *Porijeklom* je iz Niša. – Nišostar *si.*

Najzad, u romskom prevodu dobijaju oblik u ablativu pojedini primjeri koji pripadaju ablativnom instrumentalu i kauzalnom (uzročnom) instrumentalu.

PRAVOPIS ROMSKOG JEZIKA

Veliko slovo

Velikim početnim slovom pišu se:

- vlastita imena,
- prva riječ u rečenici,
- nazivi knjiga, umjetničkih djela itd.
- riječi iz poštovanja,
- skraćenice, nazivi iz zodijaka itd.

Lična imena i prezimena

Velikim se početnim slovom pišu lična imena i prezimena: *Aleksa, Bojan, Branko, Marija, Milica, Nada, Svenka, Ivo Andrić, Miroslav Krleža, Danilo Kiš, Nebojša Popov, Mirko Djordjević, Milan Kangrga, Jul Briner, Ana Šomlo, Brižit Bardo, Vesna Korać, Ljuba Demeter*.

Lična imena u jezicima sa latiničnim pismom pišu se prema pravopisnim pravilima koja su formulirana u nacionalnim pravopisima ili izvorno. To je neophodno i zbog činjenice što su imena i prezimena Roma po pravilu kao imena koja postoje u državama u kojima žive.

Npr. Frensis Bekon – Francis Bacon; Đordano Bruno – Giordano Bruno; Čarls Darvin – Charles Darwin; Deni Didro – Denis Diderot; Erih From – Erich Fromm; Alber Kami – Albert Camus; Karl Marks – Karl Marx, Bertran Rasl – Bertrand Russel; Artur Šopenhauer – Arthur Schopenhauer itd.

- Velikim se početnim slovom pišu svi prisvojni pridjevi nastali od ličnih imena. Npr. *e Aleksasko* (Aleksin), *e Bojanesko* (Bojanov), *e Brankosko* (Brankov), *e Mariako* (Marijin), *e Miličako* (Miličin), *e Nadako* (Nadin), *e Svenkako* (Svenkin) itd.
- Atributi i nadimci pišu se velikim slovom ako su tako srasli s imenom da su postali njegov sastavni dio ili se sami upotrebljavaju umjesto imena: *o Dušan Zoralo* (Dušan Silni) *o Petro Baro* (Petar Veliki) itd.
- Kad takav atribut nije sastavni dio imena, nego služi za njegovo određivanje, piše se malim početnim slovom: *o Stević terneder* (Stević mlađi), *Stević o dad* (Stević otac). Tako se postupa i sa zajedničkim imenicama koje označavaju zanimanje, titulu ili položaj: *o gilabarno Šaban* (pjevač Šaban), *o kraljo Petro* (kralj Petar), *o prezidento Tadić* (predsjednik Tadić) itd.

Ako je vlastito ime dobilo opšte značenje, piše se malim početnim slovom: *amperi* (amper, jedinica za mjerenje jačine električne struje, nazvana po francuskom naučniku Amperu), *rentgeno* (rendgen)

To važi i za pronalazke i izume, npr. *rentgeno* (medicinska sprava, nazvana po Rentgenu); *mercedeso* (mercedes, auto) itd.

Imena naroda i njihovih pripadnika pišu se velikim početnim slovom: *Rroma* (Romi), *Rrom* (Rom), *Rromni* (Romkinja), *Austrijacura* (Austrijanci), *Austrijano* (Austrijanac), *Austrijanka* (Austrijanka), *Bulgara* (Bugari), *Bulgaro* (Bulgaro), *Bulgarka* (Bugarka), *Serbura* (Srbi), *Serbo* (Srbin), *Serbka* (Srpkinja) itd.

Geografski nazivi i od njih izvedena imena

Imena država, zemalja, pokrajina, gradova, sela i zaselaka pišu se velikim početnim slovom. I etnici (imena stanovnika) izvedena od takvih imena pišu se velikim slovom. Npr. *Bosanco*, *Bosanka* (Bosanac, Bosanka), *Biligradosko*, *Biligradoski* (Beograđanin, Beograđanka), *Bečosko*, *Bečoski* (Bečlija, Bečlija) itd. Imena kontinenata, država, zemalja, gradova i sela koja su sastavljena od više dijelova – svaka se riječ piše velikim slovom. To je slučaj i sa nazivima ulica, trgova, gradskih naselja itd.

Nazivi institucija i organizacija

Velikim se početnim slovom pišu nazivi institucija, ustanova, organizacija, partija, udruženja itd. Npr. O Ministeriumo e kulturako (Ministarstvo kulture); O Ministerimuo e bućake (Ministarstvo za rad); I Demokratikani partija (Demokratska partija) itd.

Istorijski događaji

Velikim se početnim slovom pišu nazivi istorijskih događaja, ratova i pokreta. Npr. O Dujto themesko maripen (Drugi svjetski rat); I Oktobreski Revolucija (Oktobarska revolucija) itd.

Imena božanstava i nazivi svetih knjiga

Velikim se početnim slovo pišu imena božanstava različitih vjera: o *Devel* (Bog), o *Alaho* (Alah), o *Isuso* (Isus) itd. Zatim, i *Devleski daj* (Božja majka, majka Božja), o *Devlesko čhavo* (Božji sin, sin Božji) itd., kao i sveti spisi o *Kurano* (Kuran), *Purano testamento* (Stari zavjet), *Nevo testamento* (Novi zavjet), i *Biblia* (Biblija), o *Talmudo* (Talmud, zbirka jevrejskih predanja i zakona), i *Tora* (Tora, Mojsijev zakon, iz koga kantor u sinagogama subotom pjeva po jedan dio) itd.

Nazivi praznika

Nazivi praznika pišu se velikim slovom: o *Djurdjevdan* (Đurđevdan), i *Vasilica* (Vasilica, romski praznik), i *Patradji* (Uskrs), o *Krečuno* (Božić), o *Nevo berš* (Nova godina) itd.

Prva riječ u rečenici

Velikim se početnim slovom piše prva riječ u rečenici. Npr. Adives tatar el o Kham. (Danas grije Sunce.); Varekana sikavava e ternen sar te bašalen lavuta, akana naštimaj, phurilem. (Nekada sam podučavao mlade kako da sviraju na violini, sada ne mogu više, ostario sam.) I Ana gelisata te arakhel pes pe amalinas a Sarasa an Parizo, kaj voj, gelitar an Londono! (Ana je išla da se sretne sa svojom drugaricom Sarom u Parizu, kad ona, ode u London.) Itd.

Velikim slovom se piše i prva riječ iza dvije tačke kad je upravni govor među znacima navoda, iza upitnika i znaka uzvika. Npr. O sikavarno vakarda: “Te kamena but te džanen, atoska sićon, sićon, sićon!” (Nastavnik je rekao: “Ako hoćete mnogo da znate, onda učite, učite, učite!”) Mi phen pućla man: “So kerdan adives an škola?” (Sestra me je pitala: “Šta ste radili danas u školi?”)

Nazivi knjiga, umjetničkih djela

Nazivi umjetničkih djela i knjiga, časopisa, novina, članaka, pjesama, propisa, zakona itd. pišu se velikim početnim slovom.

Velikim se slovima pišu likovi iz umjetničkih djela, objekata i građevina.

Riječi iz poštovanja

Velikim se slovima pišu riječi iz poštovanja. Npr. Me andem Tumenge jek lil mor dadestar. (Donio sam Vam jedno pismo od moga oca.)

Skraćenice, nazivi znakova iz zodijaka

Velikim se slovima pišu neke skraćenice. Npr. SRB (SRB, Srbija); SL (SL, Slovenija) itd. Velikim se slovima pišu znaci iz zodijaka, kako bi se razlikovali od jezičkih naziva. Npr. Mačo (Riba); Tula (Vaga) itd.

Malo slovo

Malim slovom pišu se:

- imena materijalnih i nematerijalnih stvari,
- zajednička imena biljaka i životinja,
- nazivi nebeskih tijela i pojava,
- terminološki nazivi, pojmovi i kategorije,
- nazivi mitskih i raznih drugih zamišljenih bića i pojava,
- član uz imenice: **o** uz imenicu muškog roda; član **i** uz imenicu ženskog roda; član **e** uz imenice oba roda u množini. (Kada rečenica počinje bilo kojom riječi uz koju stoji jedan od pomenutog određenog člana, član se piše velikim slovom.)
- vjeroispovijesti: budisto (budista), hinduisto (hinduista), hristiano (hrišćanin), katoliko (katolik), protestanto (protestant), muslimano (musliman) itd.
- strane svijeta: disorig (istok), ratorig (zapad), utarig (sjever), mesmerig (jug), utadisorig (sjeveroistok), mesmeratorig (jugozapad).
- razne skraćenice: npr. rn. (romski), skr. (sanskrtski), prof. (profesor), dr. (doktor) itd.

Kad je devel, bog, opšta imenica, piše se malim početnim slovom. Isto tako i imenica beng, đavo, vrag, itd.

Najkraće rečeno, malim se slovom pišu zajedničke imenice i sve nesamostalne riječi, tj. one riječi koje pravo svoje značenje dobivaju tek u vezi s drugom nekom riječju ili pojmom koji označava druga neka riječ. To su, dakle, pridjevi, zamjenice, brojevi, glagoli, prilozi, prijedlozi, veznici, riječce (partikule) i uzvici.

Mješovito

Mješovito, velika i mala slova. Mala i velika slova pišu se u slučajevima koje pokazuju sljedeći primjeri: O Baro rič (sazviježđe Veliki medvjed), O Dudesko drom (Mliječni put), I Bari paraštuj (Veliki petak), O Nevo berš (Nova godina) itd. Nasuprot tome su slučajevi sljedećeg tipa: o maripe Kosovoste (boj na Kosovu), o maripe Vaterloste (bitka kod Vaterloa) itd.

Spojeno i odvojeno pisanje riječi

Spojeno

Riječi se pišu spojeno kada su složenice. Već je objašnjeno da složenice nastaju spajanjem istih ili različitih riječi, iz čega proističe novo značenje.

1. Od imenice Devel, Bog, nastala je složenica *deldevlesko*, bogbogova. Ta složenica ima novo značenje: savršen, nenadmašan, nepobjediv itd. Na taj način su nastale složenice od imenica manuš, čovjek: *manušmanušesko*, čovjek kakvog nema, oličenje čovječnosti; ilo, srce: *iloilesko*, dobrodušan; kham, sunce: *khamkhamesko*, oličenje pravde itd.

Te složenice pišu se sastavljeno.

2. Od imenice šero, glava, i pridjeva nango, go, nastala je složenica *šrmamgo*, gologlav; punro, noga, i pridjeva nango, go, – *prnango*, bosonog itd.
3. Od pridjeva kalo, crn, i imenice bal, kosa, nastala je složenica *kalebalengi*, crnokosa; panro, bijel, i imenice bal, kosa – *parnebalengo*, sjedokos, itd.

Te složenice pišu se takođe sastavljeno.

To su zatim razne imenice: Budimpešta, Danilovgrad, Suvobor, itd., kao imenice tipa autobiografija, automehaničar, autosugestija itd.

Odvojeno

Odvojeno se, međutim, piše *del-devlesko*, recimo, u kletvi i zakletvi:

Te marel man o **Del – devlesko!** (Ubio me Bog – bogova!)

Te phabarel tut o **kham – khamesko!** (Spalilo te sunce – nebesko!)

To su zatim razni geografski nazivi: Han Pijesak, Ivan sedlo itd., ili imenički nazivi tipa auto-drom (autoput), auto-kher (auto-kuća) itd.

U takvim slučajevima važe pravila iz nacionalnih pravopisa.

Negacija

Negacija je konstituent rečenice, tj. član u rečenici. Negacije **naj** (nisam, nije), **ni, čhi** (ne, nije), **na** (ne, nemoj) pišu se odvojeno od riječi koje se poriču. U toj su funkciji najčešće ispred imenica, pridjeva, zamjenica, glagola, brojeva, priloga i prijedloga. (Opširnije u dodatku uz ovu knjigu.)

Pišu se sastavljeno ako su (a) leksički sa priložima (*naj, niči*, itd.), neodređene zamjenice (*niso, khonik, khanči*) ili prepozicije (*bi*), pojedinim modalnim glagolima (kao što je, recimo, *šaj – našti*) ili koordinirajuće konjukcije (*ni ... ni*); (b) morfološki (*namaj, nimaj, nisar, nisosko, bisosko, bisostar*); (c) idiomatski; (d) intonacijski; i (e) kao rečenični ekvivalent (*naj, nije*.)

Sastavljeno se piše *najstalo* (nema ga). (*-stalo* piše se sastavljeno još u sljedećim kombinacijama: *aketalo*, evo ga; *eketalo*, eno ga; *kajstalo?* gdje je? *savostalo!* kakav je! *sostale!* koliko ih je!)

Kada se negira predikat u rečenici, riječca *na* piše se odvojeno. Npr. Tu na pokindan. (Ti nisi platio.)

Kada se negira subjekt, riječca *na* ili *či* piše se odvojeno. Npr. Tu čhi pokines! (Ti ne plaćaš!)

Kada se negira objekt, češće se, uz riječcu *či*, koristi prijedlog *bi*, koji se piše sastavljeno. Npr. O bipokindo pipe. (Neplaćeno piće.)

Prijedlog *bi* piše se sastavljeno pri građenju tipa imenica kao što su biavipen (nedolazak), bixacaripen (neshvatanje, nerazumijevanje), biarakhadipen (nesnalaženje) itd.

I u oblicima glagolskog trpnog pridjeva kao, recimo, *bifulado* (neočesljan), *bithodo* (neumiven), *bipherdo* (neispunjen) itd. piše se sastavljeno.

Odvojeno se, međutim, piše: *bi mango* (bez mene), *bi amengo* (bez nas), *bi tumengo* (bez vas) itd.

Razne riječce

Spojeno se pišu prilozici: *kanakana*, *varekana* (katkad), *kajkaj* (gdjegdje), *kajso* (gdješto), *kajkana* (ponekad), *gejaso* (takvošto) itd. Sastavljeno se piše *gejaphendo* (takoreći) ili u rečenici tipa *sarsar... nisar*. Npr. *Vov sarsar, me nisar!* (On ikako, ja nikako!)

Sastavljeno se piše *savorre* (svi), *sadžik*, *sadžikaj* (sve dok) itd. Odvojeno se pišu riječce *ma kas* (bilo koga), *fijo so* (ma šta), *ma so* (bilo šta), *ma soske* (zbog bilo čega), *ma sostar* (ma od čega), *ma soste* (ma kod koga) itd.

Brojevi

Kombinacije *jek-duj* (jedan-dva), *trin-štar* (tri-četiri) itd. pišu se odvojeno sa crticom. To važi i za kombinacije *kotor-duj* (komad-dva), *kilo-duj* (kilo-dva), *gono-duj* (vreća-dvije) itd.

Sastavljeno se pišu složeni brojevi: *dešujek* (jedanaest), *dešuduj* (dvanaest), *dešutrin* (trinaest) itd.

Sastavljeno se pišu *jekhenge* (jedinica), *dujenge* (dvojka), *trinenge* (trojka), *štarenge* (četvorka), *pandženge* (petica), *dešenge* (desetka). Zatim, *dešujekhenge*, *dešudujenge*, *dešutrinenge*, *dešuštarenge*, *dešupandženge*...

Sastavljeno se pišu redni brojevi: *jekto* (prvi), *dujto* (drugi), *trito* (treći), *štarto* (četvrti) itd.

Pomoćna riječ *var* (put, puta) piše se sastavljeno u slučajevima *jekvar* (jedared), *dujvar* (dvared) itd. Sastavljeno se piše *jekvaratar* (odjednom) itd.

Odvojeno se piše: *jekto var* (prvi put), *dujto var* (drugi put), *trito var* (treći put), *štarto var* (četvrti put), *pandžto var* (peti put), *dešto var* (deseti put) itd., potom, *duj var dujenge* (dvije dvojke); *duj var duj* (dva puta dva).

Složenice tipa *jekhevastesko* (jednoruki), *jekhejakhako* (jednooki), *dujevastengo* (dvoruki) *duje-godjengo* (prevrtljiv), *dujemujengo* (dvoličnjak) *šelepunrengi* (stonoga), *šeleberšengo* (stogodišnjak), *šeluberšutnipen* (stogodišnjica, vijek) itd. pišu se sastavljeno.

Rastavljeno se pišu: *jekhe vastesa* (s jednom rukom), *jekhe jakhasa* (s jednim okom), *duje vastenca* (sa dvije ruke), *duje godjenca* (neodlučan, čas ovako, čas onako), *duje mujenca* (s oba lica), *šele punrengi* (sa sto nogu), *šele beršenca* (sa sto godina) itd.

Glagoli

Glagol i riječca *naj*, *ni*, *čh*, *na*.

U romskom postoje neki glagoli koji su srasli sa riječcom *na*, *ne*. Npr. našarel, otjerati; našel, bježati; našti, onemoćati; naštisarel, onemogućiti itd. To su, zatim, oblici koji se pišu sastavljeno: *najsi*, *nije*; *namaj*, *nemoj*; *it*.

Odvojeno se piše u mnogim slučajevima kada se riječca *na* nađe uz glagol i glagolske oblike u smislu negacije ili odricanja. Npr. *na kamel*, *neće*; *ni džal*, *ne ide*; *na pijel*, *ne pije*; *čhi haćarel*, *ne razumije* itd.

Kopula *sem* (jesam, sam) u indikativu prezenta (jednina: *sem*, *san*, *si*; množina *sam*, *sen*, *si*) piše se odvojeno.

Odričan oblik, koji se gradi pomoću negacije *naj* ili *čhi* (ne, nije), piše se takođe odvojeno.

Indikativ prezenta: jednina – naj sem, čhi sem (nisam), naj san, čhi san (nisi), naj si, čhi si (nije); množina – naj sa, čhi sam (nismo), naj sen, čhi sen (niste), naj si, čhi si (nisu).

Odvojeno se pišu oblici konjunktiva u prezentu: jednina – te sem, da sam, te san, da si, te si, da je; množina – te sam, da smo, te sen, da ste, te si, da su.

Pomoćni glagol *kamel*, *voljeti*, *htjeti*, koji se koriste za građenje budućeg vremena, piše se odvojeno.

Povratni glagoli pišu se odvojeno.

Odrični oblici u imperativu pišu se odvojeno. Npr. Na mar! Ne lupaj!

Odrični oblici u injunktivu pišu se odvojeno. Npr. Ma xoxav! Nemoj lagati!

Prilozi

Sastavljeno se pišu složeni prilozi: *kajkaj*, *gdjgdje*; *kanakana*, *katkad*; *očirla*, *maloprije*; *napal*, *poslije*, *docnije*; *khatinende*, *nigdje*; *nikana*, *nikad*; *nikatar*, *niotkud*; *nisar*, *nikako* itd.

Kada se dva priloga nađu jedan do drugoga, oni se međusobno povezuju crticom. Primjeri: *ka-bor-gabor*, *koliko-toliko*; *sar-agja*, *kako-tako*; *kate-kote*, *ovdje-ondje*; *upre-tele*, *gore-dolje*; *sig-sigeder*, *brže-bolje*; *abut-but*, *manje-više*; *dje-djeste*, *dan-danas*; *dje-djesehtar*, *od dana do dana*; *poso-šoro*, *pošto-poto* itd.

Postpozicija **-tar** (od) i prijedlog **dži** (do) stupaju u vezu s priložima i tako nastaju sljedeći oblici riječi: *atoska*, *onda*, *tada*; *dži atoska*, *do tada*; *de atoskara*, *od tada*; *dži akana*, *dosad*; itd.

Prijedlozi

Pojedini prijedlozi spojeni su s imenicama ili zamjenicama. Npr. *arati*, *juče*; *detharin*, *jutro*; *okoladje*, *prekjuče*; itd.

Odvojeno se pišu u slučajevima koji se navode: *angla* i *rat*, *predveče*; *anglo nilaj*, *početkom ljeta*; *dži bengeste*, *do đavola*; *dži Devleste*, *do Boga*, *angla mande*, *preda mnom*; *paša tute*, *uza te* itd.

Interpunkcijski termini i interpunkcijski znakovi

Interpunkcija se sastoji od znakova čiji je cilj optičko uređivanje napisanih tekstova u skladu sa pravopisnim principima i pravilima.

Na kraju rečenice stavljaju se tačka, znak pitanja ili upitnik, znak uzvika ili uzvičnik.

U rečenici se koriste zarez, dvije tačke, tačka i zarez kao i drugi znaci čija je uloga da pojašne gramatičke i semantičke aspekte u tekstu, kao što su: intonacija karakteristična za govorni jezik, nabranje, direktan govor, citati itd.

Tačka Viram je romski naziv za “tačku” (.). To je imenica ženskog roda. (Množina: e virama.) Tačka je najvažniji znak u podjeli teksta na njegove sastavne dijelove.

Piše se:

1. Na kraju izjavne rečenice: *Me sem o Branko.* (Ja sam Branko.)
2. Na kraju odrične rečenice. *Me najsem nasvalo.* (Ja nisam bolestan.)

3. Na kraju bezlične: Del o brišind. (Pada kiša.)
4. Meklan e pustik akate. (Ostavio si knjigu ovdje.)
5. Na kraju proširene: Sikaven e Marijake i nevi pustik e rromane gilenca thaj paramičenca. (Pokažite Mariji novu knjigu romskih pjesama i priča.)

Tačka se piše iza rednih brojeva, koji se koriste u raznim kontekstima. Primjeri: I paraštuj si 5. dives an kurko. (Petak je 5. dan u nedjelji.)

Mor čhavo si bijando po 11. avgusto 1970. berš. (Moj sin je rođen 3. avgusta 1970. godine.)

Tačka se piše između broja časa i minuta. O aeroplano ujravel an 6.54 minitura. (Avion polijeće u 6:54 minuta.)

Tačka se piše iza skraćenica sljedećeg tipa:

- br., berš (god., godina),
- ma., masek (mjes., mjesec),
- gn., gindo (br., broj),
- pm., po misali (npr., na primjer),
- gph., geja phendo (takoreći),
- gakh., geja akhardo (tzv., takozvani),
- td., thaj dureder (itd., i tako dalje),
- thv., thaj vaver (i dr., i drugo) itd.

Zatim, to su skraćenice:

- m. j. (muršikano jeri, muški rod), dž. j. (džuvljikano jeri, ženski rod),
- sg. – naziv za singular,
- pl. – naziv za plural,
- nazivi za padeže: N. (nominativ), G. (genitiv), D. (dativ), A. (akuzativ), V. (vokativ), I. (instrumental), L. (lokativ), Abl. (ablativ), P. (prepozicional).

Znak pitanja Pučimaski cihna je romski naziv za “znak pitanja” (?). Znak pitanja ili upitnik piše se na kraju nezavisnih upitnih rečenica, bilo sa upitnim riječima ili bez njih.

Na primjer, rečenica “Meklan e pustik akate”. (“Ostavio si knjigu ovdje” – može glasiti i ovako: Mekes e pustik akate? (Ostavljáš knjigu ovdje?)

Kana džastar khere? (Kada odlaziš kući?)

Kaj kames te xas? (Gdje želiš da ručamo?)

Soske? (Zašto?)

Znak uzvika Akharimaski cihna je romski naziv za “znak uzvik” ili “uzvičnik” (!). Uzvičnik se piše iza rečenica, izraza i pojedinih riječi koji su poziv, naredba, molba ili označavaju uzbuđenje, povišeno raspoloženje i sl.

Primjeri: Phir sigeder! (Hodaj brže!)

Prasta mande, dik, so andem tuke! (Dotrči do mene, gle, šta sam ti donio!)

Lela, ašun so ka phenav tuke! (Lela, čuj šta ću ti reći!)

Uh, so kerden e manušesar! (Uh, šta ste uradili s čovjekom!)

Ake, inklel o kham! (Evo, izlazi sunce!)

Zarez Padicijna je romski naziv za “zarez” (,). To je imenica ženskog roda. (Množina: e padicijne) Zarez je pravopisni znak kojim se obilježavaju neposrednost, naknadno objašnjenje, suprotnost, posebno isticanje, riječi ili izrazi kojima se direktno obraća i riječi ili izrazi kojima se izražava odnos autora teksta prema sadržaju iskaza.

Rečenica je po definiciji gramatička, značenjska i intonacijska komunikativna jedinica. Ona može biti ne samo prosta, već i složena, pa se tada zarez koristi da bi se precizirao unutrašnji odnos u rečenici, naročito u **zavisnosloženoj rečenici**.

U zavisnosloženim rečenicama nalaze se veznici:

1. Vremenski – **kana** (kada), **džik** (dok), **džikaj** (dokle), **jav** (čim), **sar** (kako), **kvam** (tek), **napal** (nakon, poslije), **kvam so** (samo što, tek što), **atoska** (tada) itd.
2. Uzročni – **andar** (jer, uslijed), **vaš** (zbog), **sar** (kako), **kana** (kada), **kaj** (gdje, budući da) itd.
3. Pogodbeni – **te** (ako), **kana** (kada), **va** (da), **kimva** (da li) itd.
4. Dopusni – **ma** (ma), **takaj** (iako, premda), **te** (makar, ako i, neka) itd.
5. Načinski – **sar** (kako), **sargo** (kao što), **sarkaj** (kao da), **ma sar** (kako god) itd.
6. Namjerni – **te** (da), **sar** (kako), **takaj** (neka) itd.
7. Posljedični – **atoska** (tada), **te** (da), **va** (da) itd.
8. Izrični – **va** (da), **si** (da), **sar** (kako), **kaj** (gdje) itd.
9. Odnosni – **savo** (koji), **kasko** (čiji), **sarsavo** (kakav), **so** (što), **kuri** (kuda), **katar** (odakle, otkud), **džikaj** (dokle) itd.

Primjeri:

Kana ka resel khere, vov ka akharel man telefonosa. (Kada dođe kući, on će mi telefonirati.)

Na kirav adives xabe, **kaj** našti avava khere e bare bućendar. (Nemoj danas spremati ručak, jer ne mogu stići kući od velikih poslova.)

Te savorhe kamena, tajsa šaj te džas an kino. (Ako svi hoćete, možemo sutra otići u bioskop.)

Arak e love, **kaj** bi lovengo si but phare! (Čuvaj novac, jer bez novca je mnogo teško!)

Kana si nasvalo, maj feder si te pašljol khere. (Kad je bolestan, bolje je da leži kod kuće.)

Baxtalo sem, **kaj** napal but berša, šaj palpale te dihav tumen. (Srećan sam što poslije toliko godina mogu ponovo da vas vidim.)

Džikaj si o manuš terno, vov ni lel sama sastimastar. (Dok je čovjek mlad, on ne brine o zdravlju.)

Te dži thara na reslan, atoska sa xasardan! (Ako do sutra ne dođeš, izgubićeš sve!)

Kvam so reslo, pašljilo, sar mulo suta. (Čim je stigao, legao je, i kao mrtav u san utonuo.)

Na dža devleske, **kaj** adives si phangli i biblioteka, i Patradji si. (Nemoj uzalud ići, jer danas je biblioteka zatvorena, Vaskrs je.)

Takaj nasvaljo, pi buti gelo, **sar** bi dži lovende avela. (Mada bolestan, otišao je na posao kako bi zaradio novac.)

Napal i buti, dža an foro thaj ači **džikaj** kames, **jav** telefonirasa maj, me e autosa ka resav. (Poslije posla, idi u grad i ostani dokle hoćeš, čim me bude nazvao telefonom, ja ću stići autom.)

Tajsa ka uštas jasvinate, **sar** bi resasa so maj sig an Pariso. (Sutra ćemo ustati u ranu zoru, kako bismo stigli što prije u Pariz).

Razlozi za upotrebu zareza mogu biti još naporednost i nabranje, dodavanje, suprotnost, posebno isticanje nečega i inverzija (obrnuti red rečenica.)

Primjera ima u romskoj himni “Djelem, djelem”:

“Djelem, djelem lungone dromenca,
Maladilem baxtale Rromencar.
E, ej, Rromalen,
E, ej, čhavalen!”

Ovaj primjer pokazuje da se zarez koristi poslije vokativa i riječca koje označavaju dozivanje. Iz rečenica koje se navode, vidi se kada se još koristi zarez.

Ma, pe gadava bajo averčhande trebel te dikhel pe. (Međutim, na tu stvar drukčije treba gledati).

Va, sa geja sasa. (Da, sve je tako bilo.)

Vakarava tumenge duje rromane pustikendar, liduj si e rromane čhibatar. (Govoriću vam o dvjema romskim knjigama, obje su o romskom jeziku.)

O dad e tikne Anako, purano profesori, avilo jek rat te malavel pes mancar. (Otac male Ane, stari profesor, dođe jedne večeri da se sretne sa mnom.)

I Esmā Redžepova, rromani gilarni. (Esmā Redžepova, romska pjevačica.)

Sa dijem! – phenda vov, thaj buvljarda pe izdrane vasta. (Sve sam dao! – reče on, pa raširi svoje drhtave ruke.)

Čhi džuvdo, čhi mulo, sajek po phuv pašljol! (Ni živ, ni mrtav, stalno leži na zemlji.)

Khinje e lungone dromestar, sar dije an kher, pele thaj sute. (Umorni od dugog puta, čim su ušli u kuću, legoše i zaspāše.)

Save mangen andre te den, musaj angleder po udar te maren. (Koji žele da uđu unutra, moraju najprije da zakucaju na vrata.)

Godova so vakardan, mange naj hačarimaske. (To što si rekao, meni nije jasno.)

Tačka i zarez Tačka i zarez (;) predstavljaju razdvojni znak izrazitosti od zareza, a slabiji od tačke.

Pe bibaxt, man naj ciro te phirav; rigal akava, ačhilem bi lovengo. (Nažalost, nemam vremena za šetnju; osim toga, ostao sam bez novca.)

I Nada but kamel e džukle; o Nikola but kamel e bilen. (Nada mnogo voli pse; Nikola mnogo voli mačke.)

Dvije tačke Dvije tačke (:) pišu se iza riječi kojima se nagovještava nabranje, ispred direktnog (upravnog) govora, ispred izrične rečenice bez veznika kojom se objašnjava prethodna, prije navođenja citata i u značenju „prema“. Npr. Vidžajarde 4 : 2. (Pobijedili su sa 4 : 2).

Navodnici Znaci navoda ili navodnici (“ ”) koriste se u cilju izdvajanja riječi koje ne pripadaju autoru tekstu, u književnim tekstovima sa dijalogom, kad se koriste riječi s podrugljivim, ironičnim ili suprotnim značenjem, kad se navode naslovi knjiga itd.

Primjer: Mor profesori e historiako phenda: “I historia si sikavni e dživdimaski!” (Moj profesor istorije je rekao: “Istorija je učiteljica života!”)

Crta Kao pravopisni znak, crta (–) se piše da bi se umetnuo dio teksta (riječ, izraz ili rečenica), nagovijestilo poimenično nabranje nečega, odvojio dio nekog iskaza koji se želi istaći, obilježili pasusi, u dvojnim ili višečlanim vezama, u spojevima koji označavaju prostorne relacije kao što su pravac, udaljenost itd., u spojevima koji označavaju vremenske relacije, u književnim tekstovima kao zamjena za navodnike koji se koriste u dijalozima itd.

Primjer: Po autodrom Beograd – Niš si o moteli “Jerina”. (Na autoputu Beograd – Niš je motel “Jerina”)

Crtica Crtica (-) je znak koji se koristi u polusloženicama, na kraju reda kao dio riječi koji prelazi u novi red, između sastavnih dijelova polusloženica, pri rastavljanju riječi na slogove, između dvostrukih prezimena, poslije skraćenica, nakon čega dolaze odgovarajući nastavci.

Primjer: Mi daj arati phenda maj: “Kames-ni kames, e baxtatar našti te našes!” (Mati mi je juče kazala: “Hoćeš – nećeš, od sudbine ne možeš pobjeći!”)

Ostali znaci su:

Apostrof Apostrof (') je znak kojim se obilježava da je jedan samoglasnik ispušten ili se koristi kao polunavodnik – ekvaš upanali cihna.

Primjeri:

1. Bršind (kiša); Brš (godina) itd.
2. Vakardol pe: “o rromano lav ‘breš’ kerdilo e sanskritikane lavestar ‘varsa’ pal o lav ,brišind’ e sanskritikane lavestar ‘vrsti’”. (Tvrdi se da je: “romska riječ ‘breš’ izvedena od sanskrtske riječi ‘varsa’ a riječ ‘brišind’ od sanskrtske riječi ‘vrsti’”.)

Zagrada Zagrada () kao pravopisni znak koristi se da bi se izdvojio pridodati dio teksta u tekstualnoj cjelini, koji ima karakter dopunskog podatka ili objašnjenja.

Tri tačke Tri tačke (...) kao pravopisni znak označavaju da je tekst izostavljen ili je znak nedorečenosti i nepotpunosti onoga što je napisano.

Kosa crta Kosa crta (/) ima značenje razlomačke crte.

Npr. 2/3 = duj tritja (dvije trećine).

Može da označava i vremensko razdoblje (2010/11.) itd.

ZAKLJUČCI

Analiza pokazuje da u romskom jeziku postoje tri centralna padeža: **nominativ** i **vokativ**, koji su nezavisni, i **obliquus** (kosi padež), koji je zavisn.

1. Romski ima tri centralna padeža: **nominativ** i **vokativ**, koji su nezavisni, i **obliquus**, koji je zavisn. Ti padeži čine osnovu padežnog sistema u romskom. Što znači, romski padežni sistem ne razlikuje se suštinski od padežnog sistema u hindskom i od padežnog sistema mnogih drugih novoindijskih jezika.

2. Nominativ, kao padež imenovanja ili casus rectus, označava subjekat u rečenici. Pošto je kroz kongruenciju strukturalno povezan sa finitnim glagolima, on se u tom pogledu razlikuje od casus obliquusa, koji je zavisn od glagola.

3. Obliquus, čiji je oblik u romskom podudaran s akuzativom, služi kao osnova za građenje genitiva, dativa, instrumentala, lokativa i ablativa.

4. Padežni morfemi tih padeža su postpozicije, odnosno klitički ili frazni afiksi, od kojih su pojedini podudarni ili slični sa afiksima u hindskom jeziku. Na uočljiv način to pokazuju afiksi supstantiva u dativu *-ke*, u instrumentalu *-sa*, i u ablativu *-tar*.

5. Vokativ je u jednom od svojih izvornih oblika, koji se upotrebljava u direktnom oslovljavanju, markiran postpozicijom *-na* (plural *-ne*). Tako je, na posredan način, očuvana veza s ergativom u hindskom jeziku, koji je ranije postojao takođe u romskom. To je jedan od novih podataka koji je proistekao iz ove analize.

6. Prepozitiv, padež koji se upotrebljava samo sa prijedlozima, postao je takođe jedinica padežnog sistema.

7. Paradigme zamjenica, naročito ličnih i upitnih, razlikuju se od paradigmi ostalih deklinirajućih vrsta riječi.

8. Svaki padežni oblik jeste sintaksičko-semantički višeznačan.

9. Ova prva kontrastivna analiza upotrebe padeža u romskom i srpskom pokazuje da razlike postoje u svim padežima.

Nominativ: Kao što je objašnjeno, numerički, pronomerički i paranumerički kvantifikatori imaju na romskom oblik nominativa ili ablativa. Na srpskom su, međutim, u genitivu. Meroničnost i partitivnost zahtijevaju detaljniju analizu. Neslaganje se, zatim, ispoljava kada se upotrebljavaju riječi kojima se skreće pažnja sagovornika na neki objekt. S druge strane, srpski nominativ u konstrukciji s glagolom *imati* u prevodu na romski ima oblik akuzativa, i obrnuto.

Genitiv: Neki modeli genitiva u srpskom imaju i na romskom oblik genitiva. Međutim, postoje modeli koji u prevodu na romski imaju oblik ablativa, instrumentala ili lokativa.

Dativ: Neki modeli dativa u romskom imaju u srpskom prevodu oblik akuzativa.

Neki modeli dativa u srpskom dobijaju u romskom prevodu oblik akuzativa, naročito u konstrukciji s glagolom *del* (dati). I najzad, neki modeli dativa u srpskom imaju na romskom oblik lokativa.

Akuzativ: Između nekih modela, kao što su slobodni akuzativ u funkciji semantičkog subjekta, predikatski akuzativ u funkciji semantičkog jezgra u kopolativnom predikatu i spacijalni akuzativ, postoji slaganje. Ali je mnogo više modela između kojih ne postoji slaganje.

Instrumental: Mnogi modeli u romskom i srpskom međusobno se slažu. Međutim, ima i razlika. Npr. srpski situacioni i kvantifikovani instrumental imaju u romskom prevodu oblik prepozitiva.

Lokativ: Romski lokativ i srpski lokativ pokazuju međusobno mnoge razlike. Mnogi modeli romskog lokativa u prevodu na srpski prelaze u genitiv, dativ, akuzativ ili instrumental.

Ablativ: Romski ablativ u prevodu na srpski dobija oblik genitiva, akuzativa ili instrumentala.

10. Romski jezik oskudijeva u prijedlozima. To su uglavnom primarne prepozicije za mjesto i vrijeme. Ostale, kao što su, na primjer, mnoge kauzalne i modalne prepozicije, izvorno ne postoje u romskom. Te nedostatke nadoknađuju, djelimično, instrumental i, u mnogim slučajevima, ablativ i lokativ. To je, pored ostalog, doprinijelo da lokativ u romskom ima najveće semantičko obilježje obuhvatnosti.

11. Pojedini doslovni prevodi sa romskog na srpski ilustracija su za sintaksičke konstrukcije na tom jeziku. Te konstrukcije u velikoj mjeri odudaraju od sintaksičkih konstrukcija u srpskom.

12. Romski kauzativi i faktitivi, participi i neke klase glagola takođe su izvor raznih teškoća i nedoumica.

13. Monosemantika, koja proističe iz jezičkih elemenata čije je značenje razumljivo samo govorniku i slušaocu zajednice, takođe je izvor raznih teškoća. Na primjer, to su razna imena, religiozni pojmovi i predstave, nazivi za plemenske i socijalne grupe, riječi koje se odnose na zanimanja, riječi koje označavaju srodstvo i srodničke odnose, nazivi za životinje i biljke, nazivi za pojedine dijelove ljudskog tijela, fizičko i duhovno stanje, nazivi za pojedine odjevne predmete i materijalne stvari, nazivi za neke prirodne pojave itd.

14. Nadležni za školski i obrazovni sistem, počev od Ministarstva pa do drugih institucija, neophodno je da imaju te činjenice u vidu.

Polazeći od tih saznanja, potrebno je stvaranje programa i obezbjeđenje uslova u cilju prevazilaženja ovih problema, koji neminovno opterećuju romske učenike i utiču na njihov uspjeh u školi.

15. Neophodno je organizovati redovne seminare za nastavnike srpskog u mješovitim školama, odnosno odjeljenjima. Redovni seminari su neophodni i za nastavnike romskog.

16. To treba takođe planirati i za ostale – novinare u romskim medijima, prevodioce itd.

17. Neophodne su kontrastivne analize romskog i ostalih evropskih jezika, naročito u državama na čijim je univerzitetima romski postao studijski predmet.

18. Ta istraživanja omogućiće dublji uvid u probleme i moći će, smatram, da obogate metodologiju kontrastivne analize.

19. Istraživanja pokazuju, takođe, da se na osnovu ovog rada može bolje i potpunije shvatiti standardizacija u koju, pored ostalog, spadaju *ortografska norma* (norma pisanja), *ortoevska norma* (norma izgovora), *morfološka norma* (norma građenja riječi i gramatičkih oblika), *sintaksička norma* (norma obrazovanja rečenica) i *leksičko-semantička norma* (norma upotrebe riječi i njihovog međusobnog povezivanja.)

Da bi norma počela da **važi**, neophodno je da se ispune odgovarajući uslovi. Među tim uslovima, *prihvatanje normi*, *njihova primjena* i *širenje* od ključnog su značaja. To potvrđuje svjetsko iskustvo i praksa.

20. Standardizacija je, dakle, složen i dug proces. Da bi se taj proces mogao normalno odvijati, neophodno je stvoriti uslove koji su postojali u procesima standardizacije drugih jezika.

UDRUŽENJE KALI SARA ROMSKI INFORMATIVNI CENTAR
SARAJEVO, 2012. GODINE

o čh
k
r e
h a
rr T
čh z
p g
h ph
u
K
n p